

ՄԱՍԻՍ

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

L. ՏԱՐԻ ԹԻԻ 14 (1464) ՇԱԲԱԹ, ԱՊՐԻԼ 24, 2010
VOLUME 30, NO. 14 (1464) SATURDAY, APRIL 24, 2010

Պաշտօնաթերթ՝
Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցության
Արևմտեան Ամերիկայի

MASSIS Weekly
1060 N. Allen Ave. Suite 101
Pasadena, California 91104

1915

2010

Շ
ա
ր
ու
ն
ա
կ
վ
ո
ղ

Ո
Ճ
Ի
Ր

ՔԵ

Ա
ՊՐԻԼ
24

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

**ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ 95-ԱՄԵԱԿԸ ԽՈՐՀՐԴԱՆԻՇ՝
ՀԱՅՈՒ ՊԱՀԱՆՋԱՏԻՐՈՒԹԵԱՆ ԱՆՏԵՂԻՏԱԼԻՈՒԹԵԱՆ**

Ապրիլի 24, 2010:

Միասնական, միանպատակ, հաւատաւոր ու վնասակամ՝ աշխարհով մէկ Հայ ժողովուրդը, յատուկ միջոցառումներով կ'ոգնեկոչէ իր, աւելի քան մէկուկէս միլիոն հաշուող Ապրիլեան եղեռնի նահատակներուն անթառամ իշխատակը, այս տարի: Մեծ եղեռնեան գոհերը ինկան բուրբ Համիտեան արիւնքներու կայսրութեան իրաւաջողորդ Իթքիհատ վէթերաբեր իշխանութիւններու կողմէ նիւթուած եւ իրագործուած ցեղասպանութեան տակ, որ այս տարի կը բոլորէ իր 95-րդ տարեկիցը: Այս յոբելինական տարեկիցը ունի իր պատգամը, ուղղուած հայուն ու համայն մարդկութեան:

Տասնամեակներ՝ աշխարհ լուռ անցաւ Ապրիլեան եղեռնի վրայէն: Կարծես ոչինչ պատահած ըլլար: Կարծես իրենց պատմական հողերէն արմատախիլ ըլլալով արեան ովկիանոսի մը մէջ խեղդամահութեան ենթարկուած չըլլար ամբողջ ժողովուրդ մը, որուն յանցանքը լոկ հայ ըլլալը եղած էր: Կարծես, աշխարհի քաղաքակրթութեան սատար՝ գործող բազմադարեան մշակոյթ մը թալանուած, կողոպտուած եւ հրոյճարակ դարձած չ'ըլլար: Կարծես՝ ազգի մը բնաջնջումով ամբողջ մտք, այլապէս խոստումնալից սերունդներ ողջակիզման ենթարկուած չ'ըլլային: Տաղանդաւոր ժողովուրդի մը վերացումով, ողջ ազգային քաղաքակրթութիւն մը կենսունակ, արգասաբեր՝ անդամահատուած չըլլար: Ի՞նչպէս լոնց, ի՞նչպէս մարսեց մարդկային խիղճն ու լեզուամտածողութիւնը ափ մը ցեղամոլ իթքիհատական գաւթիչներու ցեղասպանական գործընթացը: Այս արդէն ամբողջ ժողովուրդի մը պատեհուած ողբերգութեան միւս երեսն է, որ տակաւին կը շարունակուի պարբերաբար:

Եւ իրաւամբ, գերզօր պետութիւններ իրենց շիլ հաշիւներով եւ ծրագիրներով կ'անուան, դոյզն ու շարժումներ անգամ չ'դարձուցին կիլիկիոյ տարածաշրջանէն ներս տեղի ունեցող մարդկային պատմութեան մէջ նմանը չ'տեսնուած կորստաբեր, այլապէս, մարդկութիւնը իր մարդկութենէն մերկացնող եղեռնագործութեան, որ Մարդկային լեզուամտածողութեան մէջ իր նշգրիտ բնութագրութիւնը գտաւ Ցեղասպանութիւն բառի ստեղծումով, որուն գործածութիւնը, տարօրինակ բայց իրաւ, ծիծաղելիօրէն խնդրայարոյց դարձաւ աշխարհի դիւանագիտական ասպարէզէն ներս: Կարելի՞ է երեւակայել որ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու, Մեծն Բրիտանիոյ եւ երկար ժամանակ այլ մեծ տէրութիւններու կողմէ Ցեղասպանութիւն բառին գործածութիւնը դուրս ձգուեցաւ դիւանագիտական բառապաշարէն:

Անշուշտ, գտնուեցան պետութիւններու դեսպաններ, որոնք իրենց ընկալած, ակնատեսի վկայութիւնները տեղեկագրեցին իրենց պատկան ապարատին, թուրքագանատիպ իշխանութիւններու՝ հայոց դէմ իրագործած տեղահանութիւններուն, կողոպտուածներուն, բռնարարներուն, լլկումներուն եւ սպանդներու մասին: Նաեւ, անոնք պահանջեցին շուտափոյթ միջամտութիւն՝ դադարեցնելու համար ամբողջ ժողովուրդի մը անէացումը:

Բայց ինչ խօսք, որ նիւթական, քաղաքական եւ դիւանագիտական շահերը կը գերադասուին բարոյական ամէն պարտաւորութենէ, մոռնալով, որ բար լուծութիւնը, անտարբերութիւնը եւ ոճրագործը անպատիժ թողուլը քաղաքացիներէ, արդարացում կը համարուի նոր նախնիներու, ողջակիզումներու եւ ցեղասպանութիւններու իրագործման համար:

Այս հաստատումները մշտապէս կը չարչրկեն մեր միտքը, հոգին, երբ կը մտածենք, արդեօ՞ք գոյութիւն չունի մարդկային արդարութիւն աշխարհի վրայ: Տկարը միշտ ենթակա՞յ պիտի մնայ անիրաւութիւններու, շահագործումներու: Մինչեւ ե՞րբ անպատժելիութիւնը իր գերիշխանութիւնը պահած կը մնայ մնալ երկրի վրայ, մասնակի եւ գծուած շահերու թելադրութեան վրայ: Չմնա՞ց պետական արժանապատուութիւն ըսուած առաքինութիւնը, որ գրաւականը կը հանդիսանայ աշխարհի վրայ արդարութեան, ժողովրդավարութեան, ազգերու միջեւ հոգեկցութեան, դաշն գործակցութեան, մարդկային կեանքի բարելաման՝ արդարութեան ու ժողովրդավարութեան սկզբունքներու նախանձնի նամբով:

Բայց բարեբախտութիւն է տեսնել վերջերս, որ Ցեղասպանութիւնը նանչցող եւ դատապարտող պետութիւններու թիւը գնահատելի ու իբրմով ան կ'արձանագրէ:

Մարդկութիւնը գիտակցութիւնը կ'ունենայ կատարուած ողբերգութեան ահաւորութեան: Տարակոյս չկայ, որ ա՛ն պիտի ըլլայ պահանջողը թափուած արեան հատուցումը, մօտ կամ գալիք տասնամեակներուն: Ան պիտի խարազանէ գործուած ցեղասպանութեան ուրացումը: Ան պիտի դադարեցնել տայ խաբէութեան, սուտի եւ կեղծիքի գաւելոտախտը: Արդէն երեւոյթները ցոյց կու տան, թէ հեղինակը՝ Ցեղասպան կայսրութեան ժառանգորդ արդի թուրքի կորսնցուցած է իր ուղեցոյցը: Ան մէկդի է դրած ամէն արժանապատուութիւն, բարոյական արժանութիւն, անամբօրութիւն: Նաեւ, ողբերգականը՝ շուար ու մոլոր, ան տակաւին իր պաշտպանութեան տակ կը պահէ Իթքիհատը: Ան կը շարունակէ սողալ, պաղատաբիւն խնդրելով երեսուրկապէս իրեն բարեկամ կարծուած պետութիւններէն՝ խնայել «Ցեղասպանութիւն» բառի գործածութիւնը, որուն մասին տրուած դոյզն խօստում, մեծ յաղթանակ կը համարէ:

Ցան այն է սակայն, որ աշխարհով մէկ ապացուցուած ու դատապարտուած, անգամ իր ժողովուրդին կողմէ՝ ալ պահանջ դարձած, հայոց դէմ Իթքիհատական ոճրագործ կառավարութեան գործած Ցեղասպանութեան նանչումը, մինչեւ օրս կը բաղխի լուրջ սակարկութեան, Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու առաջադէմ, արդարադատ եւ ժողովրդավար պետութեան կողմէ, որ մեր գնահատութեամբ առաջին նանչցողն ու դատապարտողը պէտք էր ըլլար զանիկա:

Մեր մէկ ու կէս միլիոն նահատակներու պատգամն է խոստումնադրուժ Նախագահ Պարաֆ Օպամային եւ անոր գլխաւորած ամբողջ աւագանիին Ցեղասպանութեան պատմական ճանաչումով, Դատա-

պարտումով եւ Հատուցման պարտադրումով, վերադարձ կատարել դէպի իր նախնորական խոստումին: Վերականգնել՝ մեծ Մարդասէր, ժողովրդավար եւ Արդարադատ Ուիլսոնի օճախ, Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու միջազգային վարձագծին, ի շահ հայ ու աշխարհի բոլոր ժողովուրդներուն, մի անգամ ընդ միշտ առաջին առնելու համար կրկնութիւնը նոր ցեղասպանութիւններու:

Մեր ցար, նմանապէս, կ'ընդգրկէ մեր հայրենի իշխանութիւնները: Անոնք, մասնաւորաբար վերջին տասնամեակին, անդրդուելիօրէն կառչած մնացին Հասաստանութեան սահմաններու քացման ու դիւանագիտական յարաբերութիւններու ստեղծման առաջադրանքին, առանց հաշուի առնելու Թուրքիոյ ցեղապաշտ բանթուրք, ծաւալապաշտ, ուրացող, ստաբարոյ, այլապէս խոստումնադրուժ վարձագիծը: Չմոռնանք ամիս մը առաջ հարիւր հազար հայերու թուրքիայէն արտաքսելու կառավարական սպառնալիքը, որուն տակ թագնուած կը մար ըլլալ Սելանիկեան (1911-Ցեղասպանութիւնը նիւթող Իթքիհատ վէթերաբեր համաժողովը, որ տեղի ունեցաւ Սելանիկի մէջ) բնոյթի ծրագրի մը անկայութիւնը:

Մեր հայրենի իշխանաւորները ունին այն ենթադրեալ յոյսը, որ սահմաններու քացումով, Հայաստան դուրս պիտի գայ իր շրջափակումէն: Ան գարկ պիտի տայ իր գահավէժ տնտեսական նգնաժամին: Նաեւ, տարածաշրջանէն ներս պիտի հաստատուի բարի դրացիութիւն, եւ տակաւին, խօսք ալ կար, որ Հայաստան-Թուրքիա պիտի գործակցին տարածաշրջանէն ներս, կարենալ հաստատելու համար խաղաղութիւն, զարկ տալու համար տնտեսական զարգացման եւ հաւաքաբար պայմարելու համար միջազգային խափանարարութեան դէմ:

Մեր հայրենի իշխանաւորները կը մոռնան սակայն, թէ Իթքիհատի կառավարութեան լիիրաւ ժառանգորդ, Թուրք հանրապետութիւնը, հայ ժողովուրդին ու համայն մարդկութեան՝ աշխարհ մը ծանրութեամբ փաստացի բռնագրաւումի, տեղահանութիւններու, թալան, մշակութային պատմական հարստութիւններու աւերակման եւ յաւէտ անմոռնալի՝ Ցեղասպանական հատուցման պարտաւորեալ մը ունի վնասելու իրենց բարոյական ինքնութիւնը վերականգնելու համար միջազգային թատերաբեմի վրայ:

Մեր հայրենի իշխանաւորները կը մոռնան նաեւ, թէ նախնաւորութիւնը կողմէ Ցեղասպանութեան ճանաչումը, Դատապարտումը եւ Հատուցումը՝ անտեսել, ուրանալ, թաղել պիտի նշանակէ մեր պահանջատիրութիւնը: Ցեղագային, կատարուած դոյզն ակնարկութիւն, թելադրութիւն, բանաձեւուած պահանջ՝ հայ ազգի պահանջատիրութեան կապակցութեամբ, առիթ պիտի ծառայէր, արդէն իսկ «Ցեղասպանութիւն» բառէն սոսկացող Թուրքիոյ իշխանաւորներուն՝ առաւել սաստկութեամբ սրելու իրենց ժանիքները: Անոնք վերապետութեան պիտի ենթարկէին իրենց իսկ ստորագրած համաձայնագիրները եւ աշխարհը պիտի ողողէին իրենց լուտանքներով, բռնարարներով, սպանալիքներով, առաջին իսկ առիթով փակելով Հայաստան-Թուրքիա սահմանները:

Արդարեւ... Կարմիր Սուլթանի իրագործած ողջակիզման 1884-1896թ.ին երկու հարիւր հազար, 1909թ.ին երեսուն հազար եւ Իթքիհատական իշխանութիւններու՝ 1915-1922ին ի կատար ածած Ցեղասպանութեան անշիքիմ ինկած աւելի քան մէկ ու կէս միլիոն նահատակներուն արեան կանչն է՝ ամբօրէն եւ անտեղիտալիօրէն տէր կանգնիլ մեր սրբազան պահանջատիրութեան: Անոր արդար լուծումը, ոչ միայն բարիք պիտի բերէ սոսկապէս հայութեան, այլ նաեւ, պիտի նպաստաւորէ աշխարհով մէկ միջազգային ընտանիքը, այն իմաստով, որ իրագործուած ողջակիզումներն ու Ցեղասպանութիւնը ամբողջ մարդկութեան դէմ գործուած ռիսկներ էին իսկութեան մէջ:

Մեր բիրաւոր Նահատակներուն արեան կանչն է հայրենի իշխանութիւններուն՝ ի գին ամէն գոհողութեան, ամէն քանէ առաջ, դարմանել մեր ներքին պառակտուածութիւնը: Մեր ազգային միասնութեան, համերաշխութեան, գործակցութեան եւ բոնցֆաւորման մէջ տեսնել մեր ժողովուրդի արդիւնաւէտ գոյառումը եւ հայրենիքի պետական կառոյցներու ուժեղացումը: Ի՞նչպէս կարելի է քեզմէ գորաւորին լսելի դարձնել, ընդունիլ տալ խօսք, երբ ներքին խոհանոցող քաղաքացիները, երբ ժողովուրդին եւ իշխանութիւններուն միջեւ վիճակ կան քացուած, երբ ժողովուրդ-իշխանութեան միջեւ կը տիրէ անվստահութիւն:

Եզրափակելով Մեծ եղեռնի 95-ամեակի նուիրում մեր ոգեկոչական մտորումները. անմահանուն Չարենցի մարգարտանման հետեւեալ պատգամով.

«Ով Հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկութիւնը քո հաւաքական ուժի մէջ է»:

ՄԱՍԻՍ ՇԱՐԱԹ-ԱԹԵՐԹ
ՊԱՇՏՕՆԱԹԵՐԹ՝ ՍՈՑԻԱԼ ԴԵՄՈԿՐԱՏ ԶՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
Արեւմտեան Ամերիկայի Շրջանի
ԽՄԲԱԳՐ՝ ՏՕԲԹ ԱՐՇԱԿ ՊԱՁԱՆԾԵԱՆ
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ՝ ՊԱՐԻԷՆ ՍՈՒՆՅԵԱՆ ՍԱՀԿ ԹՈՒԹԵԱՆ
ՅԱՐՈՒԹ ՏԵՐ ՂԱԻԹԵԱՆ
ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ՝ ԼԵՆԱ ՍԱՆՈՒԿԵԱՆ
Քեռ. (626) 797-7680 Ֆաքս. (626) 797-6863 E-Mail: massis2@earthlink.net
http://www.massisweekly.com
MASSIS Weekly
Organ of the Social Democratic Hunchakian Party of Western USA
1060 N. Allen Ave. Pasadena, CA 91104
Phone: (626) 797-7680 Fax: (626) 797-6863
(USPS 667-310) (ISSN 0744-334X)
Published Weekly Except Two Weeks in August

ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ 95-ԱՄԵԱԿ

ՁՈՒԳԱՅԵՌՆԵՐ ԶԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՐԵՆՈՐՈԳՈՒՄՆԵՐՈՒ ԵՒ ԶԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԾԱՆԱԶՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐՈՒ

ՅԱՐՈՒԹՅՆԻ ԴԱՒԻԹԵԱՆ

1895 Մայիս 11ին, Պոլսոյ Անգլիայի, Ֆրանսայի եւ Ռուսիոյ դեսպանները Սուլթան Ապտիլ Համիտ Բ.ին ներկայացուցին Հայկական վեց նահանգներուն մէջ (Վան, Պիթիս, Էրզրում, Տիարպեքի, Խարբեքի եւ Սեբաստիա) բարենորոգումներ կատարելու ծրագիրը: Այս ծրագրի անմիջական դրդապատճառը Հնչակեան Կուսակցութեան կազմակերպած 1894ի Սասնոյ ապստամբութիւնն էր ընդդէմ Օսմանեան բռնակալութեան: Սակայն պէտք է նշել, որ Բարենորոգումներու արմատները կ'երթան մինչեւ 1840ական եւ 1850ական թուականները, բայց մանաւանդ 1877-1878 թուականներու Ռուս-թրքական պատերազմը եւ անոր յաջորդած Սան Սթեֆանոյի եւ Պերլինի վեհաժողովները, որոնցմով միջազգայնացուեցաւ Հայկական Հարցը:

Սան Սթեֆանոյի դաշնագրի 16րդ յօդուածով, Ռուսիան իր տիրապետութեան տակ պիտի պահէր Հայկական վեց նահանգներու գրաւուած շրջանները այնքան ատեն որ Սուլթանը Բարենորոգումները չէր իրագործած: 16րդ յօդուածը փոխարինուեցաւ Պերլինի դաշնագրի 61րդ յօդուածով, ըստ որում Ռուսական զօրքերը պիտի քաշուէին իրենց գրաւած տարածքներու մէծ մասէն եւ Սուլթանը կը «խոստանար» Հայկական Բարենորոգումներու հարցով պարբերաբար հաշուետուութիւն տալ Մեծ Տէրութեանց: Սան Սթեֆանոյի փոխարինումը Պերլինով յանգեցաւ Ռուսական նահանջին, մինչ Անգլիան տիրացաւ Կիպրոսին, Ֆրանսան ստացաւ Թունուզը գրաւելու երաշխիք, Գերմանիան իր դիրքերը ամրապնդեց Օսմանեան Կայսրութեան տարածքին, իսկ հայերու մնաց խրիմեան Հայրիկի պատգամը՝ թղթէ շերեփը փոխարինելու երկաթով:

1878ի Պերլինի վեհաժողովէն ծնունդ առած եւ 1895 Մայիս 11ին ձեւաւորուած Հայկական Բարենորոգումներու ծրագիրը վերջապէս վաւերացուեցաւ Օսմանեան Խորհրդարանին կողմէ Փետրուար 8, 1914ին, բայց չիրագործուեցաւ, 1914 Օգոստոսին Համաշխարհային Ա. Պատերազմի պայթումին պատճառաւ: Այս միջոցին (1878-1914) մենք ակնատես եղանք թէ ինչպէս Մեծ Պետութիւնները գայն շահագործեցին իրենց քաղաքական, տնտեսական եւ ռազմական շահերուն համար: Տանք կարգ մը մանրամասնութիւններ անոնց շահագիտական գործունէութիւններէն:

Անգլիա (Մեծն Բրիտանիա)

Ինչպէս վերեւ նշեցինք, տիրանալով Կիպրոսի ինչպէս նաեւ Եգիպտոսի, Անգլիան ապահոված եղաւ դէպի Հնդկական իր գաղութները տանող ծովային ճանապարհները: Չի բաւականանալով այդքանով, ան պարբերաբար օգտագործեց Հայկական Բարենորոգումներու ծրագիրը՝ կարենալ ճնշում բանեցնելու թէ՛ Օսմանեան կայսրութեան վրայ եւ թէ՛ նուազեցնելու Ռուսական եւ Ֆրանսական ազդեցութիւնը Արեւմտեան Հայաստանի եւ Փոքր Ասիոյ տարածքին: Ան մերթ Կլատսթոնի (4 անգամ

վարչապետ) բերնով կը յայտարարէր թէ «ծառայել Հայութեան կը նշանակէ ծառայել քաղաքակրթութեան» եւ մերթ Լորտ Տաֆֆըրինի բերնով կը յայտարարէր թէ «Անգլիան կրնայ միայն նաւատորմիդով օգնել, իսկ իր նաւատորմիդը Նոյեան Տապան չէ, որ կարենայ կանգ առնել Արարատի վրայ»: Բարենորոգումներու ծրագիրը մինչեւ իսկ շահագործուեցաւ Ազատական Կլատսթոնի եւ Պահպանողական Տիրապետչի անձնական եւ կուսակցական հակամարտութիւններուն համար: Օգոստոս 1896ին, օգտուելով Պանք Օթթոմանի դէպքի ստեղծած իրարանցումէն, Անգլիան փորձեց իր նաւատորմիդը մտցնել Տարտանելի նեղուցներէն ներս, բայց Ռուսական սպառնալիքներու դէմ հանդիման, ետ կեցաւ այդ քայլէն: Այս դէպքէն ետ, Դեկտեմբերին ան անգամի մը համար եւս հանդէս եկաւ Բարենորոգումներու ծրագրի:

1878ի Պերլինի վեհաժողովը

րով, ոչ միայն հայկական վեց նահանգներու, այլեւ Օսմանեան կայսրութեան ամբողջ տարածքին համար: Ան մերթ հանդէս կու գար Օսմանեան կայսրութեան սահմաններուն անձեռնմխելիութեան օգտին եւ մերթ գաղտագողի կը ծրագրէր Եւրոպայի «հիւանդ մարդուն» մասնատումը:

Ռուսական Կայսրութիւն

Ռուսական կայսրութիւնը նաեւ օգտագործեց Հայկական Բարենորոգումներու ծրագիրը, իրականացնելու համար իր դարաւոր երազը՝ իջնելու Միջերկրականի տաք ջուրերը: Ան ալ, մեկնած իր շահագիտական նպատակներէն, մերթ կը հովանաւորէր Օսմանեան կայսրութիւնը եւ մերթ հանդէս կու գար ներկայանար որպէս հայութեան պաշտպան եւ մերթ Լոպանով-Ռոստովսկիի բերնով կը յայտարարէր թէ իրենք կ'ուզեն «Հայաստանը առանց հայերու»: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ իրենց հաշտոյն չէր գար «հայկական Պուլկարիոյ» մը յայտնուելը իրենց սահմանին: Ռուսաստանի սրտով չէր նաեւ ինքնավար Հայաստանի մը ստեղծումը, որովհետեւ այդ մէկը կրնար վարակիչ օրինակ դառնալ իր տիրապետութեան տակ գտնուող Անդրկովկասի ազգերուն համար: 1900 թուին Ռուսիան համաձայնագիր մը կը կնքէր Օսմանեան կայսրութեան հետ, որով կ'արգիլուէր հայկական նահանգներու տարածքին երրորդ երկրի մը կողմէ ճանաչողութեան կառուցումը (նկատի ունէին Ֆրանսան): Ասոր դիմաց Ռուսիան կը պարտաւորուէր արգիլել Համիտեան Չարդեբէն Արեւելեան Հայաստան ապստանած

հայերուն վերադարձը:

Գերմանական Կայսրութիւն

Պերլինի վեհաժողովի յաջողութիւնէն ետք, Գերմանիան սկսաւ իր դիրքերը ամրապնդել Օսմանեան կայսրութեան տարածքին, մանաւանդ 1882էն ետք, երբ ստանձնեց Օսմանեան բանակի վերակառուցումը եւ զինամթերքի հայթայթումը: Եթէ Ռուսիոյ համար Միջերկրականի տաք ջուրերը իջնելը գերագոյն նպատակ էր, ապա Գերմանիոյ համար այդ մէկը Պերլին-Պաղտատ երկաթուղագիծի կառուցումը եւ Մուսուլի ու շրջակայքի նաւթահորերուն տիրանալն էր: Այդպիսով անոնք նաեւ վտանգած կ'ըլլային ոչ միայն անգլիական շահերը Պարսկաստանի եւ Հնդկաստանի մէջ, այլ նաեւ Ռուսական եւ Ֆրանսական շահերը շրջանին մէջ: Բարենորոգումներու ծրագրի իրագործումը Գեր-

մի, էրզրումի, Խարբեքի, Պիթիսի, Այնթապի, Մարաշի եւ այլ վայրերու մէջ: 1894-96ի Համիտեան կոտորածներուն ժամանակ Խարբեքի եւ Մարաշի Ամերիկեան միսիոնարական հաստատութիւններ յարձակման ենթարկուելով կրեցին նիւթական վնասներ, որոնց հատուցման համար Ամերիկեան կառավարութիւնը պահանջեց եւ ստացաւ 100,000 տոլար: Բնականաբար խօսք չեղաւ հայկական վնասներու հատուցման մասին:

Հայկական Ցեղասպանութեան Ծանաչման Գործընթացի Արժեւորումը

Աւելի քան 100 տարիներ անցած են Բարենորոգումներու ծրագրի օրերէն եւ բոլորիս համար յստակ է ժամանակի մեծ տէրութեանց խաղացած դերը: Նոյնիսկ օրին յստակ էր այդ մէկը, ինչպէս կը վկայէ Փարամագի մէկ յօդուածը «Հնչակ»ի 1914 Մայիս 1ի թիւին մէջ. «Հայաստանի Բարենորոգումներ»... գաւեշտն է դա այն շարանաւորան կոտորածի, թալանի, հրդեհումի, առեւանգման, հողազրկութեան, որը հայ իրականութեան պատմութեան մէջ իր բոսոր արիւնով արձանագրուած է՝ «ՀԱՅՈՒ ՄԱՐՏԻՐՈՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ վերտառութեամբ եւ որի դերակատարն է թուրք բռնակալութիւնը Եւրոպական շահամոլ կառավարութիւնների ռեժիսորութեան տակ»:

Ի՞նչ հետեւութիւններ ըրած ենք եւ ի՞նչ դասեր քաղած ենք այդ փորձառութիւնէն: Անցեալ առնուազն 25 տարիներու ընթացքին ազգովին հետամուտ եղած ենք Հայոց Ցեղասպանութեան ճանաչման պայքարին: Քսանէ աւելի պետութիւններ գայն ճանչցած են. ԱՄՆի նախագահ Ռեկլենի եւ Քոնկրեսի կողմէ քանի մը անգամներ ճանցուած է. բայց եւ այնպէս ամէն տարի դարձեալ կը փորձենք անգամի մը համար եւս գայն ճանչցնել: 25 տարին բաւարար ժամանակ չէ՞ արժեւորելու անցած ուղին եւ տեսնելու թէ արդեօ՞ք արդիւնաւէտ եղած է մեր աշխատանքը, արդեօ՞ք արդարացուցիչ եղած է մեր թափած ճիգը, աշխատանքն ու նիւթական եւ այլ ներդրումները: Յստակ չէ՞ բոլորիս համար, որ Ցեղասպանութեան ճանաչման խաղաքարտը կ'օգտագործուի ԱՄՆի թէ Եւրոպայի տարածքին ընտրական նպատակներու համար: Յստակ չէ՞ որ ԱՄՆի Քոնկրեսին ներս պարբերաբար առաջադրուող հայկական բանաձեւերը կ'օգտագործուին ԱՄՆի կառավարութեան կողմէ՞ գիշումներ կորզելու համար թուրքիայէն յօգուտ տարածաշրջանի (Իրաքի, Աֆղանիստանի եւ Իրանի) իր հաշիւներուն: Յստակ չէ՞ որ Եւրոպական Միութիւնը այդ հարցի բարձրացումով կ'ուշացնէ աւելի քան 70 միլիոնացի իսլամական թուրքիոյ մուսքը Քրիստոնեայ Եւրոպական Միութիւն: Յստակ չէ՞ որ Մոսկուայէն մեկնարկուած Հայ-թրքական մերձեցման «ֆուլպոլային» խաղը կը փորձուի ծառայեցնել Ռուսիոյ շահերուն, ինչպէս որ նմանօրինակ ամերիկեան նախաձեռնութիւն մը փորձուած եւ ձախողած էր քանի մը տարիներ առաջ: Յստակ չէ՞ որ

ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ 95-ԱՄԵԱԿ

ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԻՒՍ ԵՐԵԱԸ

ՍԱՀԱԿ ԹՈՒԹՅԱՆ

Եթէ ուզենք անգիջող արդարութեամբ քննական վերլուծումի ենթարկել Օսմանեան թուրք իշխանութեան կողմէ հայոց Յեղասպանութեան անուրանալի ոճիրը մարդկութեան դէմ, ամէն բանէ առաջ մեզմէ կը պահանջուի անողորմ հետեւողականութեամբ տէրը մնալ մեր մարդկային խիղճին, անոր անկողմնակալ դատողութեան: Նման դժուարին առաջադրանք գլուխ հանելու համար չի բաւեր միայն առանձնացնել ու բանաւոր կամ գրաւոր հեռուորականութեամբ հաշիւ պահանջել թուրքիոյ անցեալ եւ ներկայ իշխանութիւններէն, անոնց ցեղապաշտական անխոստովանելի ծրագիրները գործադրող խաւարամիտ զանգուածներու գործօն կամ լուռ մեծամասնութիւնէն, առանց կարմրելու իրենց անմարդկային ոճիրները ժխտող խոժոռադէմ էրտորանէն կամ ուզամատենչ Ալլիեէն: Եթէ իսկապէս անկեղծ ենք ու հետեւողական, մեզմէ կը պահանջուի նոյն սառն հետեւողականութեամբ մտնել նաեւ մեր յաճախ ինչպէս զարշահոտ սեփական ախոռները: Հզօր լուսարձակներու տակ առնել՝ Հայաստան երկիր դրախտավայր մեր ժողովուրդի դժոխքին վերածող անցեալ ու ներկայ այլատեսակ փանջունիներն ու հարստահարիչները, սուտ մարգարէներն ու նոր ցեղասպանութիւններու ճամբան ապիկարօրէն հարթողները, առաջնորդի կամ նախագահի պատմուճան հագած ստահակներն ու կախաղանի արժանի բազմակի յանցապարտները՝ Հայաստան աշխարհի անգործացած, ուժաթափուած հերոսական ժողովուրդի մը Սամսուններուն դէմ: Եթէ իսկապէս անկեղծ ենք արդարութեան ու հայրենասիրութեան մեր անվերջ հաւատամունքներուն ու լիաթոք բարբառումներուն մէջ, ամբողջ աշխարհի տասը միլիոն հայութեան միտքի, խիղճի եւ աներեր բազուկի գերագոյն ատենանը պարտաւոր է՝ ո՛չ, ուշացած է՝ քննել ու դատաւճիռ կայացնել իր գոյութեան դէմ անպատիժ դաւող Ռոպերթ Քոչարեաններու եւ Սերժ Սարգսեաններու դէմ:

Ուռուցիկ ազգայնամոլութեան, անամէջ մեծխօսիկութեան օրերն անցած են անվերադարձօրէն: Զգաստութեան ու համեստութեան փոխարինիչ նշաններ մեր շուրջը տեսանելի չեն սակայն: Ժամանակն է՝ այժմ, կրկնեմ՝ ուշացած ենք՝ որ հեզեզ առանց ծամծամելու թէ՛ մեր ամբողջ մտածողութիւնը, աշխարհը մեզմէ զուրկ, հաւատարմութիւնը, մտահոգութիւնը, ձգտումներն ու երազները գաւառային բնոյթ ունին: Անոնք, ըստ էութեան, իրական կապեր չունին Հայաստանի Հանրապետութեան ու հայ ժողովուրդի բարօրութեան կամ ճակատագրին հետ, այլ կը հաստատեն գրաւեալ հայոց աշխարհի ու գերեվարուած հայ հասարակութեան ազատ, անկախ ու կազմակերպուած թալանն ու կողոպտող Ալլի Պապայի եւ իր քառասուն գողերուն կողմէ՝ մեր բոլորի անգօր կամ անտարբեր նայուածքին տակ:

Այսքան պարզ: Իսկ այսպիսի չնաշխարհիկ դրութեան մը երկարակեցութիւնը երաշխաւորուած է ներքին հակադիր ուժերու զարմանալիօրէն կամաւոր հաւասարակչ-

նութեամբ մը: Այսպէս, իշխանութիւնը իր թալանի ու կողոպտող բոլոր միջոցները, ինչպէս նաեւ ուժային համակարգը, կեդրոնացուցած է իր եւ իրեն ծառայող վարձկաններու ձեռքերուն մէջ: Յաւելեալ ապահովութեան համար, ընդդիմութիւնը ի սկզբանէ պարտաւորութեան առջեւ դրուած է իր քաղաքական նպատակները հետապնդելու՝ միմիայն խաղաղ միջոցներով եւ բիրտ ուժի բացառմամբ: (Ասիկա բնաւ չի բացառեր բիրտ ուժի անկաշկանդ օգտագործումը ընդդիմութեան դէմ, կալանքներն ու սպանութիւնները՝ «իշխանութիւնը բռնի գաւթելու» յերիւրածոյ ամբաստանութիւններով ու սաղրանքներով - ա՛յն աստիճան որ լուրջ հարց կը ծագի թէ՛ ընդդիմութեան որդեգրած կանտիական խաղաղ դիմադրութիւնը կիրառելի՞ է Հայաստանի անգիջող բիրտ բռնակալութեան դէմ):

Իր քաղաքական աժան հաճոյակատարութեան առ ի վարձատրութիւն, որքան ալ, օրինական նախագահի մը արարողակարգով, մեծ պետութիւնները հոգեկան բաւարարում չնորհեն Սերժ Սարգսեանին, ան իր հողորդակցութեան բոլոր հարգատ միջոցները փակած է իր սեփական ժողովուրդին ու խիղճին հետ: Մնացեալը սոսկ հասարակ խաղ է ու կեղծիք: Յատկապէս հայոց Յեղասպանութեան հետ առնչուող վերջին շաբաթներու իր թուացեալ հոգեփոխութիւնը: Յամառ գիւղապետի մը յատուկ իր ինքնագլուխ ու փակ գործելակերպէն մեկնելով, դժուար չէ հետեցնել թէ եղածը թափանցիկ քողարկում մըն է՝ շուտով գալիք անփառունակ ու վտանգաւոր գիշերամենքու - եթէ, անշուշտ, հայ ժողովուրդը թոյլ տայ այդպիսի (ազգովին) ինքնասպանական արարք:

Ահա թէ ինչո՞ւ, ներկայիս ստեղծուած տարածաշրջանային ու հայաստանեան իրադրութեան մէջ, կարելի չէ խօսիլ Յեղասպանութեան թուրք պատասխանատուներու եւ իրենց ժառանգորդներուն մասին միայն: Պատասխանատուութիւնն ունինք, նաեւ, անշարժացնելու այն թեթեւ ձեռքերը որոնք պատրաստ են ստորագրել, թուրք դահճապետներու հոգեբայրներուն հետ կողք-կողքի՝ նոր ցեղասպանութեան մը նախադրեալները հանդիսացող միակողմանի համաձայնութիւններու տակ:

Այս առնչութեամբ, մտահոգիչ նմանութիւններ կան ինդոնեզիայի համաձայնութիւններու բախտը որոշելու կոչուած հայ եւ թուրք վերին երկու դերակատարներուն մօտ: Կիրարկումի տարբերութիւններով հանդերձ, ոճային ակնբախ գուգահեռներ կան էրտողանի եւ Սերժ Սարգսեանի մտածելակերպերուն ու գործելակերպերուն մէջ: Երկուքին ալ մտադրացումներու ակունքը նոյն հիմն փակ տուփն է որ կը հանդիսանայ սուտ արժէքներու, շինծու ճշմարտանմանութիւններու, կարծրացած նախապաշարումներու եւ կանխակալ ինքնահաւանութիւններու համակարգը: Այդ փակ տուփին մէջ տեղ չկայ այլախոհութեան, մանաւանդ եթէ ատիկա ճշմարիտ ժողովրդավարութեան եւ արդարութեան առաւել կամ նուազ շեշտուած խիզախ դիմագրիծն ունի: Ազատ մտածողութեան, բանիմաց առարկայական հիմնաւորմամբ երկխօսութեան անպատրաստ, կամայական դիրքո-

րոշումն ու հրամանագրուած հեղիւնակութիւնը բանականօրէն պաշտպանելու անկարող, անոնց երկուքէն ամէն մէկը իր մտային բոլոր գործառնութիւնները թելերը ամուր կապած է իր փակ տուփին՝ ուրիշ կ'երկնուին անցեալի մշտնապատ խաւարէն եկած իր միջին, կեղծ փաստարկները: Այլ խօսքով, անոնք կալանաւորներ են՝ թեթեւամտօրէն իրենց որդեգրած ժխտողական արտաբնոյթ կեցուածքին:

Մանրամասնէք քչիկ մը: Մտածելու կարողութեամբ օժտուած մարդ հակներով բնակեցուած երկու հարեւան երկիրներու - Հայաստանի եւ թուրքիոյ - պետական (գործնապէս) գերագոյն հեղինակութիւնները կը պնդեն, գիտակցաբար, հիւանդագին կալանաւորները մնալ իրենց յերիւրած երեւակայածին սուտերուն, լոյս աշխարհ չելլել իրենց զոց տուփերէն: Ամբողջ աշխարհի առջեւ ու սեփական խիղճի (???) ժխտման գինով, անոնք թուրքական կրկնաբանութեամբ կը յամուին աշխարհը ձանձրացնել իրենց թափանցիկ գոյգ սուտերով:

Թրքական սահմանի ի՛ր իսկ փակած կողմէն, եւ ի՛ր փակ տուփին (ու կեղծ տրամաբանութեան) ապաւինելով, յաչս աշխարհին էրտողան կը ժխտէ իր քաղաքական նախնիներուն ու «մեծ սուտի» ուսուցիչներուն - Օսմանեան մեծաքանակ մարգասպաններուն, իթթիհատական տիփլոմաւոր բորենիներուն եւ իրենց սրբապղծած Ալլահին անուետով իրենց նմանները խոշտանգող ամբողջ զազազած ոհմակին - գործած մէկուկէս միլիոնի ոճիրը, հայոց Յեղասպանութիւնը: Արհաւիրքի բոլոր մանրամասնութիւններուն լաւապէս տեղեկ, աշխարհի մը մարդոց բանականութիւնն անարգող այս ժխտումը կը կատարուի ոչ թէ ապաւինելով պատմութեան անուրանալի, տուկուն ապացոյցներուն (որոնք կը հերքեն իր ուրացումը), այլ իր խելագատիկի փակ տուփի թելադրած տափակութիւններուն: Մէկ կողմէ, կը բարբառէ թէ մահմետականը չի կրնար ցեղասպանութիւն գործել (չըջուած մէկ տարատեսակը Օսմանեան կայսրութեան մէջ տարածուած այն սովորոյթին որով որեւէ թուրք կրնար դատի քաշել հայ մը՝ «տինիմէ սէօյտիլ» - «կրօնքիս հայհոցեց» - քմայածին զրպարտութեամբ): Միւս կողմէ, տարբեր-տարբեր հակադարձութիւններով կը սպառնայ Յեղասպանութեան պատմական իրողութիւնը ճանջող երկիրներուն (ղիւանագիտական խզում, առեւտրական ապսպրանքներու դադարեցում, Ռուսիոյ կամ «անբաղձալի» այլազան երկիրներու հետ չարաբերութիւններու բարելաւում, թուրքիոյ մէջ ԱՄՆ-ի ռազմագիտական կարեւոր խարիսխներու փակում, եւ այլն), հակառակ այն իրողութեան որ նման «պատժիչ» նախաձեռնութիւններ աւելի կը վնասեն թուրքիոյ քան Արեւմուտքին կամ ԱՄՆ-ին: Փակ տուփին մէջ կատարուած այս բոլոր պոռչտութեան ետին կայ այն միամիտ համոզումը, կամ անոր շուկայիկ խորամանկ ձեւացումը, թէ իր դիմագրաւած շատ «անախորժ» իրակաւնութիւնը - թուրքերու կողմէ հայոց Յեղասպանութեան պատմական անհերքելի փաստը - կը չբանայ երբ ան (էրտողան) կը փակէ իր (միտքին ու խիղճին) աչքերը:

Իր ուրոյն բնագաւառին մէջ,

ու համանման ոլորտպտոյտ (ան)տրամաբանութեամբ, Սերժ Սարգսեան կը փորձէ մշտնապէս մէջ ինքզինք համոզել թէ կրնայ ամբողջ հայ ժողովուրդի կամքը բխցնել եւ ազատութիւնը շղթայել՝ իր գուտ անձնական նպատակներուն համար: Իր մտային փակ տուփին մէջ ան կ'երագէ, Ռոպերթ Քոչարեանի օրինակով, աւատապետի մը նման տէրը դառնալ Հայաստան աշխարհի հողին, հարստութիւններուն, քաղաքացիներուն եւ անոնց միտքին: Ազատօրէն թալանել, իւրացնել, ծախել, գրաւի տակ դնել երկիրը ըստ իր քմայքին: Անմեղ այլախոհներ բանտարկելով զանոնք պատասխանատուները հոչակել իր իսկ գործած ոճիրներուն: Այդ ոճիրներու պատասխանատուութեան հոգը սարդուլու համար համարացնել եւ սուտ վկաներու ողորմելի վիճակին իջեցնել դատական-իրաւական ամբողջ համակարգը որ սահմանուած էր ըլլալու ժողովուրդի մարդկային իրաւունքներու պաշտպանութեան յառաջապահը:

Երկու բռնապետերու պարագային ալ, երբ ձախողի իրենց գործած կամ չքմեղած ոճիրներու ժխտումը, անոնք չեն վարանիր դիմել ամէն տեսակ խաբէբայութիւններու: Նախ կը չարափոխեն հիմնահարցը, անձանաչելի կը դարձնեն կատարուած ոճիրի իսկական բնոյթը, կը շարքեն իրականութիւնը: Էրտողանի մտային փակ տուփին մէջ, հայոց Յեղասպանութիւնը մոգական ճիպտի շարժումով կը վերածուի պարզ տեղափոխութեան՝ երաշխաւորելու նպատակով անոնց կենսիքի եւ ինչքի ապահովութիւնը (այդ պատճառաւ չէ՞ որ հայերէն կանխաւ կը պահանջին իրենց ունեցուածքի ամբողջական ցանկը): Ապակողմնորոշման ու գեղծարարութեան յաջորդ հանգրուաններուն, դերակատարները հրաշքով արդէն փոխանակած են իրենց տեղերը: Յանցագործներն ու ոճրագործները հիմա անցած են սուտածներու շարքերը: Էրտողանի (ան)տրամաբանութեամբ, ցեղասպանները իրենք գոհերն են ցեղասպանեալներուն, հայ կիւմուրներուն (կիւմուր=անհաւատ) - այս վերջին ծպտեալ սատանաները ապերախտ գտնուած են թուրք բարեխնամ ոճրագործներուն՝ աւելի՛ թուրքեր սպաննելով քան թուրքերը՝ հայեր: Հարց մի տաք թէ՛ եթէ իրականութեան նշոյլն իսկ կայ այս բարբառումներուն մէջ, ապա ինչո՞ւ եւ ի՞նչպէս հայերն են որ աքսորուած են իրենց պապենական հողերէն, մինչ թուրքերն այսօր առանց խղճահարութեան կը վայելեն իրենց գրաւած ու թալանած հայկական հողերը: Մարդավայել ճշմարիտ տրամաբանութիւնը կիրառելի չէ էրտողանի եւ իր մարդատեսաց զաղափարախօսներու ուղեղային փակ տուփերուն մէջ:

Դժբախտաբար - եւ զարմանալիօրէն - գրեթէ համանման ծուռումուռ ոլորտպտոյտով կ'ընթանայ Ռոպերթ Քոչարեանի գահաժառանգ հոգեգաւակ Սերժ Սարգսեանի ներկայիս որդեգրած ուղղութիւնը հայրենի հասարակութեան եւ ամէն տեսակի ճշմարիտ այլախոհութեան կամ ընդդիմութեան դէմ: Իր ծուռ հայելիին մէջ, նախագահական աթոռի բռնազաւթ-

ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ 95-ԱՄԵԱԿ

**ՀԱՐՅԱԶՐՈՅՑ ՓՐՈՖ. ԺԻՐԱՅՐ ԼԻՊԱՐԻՏԵԱՆԻ ՀԵՏ, ԵՂԵՌՆԻ 95-ԱՄԵԱԿԻ ԱՌԹԻ
«ՀԱՅԱԹԱՓՈՒԱԾ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՄԸ ԴԺՈՒԱՐ ԹԵ ԿԱՐԵՆԱՅ ԻՐ ԳՈՅՈՒԹԻՒՆԸ
ԱՐԴԱՐԱՑՆՈՂ ԿԵՆԱՐԱՐ ԵՐԿԻՐ ՄԸ ԴԱՌՆԱԼ»**

«Մասիս»։ Արդեօ՞ք պէտք է շարունակենք մեր միջոցները յատկացնել Յեղասպանության միջազգային ճանաչման գործընթացին, թե ոչ ժամանակը եկած է վերատեսուծեան ենթարկելու մեր առաջնահերթությունները:

Ժ. Լ. Յեղասպանության ճանաչման պայքարը հասկանալի դրդապատճառներ ունի, մանաւանդ երբ նկատի կ'ունենանք թրքական պետության որդեգրած պաշտօնական կեցուածքը անոր ուրացման մէջ: Բայց պէտք է նաեւ գիտակցինք որ մրցապայքարի մէջ ենք այդ պետության հետ, մեր կողմէ ամէն մէկ ճնշում կը հակադարձուի այդ պետության կողմէ նոր միջոցառումներով, որ կը ստիպէ մեզի աւելիով փոխադարձելու:

Արդարեւ պէտք է մտածել որ արդեօ՞ք մրցապայքարի այս ձեւը առաջընթացի լաւագոյն եւ միակ միջոցն է: Մենք հակամէտ ենք այս պայքարը յառաջ տանելու մեր հաւաքական եւ գոյապաշտ կարիքները շփոթելով մեր ռազմավարական մտածողության հետ: Մենք նաեւ հակամէտ ենք մոռնալու, որ նոյն ձեւով որ պատահեցաւ երբ առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրեակին Հայկական Հարցը միջազգայնացուեցաւ, այսպէս ալ այսօր մենք չենք որոշիչ դեր խաղացողը ոչ այդ պայքարի ձեւաչափին եւ ուղղիւնի եւ ոչ ալ անոր արդիւնաւետութեան մէջ. այդ դերը կը պատկանի անոնց՝ որոնցմէ ճանաչում կը մուրանք:

Այստեղ պէտք է խոստովանիմ որ ես անձնապէս զոռնալ կը զգամ այն կացութեան համար որուն մէջ ազգովին յայտնուած ենք: Մենք երեկուան գոհերն ենք որ այսօր դարձած ենք մուրացկաններ, որոնք ինքզինքնին մշտապէս գոհի հոգեվիճակին մէջ կը դնեն, մշտապէս ենթակա մեր հակակռէն դուրս գտնուող ուժերու ողորմութեան, մշտապէս յուսալից ու ապա յուսախաբ, կախեալ նախագահի մը, վարչապետի մը, յանձնախումբի մը եւ կամ յանձնաժողովի մը արտասանելիք մէկ բառէն: Մենք կը վարուինք այնպէս, որ կարծես թէ որեւէ ուրիշ արժէք չենք ներկայացներ բացի գոհի տիպարէն, որ պիտի գոհաբերուի ուրիշի մը կողմէ, անոր ծրագրերներուն իրագործման համար: Կը վարուինք այնպէս, որ կարծես թէ գուրկ ենք ինքնուրոյն մտածելակերպէ:

Ես պիտի չուզէի իմ անձնական զգացումները վերածել գործելաձեւի, բայց պիտի չուզէի նաեւ ակնատես ըլլալ բնագոյնի հակադարձութեանց վրայ հիմնուած համայնքային գործելաձեւի մը: Ամենայն յարգանքովս նախագահ Օպամային, արդեօ՞ք պէտք է հոգ ընեմ թէ ինչ կ'ըսէ, կամ արդեօ՞ք իմ ամբողջ համայնքային կեանքն ու օրակարգը կախեալ պէտք է ըլլայ այն բանէն թէ ան պիտի գործածէ՞ Յեղասպանութիւն բառը թէ ոչ: Արդեօ՞ք իմ միջոցներու ու կորովի յատկացման ծրագրումը պէտք է հիմնեմ պայքարի մը տարեկան արարողութեան վրայ, որ ինքզինք կը կրկնէ տարուէ տարի, երաժշտական եղանակի մը բազմաթիւ երանգաւորումներուն նման:

Արդեօ՞ք իմաստալից եւ արդիւնաւէտ քայլ է կերտել ինքնու-

թիւն մը՝ գոհի հոգեվիճակի եւ կամ մեր հանդէպ ուրիշներու ունեցած պատկերացումներուն հիման վրայ: Արդեօ՞ք սա առողջ օրակարգ մըն է սփիւռքեան համայնքներու կերտման համար: Արդեօ՞ք այդ մէկը բաւարար կը նկատենք փոխանցելու նորահաս սերունդներուն:

Արդեօ՞ք ճիշտ էր այն ինչ որ ըրինք 40, 30 կամ 20 տարիներ առաջ: Եթէ այո, ապա արդեօ՞ք խելամտութիւն է նոյնը շարունակել այսօր: Ի՞նչ պարագաներու տակ պէտք է մեր մարտավարութիւնն ու ռազմավարութիւնը փոխենք:

Ես եզրակացութեանց պիտի չի յանգիմ այստեղ, այլ առաջարկ կը պիտի ներկայացնեմ. այս հարցի շուրջ շատ լուրջ հրապարակային եւ բանական քննարկում կազմակերպենք: Քննարկութեան առարկայ պէտք է դառնայ այս հարցը, մանաւանդ անոնց կողմէ որոնք Յեղասպանութեան ճանաչման պայքարը որդեգրած են որպէս հիմնական ռազմավարութիւն եւ 40 տարիներէ ի վեր երբէք չեն հարցաքննած կամ զնահատած անոր արդիւնաւէտութիւնը: Վերջացնելով ըսեմ թէ չեմ գիտէր եւ չեմ ալ հանդիպած հաւաստի ուսումնասիրութեանց, թէ այս ջանքերը որքան արժած են մեզի, տնտեսական, մարդկային եւ այլ հաշիւներով: Նշեմ նաեւ որ չեմ ալ տեսած որեւէ քննարկում այս պայքարի ժխտական երեւոյթներու մասին, որոնցմէ քանի մը հատ կրնամ մտաբերել:

Առնուազն անցնող 15 տարիները բացառապէս իմ բոլոր անոնց համար որոնք կը կամենան տեսնել, որ այլ մարտավարութիւններ կան, որոնք կրնան փոխարինել ներկային եւ կամ օգտագործուի ներկային կողքին: Բայց որպէս զի այդ մէկը կարելի դառնայ, մենք պէտք է ունենանք կազմակերպութեանց առաջնորդներ, որոնք ընդունակ են ինքնաքննադատութեան եւ ազգային շահերը իրենց կազմակերպութեանց շահերէն վեր դասելու:

«Մասիս»։ Ի՞նչ պէտք է ըլլայ մեր առաջնահերթ մտահոգութիւնը. Հայաստանի Հանրապետութեան թէ՛ Սփիւռքի եւ ապագայ սերունդներու բարոյութիւնը:

Ժ. Լ. Ես կը խորհիմ որ մէկը միւսին պէտք չէ հակադրուի: Յատակ է որ անկախ Հայաստանի մը գոյութեամբ Սփիւռքի իրավիճակը նախկինէն տարբեր է: Անցեալին հաստատած եմ ու տակաւին կը հաւատամ, որ այն ինչ որ Հայաստանը տուաւ մեզի, շատ աւելին է քան այն որ կրնանք հատուցել որեւէ ձեւով: Հայ նորահաս սերունդները հիմա աւելի անմիջական եւ ամբողջական ինքնութեան գիտակցութիւն մը ունին քան ունէին անկախութիւնէն առաջ:

Այս երկու էութիւնները տարբեր ըլլալով հանդերձ, փոխադարձ կապերով կախեալ են իրարմէ: Այստեղ պէտք չստակեցնել, որ Սփիւռքը ինքնին զանազան միաւորներու հոյ մը կը ներկայացնէ եւ պէտք չէ դիտուի որպէս մէկ միասնական ամբողջութիւն: Մենք պէտք է ընդունինք եւ յարգենք այս տարբերութիւններն ու կախուածութիւնները:

Սփիւռքի տարածքին անշուշտ կան մարդիկ, որոնք կ'ուզեն որոշ հեռավորութիւնէ մը օգտակար ըլ-

լալ Հայաստանին, նախընտրելով կեդրոնական սփիւռքահայ հաստատութեանց վրայ: Անոնք ազատութիւնը պէտք է ունենան այդպէս վարուելու: Բայց յատակ է որ թէ իրենք եւ թէ իրենց հաստատութիւնները, անկախաբար իրենց նախասիրութիւններէն եւ մոտեցումներէն, կ'ազդուին եւ պիտի ազդուին Հայաստանի անցուղարձներէն եւ միջազգային ասպարէզի մէջ անոր ներկայութիւնէն, սկսելով իրենց թիկունք կեցող սփիւռքահայերու Հայաստանի հանդէպ ունեցած համակրանքէն:

«Մասիս»։ Սփիւռքը որքանով կրնայ միջամուխ ըլլալ Հայաստանի ներքին քաղաքականութեան մշակման գործընթացին:

Ժ.Լ. Յեր հարցումին կարճ պատասխանը հետեւեալ հարցումն է. ո՞ր Սփիւռքը նկատի ունիք:

Այլապէս, բնականաբար խիստ սահմանափակ տարողութեամբ:

Առաջին սահմանափակումը կառուցային է. մինչ Հայաստանը ունի ղեկավար մը, որ գէթ ի պաշտօնէ երկրին անունով կրնայ խօսիլ եւ քաղաքականութիւն մշակել, Սփիւռքը հազարաւոր ղեկավարներ ունի եւ չկայ միակ անձ մը կամ հիմնարկ մը որ կրնայ խօսիլ համայն Սփիւռքի անունով:

Կը լիշեմ երբ Հայաստանի մէջ կը պաշտօնավարէի, օր մը եղաւ երբ Սփիւռքահայ զանազան կազմակերպութեանց ներկայացուցիչներ անշատաբար հանդիպեցան նախագահ Տէր Պետրոսեանի հետ, եւ ամէն մէկը որոշ քաղաքականութիւն յանձնարարեց տուեալ հարցի մը շուրջ: Իւրաքանչիւրը խօսեցաւ համայն Սփիւռքի անունով, պնդելով որ ինք կամ իր կազմակերպութիւնը լաւագոյնս կը մարմնաւորէ Սփիւռքի նպատակները, արժէքներն ու մտահոգութիւնները: Եւ անշուշտ մէկուն յանձնարարածը կը հարկադրուէր միւսինին հետ: Վերջաւորութեան Տէր Պետրոսեան հետեւեալ տրամաբանական եզրայանգումը փոխանցեց կազմակերպութիւններուն. երբ Սփիւռքը ունենայ ղեկավար մը, որ գէթ յանդիման նստելով Հայաստանի նախագահին հետ, կրնայ վստահութեամբ ըսել որ կը ներկայացնէ համայն Սփիւռքը առանց հակադրուելու այլոց, այդ ժամանակ միայն Հայաստանի նախագահը առնուազն պէտք է հաշուի առնէ Սփիւռքի կարծիքը:

Ի՞նչ է օրինակի համար Սփիւռքի միասնական դիրքորոշումը անցեալ տարի Թուրքիոյ հետ Հայաստանի ստորագրած Արձանագրութեանց վերաբերեալ: Կարգ մը կազմակերպութիւններ, որոշները մեծաթիւ անդամութեամբ, թիկունք կանգնեցան: Ուրիշներ ընդդիմացան: Ուրեմն ո՞ր մէկը կը ներկայացնէ Սփիւռքի դիրքորոշումը: Բացառապէս յատակ չէ որ Արձանագրութեանց թիկունք կանգնող կազմակերպութիւններուն բոլոր անդամներն ալ համաձայն էին իրենց ղեկավարութեանց որոշումին հետ: Նոյնքանով հարցական է որ ընդդիմադիր կազմակերպութիւններուն բոլոր անդամներն ալ համաձայն էին իրենց ղեկավարութեանց որոշման հետ:

Երկրորդ սահմանափակումը օրկանական բնոյթի է. հայկական աւանդական քաղաքական կուսակ-

ցութիւնները հաստատուեցան Հայաստանի մէջ, առանց մեծ յաջողութիւնեանց պիտի ըսէի: Անոնք դարձան Հայաստանեան կուսակցութիւններ, հոն փոխադրելով իրենց հիմնական օրակարգերը, անխախտ պահելով հանդերձ իրենց սփիւռքեան կառուցները: Ասոնց կողքին, այլ մեծ կազմակերպութիւններ, ինչպիսիք ՋԲԸՄը, Ամերիկայի Հայկական Համագումարը, Ամերիկայի Հայ Աւետարանչական Ընկերակցութիւնը երկար ժամանակէ ի վեր կը գործեն Հայաստանի մէջ եւ որոշ նկատառումներով ընդելուզուած են Հայաստանեան իրականութեան մէջ: Քսան տարիներ ետք ի՞նչպիսի որակում պիտի տանք այս կուսակցութեանց եւ կազմակերպութեանց. պարզապէս սփիւռքեան ե՞ն:

Միւս կողմէ ունինք Հայաստանի քաղաքացիներու ստուար թիւ մը, որոնք դարձած են սփիւռքահայ, բայց չեն ընդգրկուած սփիւռքեան աւանդական կազմակերպութեանց մէջ եւ ունին տարբեր զգայնութիւններ եւ հեռանկարներ: Արդեօ՞ք այս մեծ խումբերը Սփիւռքի մէկ մասը պէտք է համարենք եւ ո՞ր Սփիւռքի:

Կրնամ շարունակել սահմանափակումներու նշումը՝ քաղաքական, մշակութային՝ բայց վերել նշուածը ձեզի որոշ գաղափար մը կու տայ:

Ի՞նչ կ'ըսեն այս յատկութիւնները Սփիւռքի մասին եւ ի՞նչ են այս վերլուծութեան ակնարկութիւնները: Այս հարցումներուն պատասխանները բարդ են եւ խնդրաշարժ ու հոս տեղը չէ մանրամասնութիւններու մէջ մտնելու:

«Մասիս»։ Ի՞նչ հետեւեալ կրնայ ունենալ տկար ու հայաթափուած Հայաստան մը Սփիւռքի եւ համայն հայութեան համար:

Ժ.Լ. Նկատելով որ այս տարի կը նշենք Եղեռնի 95 ամեակը, նպատակայարմար կը գտնեմ հարցում մը տալ, զոր բոլորս ալ, մանաւանդ անոնք որոնք կ'ուզեն խոսիլ Հայաստանի թէ Սփիւռքի հայութեան անունով, լուրջ նկատառութեան պէտք է առնենք: Հարցում մը, զոր ձեւը հարցումին գրեթէ պատասխանն է:

Տեխնիկական առումով, 1915ի Յեղասպանութիւնը ի՞նչպէս պատահեցաւ:

Մենք կը քննարկենք Յեղասպանութեան սարսափները, անոր անբարոյութիւնն ու անօրինականութիւնը եւ նոյնիսկ սկսած ենք

ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳՏԱՄԵԱԿ

«ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆ» ԱՐՏԱՅԱՅՏՈՒԹԻՒՆԸ ՍԽԱԼ Է

ՈՂԲԱՍ ՍԵՆԵԼՈՑ, ԲԵԿԱՆԵՍ ՇԱՆԹԵՐ, ԿՈՉԵՍ ԱՊՐՈՂԱՑ...

Պարոյր Սեւակ

ԱՐԱՄԱՅԻՍ ՄԻՐԶԱԽԱՆԵԱՆ

Շուրջ մէկ դար առաջ կատարուած պատմական իրողութիւնը շարունակուած է մեկնաբանուել սխալ դարձուածքներով: Սխալն ու վրիպումները կատարուած են ոչ միայն այլոց կողմից, այլ շատ յաճախ հայերի կողմից: Պատմաբանները, Հայաստանի պետական անձնակազմի ինժեների, հոգեւոր առաջնորդների, հեռուստատեսութեամբ, թերթերով եւ վերջապէս պարզ ժողովրդի կողմից: 95 տարի յետոյ փորձենք գտնել այն ճշգրիտ մեկնաբանումն ու սահմանումը, որ անսխալ կը բնորոշի պատմական անժխտելի իրողութիւնը:

1. Հայոց աշխարհ, հայոց լեզու, հայոց լեռներ, այո, այս բոլորը հայոց են եղել հազարամեակներ շարունակ ու լինելու են հայոց այնքան ժամանակ, ինչքան ժամանակ գոյատեւելու է հայ ժողովուրդը:

2. «Հայոց Յեղասպանութիւն» հայ ժողովրդին չի պատկանել: Հայկական Յեղասպանութիւն չկայ, հայերի Յեղասպանութիւն դարձուածքը սխալ է, իսկ Հայաստանի Յեղասպանութիւն արտայայտութիւնը լիակատար անիմաստ:

3. Անգլերէն լեզուով մշտապէս օգտագործուող The Armenian Genocide դարձուածքը նոյնպէս սխալ է: Ճիշտ է The Ottoman genocide against Armenians, Գերմաներէն՝ Der volkmord an den Armenien.

4. Պատմական անժխտելի իրողութիւն է եւ ճշգրիտ բնութագրում հայոց պատմութեան ինչ-որ հատուածում՝ Հայոց Դէմ Գործադրուած Յեղասպանութիւն արտայայտութիւնը:

5. Թուրքիան որպէս երկիր ու թուրք ժողովուրդը, գոյութիւն չունէր, երբ հայոց դէմ գործադրուեց Յեղասպանութիւն, ժողովրդասպանութիւն: Այս հանգամանքը ու պատմական փաստը յոյժ կարեւոր է:

6. Մեր գրականութեան մէջ համարեա շարունակաբար կրկնուած է՝ «հայերի Յեղասպանութիւնը թուրքիայում» սխալ արտայայտութիւնը: Այս սխալը կրկնուած են օտարները: Այն սխալ տպաւորութիւն է առաջանում, թէ հայերը եղել են մի կրօնական փոքրամասնութիւն թուրքիայում, որ իսլամական անհանդուրժողականութեան հետեւանքով սպանուել են:

7. Հայոց Դէմ Գործադրուած Յեղասպանութիւնը ծրագրուած իրագործուել է Օսմանեան կայսրութիւնում, որի կազմի մէջ էր Հայաստանի Արեւմտեան հատուածը: Իրաւաբանական ճշգրիտ արտայայտութիւնը հետեւեալն է:

Հայերը Յեղասպանութեան են ենթարկուել իրենց երկրում՝ Արեւմտեան Հայաստանում Օսմանեան կայսրութեան ծրագրուած միջոցներով: Այս ճշգրիտ մեկնաբանութեանը հետեւում է, որ Յեղասպանութեան ենթարկուած հայ ժողովուրդը կորցրել է իր հայրենի Արեւմտեան մասը ու նրա շուրջ երեք միլիոն բնակչութիւնն ու մշակոյթը, ուստի Օսմանեան կայսրութեան իրաւաւորող թուրքիայի հանրապետութիւնը (1923 թ.) պարտաւոր է փոխհատուցում կատարելու հայաստանի հանրապետութեանն ու սփիւռքին:

Ձեր տեսակէտները գրէք.

Շուկախ, Սթոքհոլմ

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԹԻ 3 Սրտագին Կոչ՝ Մեր Պահանջատէր Ժողովուրդին

Ինչպէս նախորդ տարիներուն, այս տարի եւս Հարաւային Քալիֆորնիոյ հայութիւնը, Շարաք, Ապրիլ 24ին, կէսօրէ ետք ժամը 1:30ին պիտի համախմբուի Մոնթեպելլոյի Հայ Նահատակաց յուշարձանին շուրջ եւ միասնաբար պիտի յարգէ մեր ժողովուրդին մէկուկէս միլիոն նահատակներու անմոռաց յիշատակը: Հոն, միաբերան բողոքի եւ պահանջատիրութեան իր ձայնը պիտի բարձրացնէ՝ համայն աշխարհին յիշեցնելով, թէ Թուրքիա պարտաւոր է ընդունիլ իր կատարած ցեղասպանութիւնը եւ կատարել հողային ու նիւթական հատուցում հայ ժողովուրդին:

Այս հաւաքէն բացի, նոյն օրը, առաւօտեան ժամը 10էն սկսեալ տեղի պիտի ունենայ բողոքի երթ՝ Հոլիվուտի Little Armenia-Փոքրիկ Հայաստան շրջանին մէջ, կազմակերպութեամբ Միացեալ հայ երիտասարդներու: Իսկ կէսօրէ ետք ժամը 4ին, տեղի պիտի ունենայ բողոքի ցոյց՝ Լոս Անճելըսի մէջ քրիստոնէական հիւպատոսարանին առջեւ, կազմակերպութեամբ Հայ Երիտասարդաց Դաշնակցութեան:

Հայկական Յեղասպանութեան 95ամեակի Ոգեկոչման միացեալ մարմինը կազմուած է մեր երեք ֆաղաֆական կուսակցութիւններու, Հ.Բ.Ը.Միութեան, երեք յարանուանութիւններուն եւ հայրենակցական միութիւններու կողմէ:

Միասնականութեան այս իրապէս սփանջելի ոգիով կոչ կ'ընենք մեր ժողովուրդին, որ ներկայ ըլլայ բոլոր ձեռնարկներուն ու մանաւանդ Մոնթեպելլոյի Նահատակաց յուշարձանին շուրջ հաւաքին, ուր ներկայ պիտի ըլլան հայ եւ օտար ֆաղաֆական ու հանրային դէմքեր, եւ ուր պիտի կատարուի հոգեհանգստեան արարողութիւն մեր նահատակներու յիշատակին:

Իբրեւ յարգանք մեր նահատակներուն, կոչ կ'ընենք մեր մեր ժողովուրդին, որ այդ օրը նաեւ ծաղիկներ գետեղեն Նահատակաց յուշարձանին:

Պիտի տրամադրուի իմքնաշարժներ՝ ժողովուրդը Մոնթեպելլո փոխադրելու համար, հետեւեալ տեղերուն եւ ժամերուն.

Կլեմտէյի Ա. Աստուածածին եկեղեցի, մեկնում կէսօրէ ետք ժամը 12:30ին

Հոլիվուտի Հոպարթ եւ Սանսեթ փողոցներու միացման կէտ, կ.ե. ժամը 1ին

Հոլիվուտի Ա. Կարապետ եկեղեցի, մեկնում ժամը 12:30ին Alexandria փողոցէն

Կլեմտէյի Հայ Կաթողիկէ Ա. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցի (Կլեմտէյի բոլեմի զիմաց), մեկնում ժամը 12:30ին

Կոչ կ'ընենք մեր վերայարուցեալ ժողովուրդի զաւակներուն, որ այդ օր խուռներամներկայ ըլլան Նահատակաց յուշարձանին մօտ եւ միասնաբար վերանորոգեն իրենց ուխտը, հաւատարիմ մնալու համար անոնց պատգամին:

Յուշարձանին հասցէն է՝ Bicknell Park, 900 Via San Clement, Montebello, California:

ՀԱՐՑԱԶՐՈՅՑ ՓՐՈՖ. ԺԻՐԱՅՐ ԼԻՊԱՐԻՏԵԱՆԻ ՅԵՏ

Շարունակուած էջ 5-էն

աւելի լրջօրէն նայիլ անոր տուն տուող պատմական պատճառներուն, աւելի խորը երթալով քան այն անհեթեթ եւ վտանգաւոր միտքը (թէ եւ կարգ մը մարդոց համար դիւրահաս եւ յարմար) թէ թուրքը տեղիւնեցաւ հայերը սպաննելու համար եւ հայերն ալ հոն էին թուրքերու կողմէ սպաննուելու համար:

Դուն չեն կրնար սպաննել ժողովուրդ մը պարզապէս որովհետեւ կ'ուզեն այդ ընել եւ ասոր համար լաւ պատճառ մը կը գտնեն: Դուն պէտք է նաեւ ունենաս զայդ իրագործելու կարողութիւնը: Կառավարութիւն մը ըլլալը որոշ առաւելութիւն մը կու տայ քեզի, բայց բաւարար չէ: Իսկ եթէ զոհը որոշ թիւ մը կը ներկայացնէ հողին վրայ, ան կրնայ դիմադրել, դժուարացնել եւ կամ անկարելի դարձնել այդ կառավարութեան գինքը ոչնչացնելու փորձը: Մանաւանդ այնքան արմատականօրէն ինչպէս կատարեց Իթիհատը 1915-1917 թուականներուն:

Կային վայրեր ուր դիմադրեցինք, երբեմն յաջողութեամբ: Երեւակայեցէք եթէ Արեւմտեան Հայաստանի հայ բնակչութեան թիւը փոխան երկու միլիոն կամ քիչ մը աւելին ըլլալու (ներառեալ Օս-

մանեան կայսրութեան միւս շրջաններու հայութիւնը), ըլլար հինգ միլիոն: Չէ՞ք խորհիր որ կառավարութեան այդ ծրագրին յաջողութեամբ դիմադրաձեւու մեր հաւանականութիւնները աւելի բարձր կ'ըլլային: Աւելի՞նչ, չէ՞ք խորհիր որ Իթիհատի կառավարութիւնը կրկնակի պիտի մտածէր, նախքան որոշելը թէ Հայկական Հարցին լուծումը կը կայանայ Հայ տարրին կատարեալ ոչնչացումով Անատոլիայի կամ Արեւելեան Նահանգներու եւ կամ Արեւմտեան Հայաստանի (ինչպէս որ կ'ուզէք այդ մէկը անուանել) տարածքին վրայ:

Բազրատուներու իշխանութեան շրջանին Հայաստանի բնակչութիւնը մօտ մէկ միլիոն հոգի կը գնահատուէր, մեծամասնութեամբ հայ եւ մեծ մասաւ հաստատուած այն տարածքին մէջ, որ յետագային պիտի կոչուէր Արեւմտեան Հայաստան: Ուրեմն ի՞նչն էր պատճառը, որ Անգլիան կամ աշխարհի տարբեր տեղամասեր որոնք նոյն ժամանակաշրջանին ունէին մօտաւորապէս նոյնքան բնակչութիւն, դարձան բազմամիլիոն բայց ոչ Արեւմտեան Հայաստանը: Այո՞, Սելճուք եւ Մոնղոլ ժամանակաշրջաններուն եղան կտորածներ, ինչպէս նաեւ կրօնափոխութիւններ: Բայց

մեծ մասամբ իրողութիւնը հանդարտած էր 17րդ դարու մուտքին: Արեւմտեան Հայաստանը աւելի շատ հայ կորսնցուց այդ ժամանակէն մինչեւ Յեղասպանութիւնը: Այս հայաթափման պատճառը տնտեսական պայմաններու առթած արտագաղթն էր, անապահով միջավայրը եւ օտար վայրերու հմայքը, որոնք այս խնդիրներուն լուծումներ գտնելու յոյսով կը պարուրէին ժողովուրդը: Որոշ նկատուածներով այս վերջին բներեւոյթը գրեթէ համատարած էր: Բայց մինչ ուրիշ երկիրներ եւ ժողովուրդներ ի վիճակի էին տանելու բնակչութեան այս կորուստը առանց մեծ ռազմավարական վնասներու, մենք ի վիճակի չէինք տանելու այդ մէկը:

Երբ կը քննարկենք այս պատմութիւնը, մենք պէտք է նկատի առնենք երկու ազդակներ: Առաջին, ի՞նչ էր հայ քաղաքական կուսակցութիւններու, նախ Հնչակեաններու ու ապա Դաշնակցութեան մտասեւեռումը, իրենց հիմնադրութենէն մինչեւ առաջին համաշխարհային պատերազմը: Պատասխանը՝ Հայաստանի բնակչութեան նօսրացումն ու անոր վտանգաւոր հետեւանքները: Երկրորդ, անոնք որոնք այս նիւթով հետաքրքրուած են, պէտք է կարդան Ֆուադ Տուստարի գիրքը, որ լոյս պիտի տեսնէ այս ամիս: Նիւթը՝ Հայ բնակչութեան բացարձակ եւ յարաբերական թուա-

քանակի կարեւորութիւնը Օսմանեան եւ Երիտասարդ Թուրք դեկավարներու մտածողութեան մէջ:

Տկար Հայաստան մը անշուշտ շատ խոցելի է մեկէ աւելի պատճառներով. մանաւանդ երբ այդ Հայաստանը իր խնդիրները չէ լուծած իր բոլոր դրացի երկիրներուն հետ: Հայաթափուած Հայաստան մը դժուար թէ կարենայ իր գոյութիւնը արդարացնող կենարար երկիր մը դառնալ: Կենարար երկիր կրնան դառնալ երբ ունիս կենսախայտ հասարակութիւն մը, որ պահելով հանդերձ իր անցեալի լաւագոյն աւանդները, կրնայ նպաստել իր յառաջխաղացքին ու զարգացման եւ գիտէ ինչպէս քայլ պահել փոփոխութեանց հետ: Այսպէս կ'ուրեւնաս զբօսավայր-Հայաստան մը, սփիւռքահայ զբօսաշրջիկներու համար: Յստակ յարաբերութիւն մը կայ թուաքանակի եւ ապահովութեան, թուաքանակի եւ զարգացման, թուաքանակի եւ որակի, թուաքանակի եւ հարկային հիմքի միջեւ: Այս նկատառումներէն մեկնած, իմ տեսակէտով, իր խնդիրները իր դրացի երկիրներուն հետ լուծելու Հայաստանի ձախողութիւնը, գլխաւոր պատճառն է մեծաքանակ արտագաղթին: Իսկ մեծաքանակ արտագաղթին Հայաստանի սպազային սպառնացող մեծագոյն վտանգն է:

Թարգմանեց Յարութ Տ.Գ.

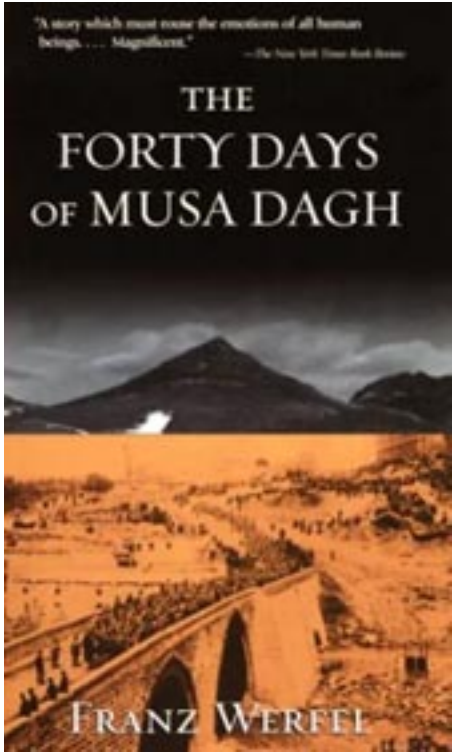
ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳԾԱՍԵԱԿ

ԵՂԵՌՆԸ՝ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ ԱՐՁԱԿԻՆ ՄԷՋ

ՍԱՐԳԻՍ ՎԱՀԱԳԻՆ

Եղեռնը հայ գրականության մեջ, ցարդ չունեցաւ իր անհանդուրժեալ տարողութիւնը ընդգրկող գրական նուաճումներ, ըլլալ բովանդակութեան լայնածիր, ամբողջական սեւեռումով եւ գեղարուեստական բարձր մշակումով: Գրեթէ վերջին հարիւրամեակի իւրաքանչիւր հայ գրողի գործերուն մէջ սակայն, ան ցաւազինորէն մնաց որպէս տեւական ներկայութիւն ու յանձնարար, մղձաւանջ ու մտատանջութիւն, եւ կոտորացող կսկածանք որպէս, իր լուռ կամ խօսուն, բայց միշտ ներգործող հետեւանքներով կամ ազդեցութեամբ, բայց երբե՛ք չհասաւ կատարեալ իրագործումի բարձրութեան: Նոյնիսկ, ընդհակառակը, այդ անկարողութիւնը յաճախ պատճառ դարձաւ ամբողջական կամ աւելի ճիշդը՝ կաշկանդումի, դատապարտուած հոգեկան կաշկանքի: Այս վրիպանքին բացատրութիւնը անպայման տաղանդի պակասը չէր. Տաղանդներ միշտ ալ ունեցած ենք. Չապել Եսայեան, Յակոբ Օշական, Թէքէեան, Կոստան Չարեան ու Օտեան, ապա՝ Մահարի, Համաստեղ, Սիւրմէլեան, Շահնուր, Շուշանեան ու Որբունի եւ Ալաճաճեան ու Ծառուկեան, «Աւերակներուն Վրայն» մինչեւ «Սէրը Եղեռնին Մէջ»ով փորձեցին սեւեռել Եղեռնը, բայց չյաջողեցան: Միայն անոր մասնակի երեսը բացալայտել կրցան, հիւանալիօրէն պատկերելով Եղեռնի հետեւանքներն ու տեւական անդրադարձները սիրուք դարձած մնացորդացին վրայ: Ծենճերեցան մեր ողբերգութեամբ, բայց բուն Եղեռնը, բազմաձևաւ իր խորութեամբ եւ խենչալայն ծրագրուածութեամբ, իր աներեւակայն ծաւալով ու դաժան անմարդկութեամբ, գոհերուն անպատմելի արհաւիրքին ապրումներով մնաց աննուաճ: Մենք չկրցանք մեր ազգային նեղ մտաւմբռնումն ու գերզգայնութիւնը շրջանցելով, համամարդկային լայն հորիզոնականութեան բերել կատարուածը եւ շողկապել գայն արդի մարդկային գաղափարներուն եւ իտէպլներուն հետ: Տակաւին չկրցանք կուռ բովանդակութեան մը հետ նաեւ գեղարուեստական գրաւուցութեամբ ու շարժութիւնը գրաւել համաշխարհային գրական կարծիքին: Տրուածը որպէս լացուկումած ողբասացութիւն ընդունուեցաւ եւ անտարբեր թողուց գանոնք: Ըսինք, տաղանդի պակասը չէր պատճառը, այլ՝ հոգեկանական հանգուցաւոր բարդո՛յթը լացի, ողբի եւ գութի: Եղեռնը տեսնողն ու ապրողը, մեծաւ մասամբ նահատակուեցաւ խուժուժօրէն, իսկ դժոխքէն մագապուրծ ճողոպրածներն ալ անըմբռնելիին անհանդուրժեալ առջեւ շրջած, շուրջան ձերբազատուել մտային եւ հոգեկան անաւոր կաշկանդումէն, եւ իրենց տեսածին հատուածական մանրամասնով տարուած, ծաւին ետեւ չտեսան մրկահար գալարուող անտաւին անհանդուրժեալութիւնը: Իսկ նորերն ալ, ուրիշներու յուշերով եւ վաւերագրութեամբ չկրցան թափ տալ իրենց երեւակայնութեան եւ ընդգրկել աներեւակայնի: Պարզապէս անոնք ալ կաշկանդուեցան կատարուածին անհանդուրժեալութեամբ: Շատ անգամ, նոյնիսկ չկարենալով ըմբռնել բազմութիւններու հլու, ոչխարային համակերպութիւնը, փորձե-

ցին ընդգրկել ու աչպանել կրաւորականութիւնը: Այս երկու հոգեբանական կաշկանդուածութենէն գերծ օտարականին միայն վիճակուեցաւ ակնկալուած իրագործումը՝ յանձնաւստերեացի հրեայ Ֆրանց Վերֆէլին, իր կոթողական «Մուսա Լեռան Քառասուն Օրերը» դիւցազնավէպով: Դժբախտաբար, արժանաւոր հետեւորդներ չունենալով, ան մնաց եզակի երեւոյթ: Վերֆէլի վէպը, ամէն բանէ առաջ, լիիւրա գրականութիւն էր, միջավայրի, մթնոլորտի վարպետ ստեղծումով, ուր կը ծաւալէին լիարիւն հերոսներ, իրենց նկարագրի ուրոյն գիծերով եւ մանաւանդ հետզհետէ, դէպքերուն առնթներ կազմաւորող մտածելակերպով եւ հոգեբանութեամբ: Առանց անապարանքի, հանդարտ դատողութեամբ, տրամաբանութեան կարծր լուսարձակներուն տակ, Վերֆէլ յառաջ կը տանէր գործողութիւնները, մասնիկ առ մասնիկ կերտելով նկարագիրները, գարգացնելով դէպքերն ու գործողութիւնը, իր տրամաբանական լրումին հասցնելով վէպը, որ համաշխարհային հռչակի արժանացաւ իր ժամանակին եւ տակաւին կը շարունակէ հմայել նորանոր ընթերցողները: Հոս ալ ծանրութեան կշիռը ընդգրկումն է մուսալեռցիներուն, անոնց դիմադրական ոգին եւ ապրելու, գոյատեւելու անկապտելի կամքը: Վերֆէլ յաջողեցաւ բարձր արուեստով աշխարհին ցոյց տալ, որ հայը լոկ մորթուող ոչխար չէ եւ ատակ է հերոսական իրագործումներ արձանագրելու: Արդարեւ, մենք ալ, մեր կարգին, կրցանք, Վերֆէլին ստեղծած օրինակին հետեւելով, գոնէ, մեր ուրոյն դիցազնավէպերը երկինք՝ մեր բազում քաղաքներուն ընդգրկումները լիարժէք արուեստով գրականութեան բերել: Այս մարզէն ներս, Մահարիի «Այրող Ազգեստանները», Ալաճաճեանի «Եղեգները Չխոնարհուեցին», Դաշտենցին «Խողեղան»ն ու «Ռանչպարներու Կանչը» եւ Համաստեղի «Սպիտակ Ձիւղորդ», բարեբախտաբար ջարդ ու կոտորածի ողբասացութեանէն անդին անցնելով, որոշ յաջողութեամբ կենդանացուցին համատարած համակերպութեան դէմ ընդգրկող խիզախումները ցեղին ընտրեալ հոգիներուն: Ծիշդ է, անոնք առաւելաբար եղան գոյամարտներու ներբողանքը՝ եղեռնի ստորանագծուած խորատարածքին վրայ, ու ջարդերու խուժուժութիւններն ու գաղթի համարժէք սեւեռումը մնաց չնուաճուած: Տանթէի մը վիթխարի տաղանդն ու խուզարկու խիզախումը պակասեցաւ անոնց: Որպէս իսկական մարդկային էակներ, անոնք չկրցան ընդգրկել անմարդկայինը: Նորագոյն փորձերէն պէտք է յիշատակել Անդրանիկ Ծառուկեանի «Սէրը Եղեռնին մէջ»ը, զոր իրեն յատուկ առոյգ ոճով, «Թուղթ Առ Երեւան»ի հեղինակը վրձինեց Եղեռնի մեծ գոհերէն Ռուբէն Սեւակի կեանքն ու նահատակութիւնը, դարձեալ, առանց յամենալու համատարած գաղթին ու ջարդերուն վրայ: Մէկ շունչով, քիչ մը հապճեպ մօտեցումով, առանց խորացումի գործը մը եղաւ այս երկին ալ: Անդրանիկ Անդրէասեանի եւ Լուսինեի «Փլուզում»-ը է վերածնունդ» շարքը, բացառաբար, փորձեց տալ ջարդերուն եւ գաղթի

դաժան արհաւիրքը սակայն ան ալ հակառակ իր ծաւալին, մնաց փորձի շրջագիծին մէջ, ոչ համոզիչ, մանրամասններուն մէջ խճճուած՝ բայց այլապէս օգտակար՝ վաւերաթուղթ մը որպէս: Խորացումի նոյն պակասով տառապեցաւ նաեւ Անթոնիա Արսլանի «Արտոյտներու Ագարակը» վէպը, որ սակայն ունեցաւ ջարդերու քստմնեցուցիչ տեսարանները պատկերելու բաւական իրապաշտ մօտեցում եւ յաջող սեւեռում: Գաղթի արիւնոտ ճանապարհն ալ, եթէ նկատի չառնենք անոնց հետ առնչուող վիպային արուեստական հիւսուածքը, բաւական խօսուն եղան: Վերջին ընդունելի փորձը պիտի գար Ֆրանսայէն, Ֆրանսերէնով գրող, բայց նախկին եգիպտաբնակ եւ ծագումով յոյն գրող Ժիւլյետ Սինուէի «Երեւան» վէպով: Մօտ

քսան հատորներու հեղինակ, Ժիւլյետ Սինուէ, քաջածանօթ մեր պատմութեան, մեր կենցաղին ու մտայնութեան՝ հմտութեամբ եւ մեծ սիրով ձեռնարկած է տալ էրգորումի մէկ հայ ընտանիքի մը արիւնոտ Գողգոթան, եղելութիւններուն միահիւսելով պատմական դէպքերու եւ հանդիպումներու վճռորոշ տեսարաններ, (Պանք Օթոմանի գրաւում, Մորկընթաու-Թաւաթի հանդիպում, Թեւէլեբանի պատանեկան ապրումները տառապալից եւ իր վրիժառութեան պակասումը՝ Թաւաթի սպաննութեամբ:) Դարձեալ, այս գործն ալ, մեծ յաւակնութիւններու արգասիք չէր կրնար ըլլալ, իր մակերեսայնութեամբ: Նպատակը բարի ու սիրոյ տուրք էր մեր ժողովուրդի տառապանքներուն հանդէպ, բայց տրուածը՝ ոչ գոհացուցիչ, նոյնիսկ գրական արժեքափի չհասած: Բայց տոկուն իրագործում մը՝ հայ դատին ու Եղեռնին ի նպաստ: Այս տեսակի ներդրումին ալ պէտք ունինք անշուշտ: Հոս պէտք է վերջապէս շեշտել, թէ լայնահուն, խորացուած, բազմակողմանիօրէն ուսումնասիրուած եւ գրական իսկական տաղանդով յազեցուած վէպ կամ վիպաշարք ակնկալել, մեր դժուարին պայմաններուն մէջ հետզհետէ նօսրացող շարքերով, ոչ արհեստավարժ գրողներէն, պիտի ըլլար ոչ իրապաշտ մօտեցում մը, չըսելու համար՝ անկարելի: Կրնանք միմիայն յուսալ եւ մաղթել, որ հայրենի ծանօթ կացութեան բարելաւումով, ստեղծուին լաւագոյն պայմաններ եւ նոր սերունդի գրողներ ունենան կարելիութիւնն ու տաղանդը, վերջապէս երկինքու Մեծ Եղեռնին անհանդուրժեալ համագօր Մեծ մեր վէպը:

ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԻՍ ԵՐԵՍԸ

Մարուակուած էջ 4-էն

ման եւ երկրի ստրկացման ու թալանին դէմ կանգնած հայրենի ամբողջ թշուառ ժողովուրդը (իր բառով) շար է, չի գնահատեր իր բարութիւնը: Իր (Ալի Պապայի) եւ իր քառասուն գողերու (օլիկարիւներու, հարստապետերու, երկիրը ծայրէ-ծայր թալանողներու) էջքը շուրջ հարստացման մենաշնորհեալ փակ տուփը այնքան փոքր է որ տեղ չունի պարզ ժողովուրդին կամ ընդդիմութեան համար: Ասկէ կը հետեւի թէ, ամէն անգամ որ ընդդիմութիւնը գանգուածային տարողութեամբ խաղաղ ու կարգապահ հանրային հաւաք կը կազմակերպէ իշխանութեան ապօրինութիւնները քննադատելու համար, ընդդիմադիրները գանգուածային անկարգութիւններ կատարած կ'ըլլան՝ իշխանութիւնը բռնի իւրացնելու նպատակով (ենթադրաբար իշխանութիւններու գործադրած ապօրինի միջոցներու օգտագործմամբ): Էրտողանի փակ տուփէն փոխ առնուած նոյն (ան)տրամաբանութեամբ, ընդդիմութիւնն է բուն պատճառը 2008 Մարտի Մէկի հաւաքի գոհերուն, որոնց ոճրագործները - ինչ գարմանք - ոստիկանութիւնը չէ կարողացած գտնել՝ աւելի քան երկու տարուայ հետ քննութեան հետք: Նոյն գոց տուփին մէջ կը մտնեն հայոց Յեղասպանութեան ճանաչումը (քաղաքականութեան մէջ ընդգրկուելու

անարժան «պատմական» կամ նմանատիպ «քաթեկորիա»), ազատագրուած արցախեան տարածքներու առանց համարժէք փոխադարձութեան վերադարձը (պայմանականօրէն գայն որակելով իրապաշտ քաղաքականութիւն եւ ոչ միակողմանի անընդունելի գիշում), հակահայ թափանցիկ ծուղակներով շարագրուած «Արձանագրութիւններ»ու (Protocols) ստորագրումը (գայն գովազդելով որպէս հայ-թրքական գործակցութեան վերահաստատման անվնաս համաձայնագիր): Կարելի է երկար քննարկել մարդկային տարրական տրամաբանութիւնն ու իմացականութիւնը անարգող ուրացման ու ժխտումի այս մտային ու բարոյական մոլորանքի ախտաբանութիւնը: Այստեղ պիտի բաւականանամ ընդգծելով թէ՛ էրտողանի կողմէ հայոց Յեղասպանութեան ժխտումը եւ Սերժ Սարգսեանի կողմէ հայ ժողովուրդի նիւթաբարոյական ստրկացումը գուգահեռ կ'ընթանան իրենց մերժողական անտրամաբանութեամբ, բայց տրամաբանօրէն իրարու կը միանան հասարակաց կէտի մը վրայ: Այդ կէտը - չգարմանանք - հայ ժողովուրդն է իր մտահոգիչ բախտով, հարցականի տակ ինկած գոյատեւմամբ եւ անստոյգ ապագայով: Հետեւութիւնները կը ձգենք մեր ընթերցողներուն - ու մեր ժողովուրդի վերապրումով մտահոգ բոլոր ազնիւ հայորդիներուն:

ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ 95-ԱՄԵԱԿ

ԴՈԿՏ. ՅՈՎՅԱՆՆԵՍ ԱՐՄԱՐԱՆԵԱՆԻ «ԹՈՒՐԲԻԱՆ ԵՄԵՐՅԱԾ Է ՀԱՅՈՑ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ» ՓԱՍՏԱԳՐԱԿԱՆ ՆՈՐ ՀԱՏՈՐԸ

ՊՕՂՈՍ ԳՈՒԲԵԼԵԱՆ

Այս է բազմակողմանի գրող հրապարակախոս դոկտ. Յովհաննէս Ահմարանեանի Հայոց Յեղասպանութեան ուսումնասիրութեան նուիրուած փաստագրական նոր հատորին խորագիրը: Իսկ մեր կողմէ աւելցուած է ենթախորագիրը:

Մեր թուրք պետութեան ճակատին դամոզ, ներկայ ուսումնասիրութիւնը ճիշդ ատենին հրապարակելու, մեկնելով այն իրողութիւնէն, թէ նորանոր անակնկալներով ու զարգացումներով յատկանշուող ՀՀ նախագահին ձեռնարկած ֆուլթայլին դիւանագիտութիւնը կամ փրօթոքոյններու ստորագրութեամբ ստեղծուած խառնաշփոթը, տարիէ մը ի վեր կլանած է հայ քաղաքական միտքը ու իր ելեւէջներով, կը փոթորկէ ներազգային մեր կեանքը: Այստեղ տեղին է յիշել հռովմէական ասացուածքը, թէ «Երբ թիւերը խօսին, աստուածները կը լռեն»: Մենք ալ մեր կարգին ատոր հետեւողութեամբ պիտի կրկնենք. «Երբ փաստերը խօսին, թերահաւատները կը լռեն...»: Անշուշտ եթէ լռեն... Սակայն հակառակ անոր որ Հայոց Յեղասպանութիւնը գիտականօրէն փաստարկուած իրողութիւն է, Թուրքիոյ հետ ստորագրուած տիրահաշակ փրօթոքոյններու պայմաններէն մէկը, հայ եւ թուրք յանձնաժողովի մը կազմութիւնն է, իբրեւ թէ 1915ին դէպքերը քննարկելու, քայլ մը որ կասկածի տակ կ'առնէ 1890-1923 պատահած կոտորածներն ու ցեղասպանութեան արարքը: Այս մէկը կը նմանի անհեթեթ ու մտադժին օրէնքի մը որ գլխատուած անհատը կը մղէ, արիւնլուալ իր գլուխը թեւին տակ դատարան ներկայանալ, դատաւորին եւ երդուեալներուն փաստելու համար իր գլխատուած ըլլալը: Երբ Ահմարանեանին գիրքը ներկայացնելու աշխատանքով տարուած էի, ձեռքս «Ասպարէզ»ին Չորեքշաբթի օրուան (Մարտ 24) թիւը անցաւ, որուն առաջին էջին վրայ հետեւեալ խորագիրը կրող լրատուութիւնը կը տրուէր.

«Ըստ Հիլլըրի Քլինթընին՝ Թուրքիոյ եւ հայերու միջեւ պատմական հարցերու քննարկման յանձնախումբը կազմուելու վրայ է»: «

Պարզ հայերէնով՝ շուտով քննարկման, այսինքն կասկածանքի տակ պիտի առնուի Հայոց Յեղասպանութիւնը: Անշուշտ մեր պետական այրերը տարբեր տարագ, տարբեր իմաստ կը փորձեն հագցնել հաւատաքննիչ այդ յանձնախումբին վերապահուած մեզի համար բացայայտ դերին ու առաքելութեան: Պետական այդ նոյն այրերը իրենց անպարտութիւններով ու բառախաղերով խելքը գլուխը ոչ մէկ հայը ցարդ կրցան համոզել:

Ժամանակին, միջնորդ մը կը փորձէ հայ երիտասարդ մը հարանցու աղջկայ մը ծանօթացնել: Ծամբան երիտասարդը յանկարծ կ'արթննայ իր թմբիւնէն ու միջնորդը կը զգուշացնէ. «Միսաք ամմօ, չըլլայ որ ծանօթացնելիք աղջիկդ գէր ու կ'ըրիկ բան մը ըլլայ...»

-Ո՛հ,- կը պատասխանէ պատրաստաբան միջնորդը,- գէր չէ ես քիչ մը լուրջիկ է: Այսինքն հարկը քիչ...»

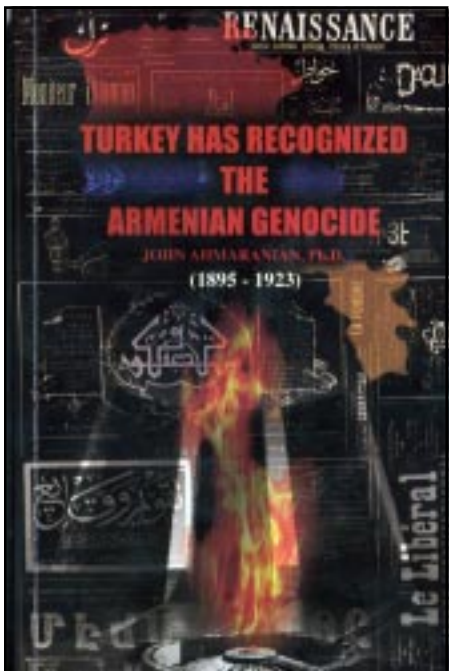
Հայրենի մեր ղեկավարութեան ալ կատարած բառախաղային ուղղամարտութիւնն է:

Թուրքիոյ վարչապետ էրտողանին աջ ու անհակ կատարած յայտարարութիւնները այն տպաւորութիւնը կը թողուն, թէ ցեղասպանութեան յղացքը հարցականի տակ պիտի դրուի կազմուելիք յանձնաժողովին կողմէն, քանի որ դոկտ. Ահմարանեանին եւ միւս ներհոն պատմաբաններուն պրպտումներէն ի յայտ կու գայ, թէ թուրքերը 1915էն ի վեր փճացուցած, մաքրագրած, մաղէ անցուցած են վտանգաւոր փաստաթուղթերը, ու 1890էն մինչեւ 1922ը երկարող դէպքերը փաստարկող հրահանգ հեռագիրները պարփակող արխիւները: Երբ 1918-1919ին Պոլսոյ մէջ հայոց արիւնկզակ դահիճներուն դատավարութիւնը տեղի կ'ունենար, դատարան ներկայացող թուրք պաշտօնեաներու վկայութիւններէն ի յայտ եկաւ որ արդէն իսկ պատերազմի աւարտին Թալէաթին եւ միւս դահիճներուն հրահանգով, հայոց տարագրութեան ու ցեղասպանութեան հայող բոլոր փաստաթուղթերը հրոյ ճարակ դարձած էին կամ ալ պարզապէս անյայտացած (տե՛ս էջ 88-128): Ահմարանեանի հատորին մէջ կը յիշուի անունը գերմանացի հրամանատարի մը, Վոն Սէէքը, որ պաշտպանութեան նախարարութեան փաստաթուղթերը հետը Գերմանիա փախուցուցած է (էջ 88): Արդ բոլոր ժամանակներու թերահաւատներուն հարց կու տանք. արդեօք թուրք պետութիւնը այնքա՞ն միամիտ է կամ այնքա՞ն մը յիմար, որ առօք փառօք ելլէ իր գործած ցեղասպանութեան արիւնաթափա պատաթուղթերը հրապարակով միջազգային ժողովականներու առջեւ փռէ:

Ահմարանեանի փաստագրական հատորին նիւթերուն ծանօթանալով ի յայտ կու գայ, թէ ինչո՞ւ եւ ի՞նչ պատրուակներու տակ թուրքերը ամբողջ ժողովուրդ մը տարագրեցին ու անոր բնաջնջումը ծրագրեցին ու գործադրեցին, օգտուելով Ա. Աշխարհամարտի շփոթէն ու իրարանցումէն: Թուրք պատմագրութեան ու անոր ծախուած օտար մասնագէտներու կողմէ, ընդհանրապէս քաղաքական տարագ կը հագցուի ցեղասպանութեան արարքին եւ կատարուածը կը պատճառաբանուի այն մեղադրանքով, որ, իբրեւ թէ թուրք պետութեան ապահովութիւնը պահպանելու մտահոգութեան թելադրուած Ռուսիոյ հետ սահմանակից շրջաններու հայ ազգաբնակչութիւնը աւելի ապահով վայրեր տարագրելու որոշումը կ'առնուի, եւ այդ մէկը գործադրութեան կը դրուի գուտ ուղղամարտական պահանջներէ թելադրուած:

Անոնց կողմէ առաջ քաշուող այս թեզը, կատարուած սարսափելի ոճիւրի պաշտօնական հանդերձանք տալ է միայն: Իրենց բուն նպատակը հայերը վերացնել էր իրենց պապենական հողերէն, որպէսզի Ա.

Աշխարհամարտին Օսմանեան կայսրութեան պարտութեան պարագային, յանկարծ ինքնավարութիւն կամ ազգային օճախ չպահանջէին անոնք: «Թուրքիան թուրքերու համար» կարգախօսը ի օրու էր, բան մը որ երկու ժողովուրդներուն համար ալ աղիտալի

դարձաւ (էջ 87): Ատկէ դուրս ալ ըստ Ահմարանեանի նշած աղբիւրներուն, հակառակ հայ բնակչութեան զանցառելի թիւին, Օսմանեան կայսրութեան հարստութեան եւ առեւտուրի կէսը հայերու ձեռքը կեդրոնացած էին եւ երկրին խոշորագոյն ուղեղները, ճարտարագիտական, բժշկական, մտաւորական, երաժշտական ու վաճառականական բնագաւառներուն մէջ մեծ մասամբ հայեր եղած են, նախանձը շարժելով թուրք ազգայնականներուն (էջ 76-115):

Ինչպէս արդէն շատերուզ ծանօթ է, Թալէաթ եւ իր ցեղասպան ընկերները կամ իթթիհատական բորենիները, տարագրութեան չսկսած բանտերէն քրէականները ազատ արձակեցին եւ զաղտնի երդման արարողութիւն կատարելով ոճրագործներուն հետ դաշինք կնքեցին, թէ անտէր հայերուն թալանէն ու սպանութեանէն վերջ, անոնց հարստութիւնը՝ ըլլալ չնչին ոսկի կամ թանկարժէք իրեղէն, ներքին նախարարութեան մականին տակ գործող զաղտնի սպասարկութեան կեդրոնը պիտի տարուէր եւ հաւասարէ հաւասար բաժնուէր իթթիհատական բորենիներու ու քրէական աւագակախումբերուն միջեւ: Զէթական արիւնարբու խումբերը իթթիհատականներու պատուէրով, ցերեկը կը թալանէին ու կը սպաննէին անտէր հայ գաղթականները, իսկ գիշերները գինարբուք կը սարքէին հայ կոյսերով: Նոյնմբեր 1 1918ին երբ գերմանական ուղղմանաւոր փախուստ կու տային իթթիհատական պարագլուխները, անոնք իրենց հետ կը տանէին հայ կիներուն կուրծքէն խլուած ոսկե-

ղէնն ու այրերէն կողոպտուած աւար-ոսկեղորամները: Ըստ Ահմարանեանի մէկտեղած փաստերուն, 180 միլիոն թրքական ոսկեղորամ բաժին ինկաւ 12000 չէթէներուն եւ տասնեակ մը իթթիհատականներուն (էջ 44-45-76): Հաշիւ ըրէ՛ք Թալէաթին բաժին ինկած արիւնոտ ոսկեղորամներու քանակը: Էրտողանները թող հազար ուրանան մարդկութեան դէմ իրենց նախահայրերուն կատարած ոճիւրներն ու հայերու կողոպտու-թալանումը: Տակաւին անշարժ կալուածներու ու հողատարածքներու վերաբերող էջերը չենք ալ բացած:

Եւ այս մէջբերումները կը կատարեմ բարեկամիս դոկտ. Յովհաննէս Ահմարանեանին փաստագրական նոր հատորէն, որ մեզի պէս գրող-հրապարակագիրներու համար ոսկեհանք է կամ փաստերու ծով:

Յովհաննէս Ահմարանեանի «Թուրքերը ճանչցած են Հայոց Յեղասպանութիւնը» ներկայ հատորը կազմուած է 196 էջերէ: Անոր յառաջաբանը գրած է հանրայայտ պատմաբան՝ դոկտ. Աւետիս Փափեան: Հեղինակին կողմէ գիրքը չակերտներու մէջ «ձօնուած» է պատմութիւնը խեղաթիւրող հետեւեալ պատմաբաններուն. Թիւրքայա Աթալթին, Սալահի Սոնյէլին, Իգլի Օմէրին, Եէլմազ Օսթունային, Հիւսէյն Ալլիկին, Եուսուֆ Հալաճօղլուին, Սուլէյման Սէյֆի Օկիւնին:

Գիրքը հրատարակուած է Նագարէթ Պուլղուրճեանի ցեղասպանութեան գոհ գացած գերդաստանի անդամներու յիշատակին:

Հեղինակին մեծագոյն ձեռքբերումը կամ որպէս պրպտող միտք ու պատմագետ անոր առաքինութիւնը, հատորը անգլերէն լոյս ընծայած ըլլալն է եւ բարեբախտաբար գայն չէ խճողած հազար անգամ յանկերգուած վայլայններով ու զգացական տողերով: Այլ իբրեւ իրաւ պատմագիր ու պրպտումներու ձեռնարկած լրջատիր մտաւորական, անիկա իր ուշադրութեան առարկան դարձուցած է օտար աղբիւրները:

Արդարեւ, 90 թրքական թերթերէ ու աղբիւրներէ մէջբերումներ կատարած է հեղինակը: 17 ֆրանսական, 5 անգլիական, 5 յունական, 1 պարսկական: 28 օտար աղբիւրներու դիմաց 90ը՝ թրքական:

Վերջացնելու համար հարց կու տանք. Ե՞րբ պիտի վերջ գտնէ հայու Գողգոթան:

ՎԱՐՁՈՒ ՄՐԱՀ ՓԱՍՏԻՆԱՅԻ ՄԷՉ (200 ՀՈԳԻԻ ՀԱՄԱՐ)
ԱՄԷՆ ՏԵՍԱԿ ԱՌԻԹՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱՐ
1060 N. ALLEN AVE. PASADENA
ՀԵՌԱԶԱՅՆԵԼ (626) 797-7680

ՄԱՍԻՍ
ԱՄԵՆՎՍՏԱՀԵԼԻ ԱՂԲԻՐԸ ՀԱՅՐԵՆԻ

ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ 95-ԱՄԵԱԿ

ՔՍԱՆՉՈՐՍԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

ՀԵՆՐԻԿ ԱՆԱՍԵԱՆ

- Այո՛, ՔՍԱՆՉՈՐՍԻ, այսպէ՛ս տառերով եւ ոչ թէ թուերով: Թուերն ու տառերը նոյնը չեն: Թիւը՝ թիւ է: Ամէն ինչ կարելի է թուի վերածել. ծառ, թուփ, երկիր, գործիք, նոյնիսկ ովկիանոս, աշխարհամաս, մարդիկ, - ամէն, ամէն ինչ:

Բայց ՔՍԱՆՉՈՐՍԻԸ մէկ հատ է, կրկնօրինակը չկայ: Թուով 24-ներ՝ որքան որ կ'ուզէք էլ դէպք, իրադարձութիւն, մարդկային հարիւրաւոր, հագարաւոր ծնունդներ ողջ հողագնդի վրայ:

- Իսկ ՔՍԱՆՉՈՐՍԻԸ ուրիշ է: Այդ տառաթիւը իր մէջ է ներառել մի ողջ ժողովրդի ողբերգութիւն, ցաւ, վիշտ, տանձամեակներ շարունակ եղել է կտտացող վէճք, ու՛ է...

Ասել է թէ՛ ՔՍԱՆՉՈՐՍԻԸ մէջ մեծ իմաստ կայ, մեծ խորհուրդ, եթէ կ'ուզէք՝ վերջին մէկ հարիւրամեակում ծնունդ, առաջացած երեւոյթ, որ սրբագործուել է ու դարձել աւանդույթ:

Եւ այդ աւանդույթը հաստատակամ պահելու եւ յաջորդ սերունդներին փոխանցելու համար անհրաժեշտ է, որ գիտութեան, արուեստի նուիրեալներ մշտապէս վառ պահեն այդ աւանդույթի ջահը: Իսկ ի՞նչպէս կարելի է վառ պահել այն, ի՞նչ միջոցներով:

Մեր ժողովրդի «անձիք նուիրեալք» բնական, հանրամտչելի, միջոցներով ժողովրդական լայն խաւերի մտապատկերում պիտի անջինջ պահեն ՔՍԱՆՉՈՐՍԻ խորհուրդը:

Արուեստի, գրականութեան, մանաւանդ ֆիլմարուեստի եւ երաժշտութեան ընձեռած հնարաւորութիւններով անդադրում պիտի հնչեցնել ցեղասպանութեան համազգային գանգը: Հնչեցնել մեր շնորհալի եւ տաղանդաւոր արուեստագէտների մնացուած, արժէքաւոր գործերով: Հնչեցնել համաշխարհային բեմերում, հանրապետ ցուցասրահներում ու համերգասրահներում:

Անկասկած, փաստագրական, գեղարուեստական գրականութեան ասպարէզում մեծ գործ է արուած վերջին յիսուն տարիների ընթացքում: Դրանից առաջ մեր սերունդը եւ անմիջապէս մեզնից յետոյ եկող սերունդը, եթէ չասեմ ոչինչ, ապա շատ քիչ բան գիտէր Եղեռնի, հայոց ցեղասպանութեան մասին, եւ միայն 1965-ին էր, որ Հայաստանի ժողովուրդը նոր զարթոնք ապրեց ու դրանից յետոյ, իւրաքանչիւր տարի նշում է մեր ազգի անօրինակ ողբերգութեան տարելիցը:

Ճիշդ է, որ տարիների ընթացքում մեր ցեղասպանութիւնը համաշխարհային ճանաչման արժանացնելու համար մղած պայքարը ցանկալի արդիւնք չի տուել,

սակայն դրա փոխարէն աւելացել է այդ հարցի վերաբերեալ մեր մատող սերնդի եւ երիտասարդութեան իմացական պաշարը:

Մեծ Եղեռնի յիշատակման այս օրերին ներկայ սերնդին անհրաժեշտաբար պիտի ուսուցանել, որ թրքական, այսպէս կոչուած «մշակոյթի» հեղինակները հայերն են: Երաժշտութիւն, թատերական արուեստ, ճարտարապետութիւն, տպագրութիւն, նոյնիսկ առաջին նախահորի յայտնաբերում: Այս ամէնը մենք ենք հիմնել՝ հայերս:

Յիշենք անունները այն ՄԵԾ Հայերի, որոնք եւրոպական բարձր կրթութեամբ գիտուած, մեծապէս նպաստեցին թուրքիայի Հանրապետութեան ստեղծմանն ու մշակոյթի առաջացմանը:

Այսպէս. Տիգրան Զուխաճեան, Էդգար Մանաս, Յակոբ Մարթաթեան, Պալեան եղբայրներ, Գրիգոր Սինանեան, Գալուստ Կիւլպէնկեան եւ շատ, շատ ուրիշներ:

Ինչո՞ւ եմ յիշեցնում ընթերցողներին այս ամէնը, որ վաղուց է յայտնի: Որովհետեւ՝

- Մե՛զ է յայտնի, հիմնականում որոշակի մտային պաշար ունեցող հայ մարդուն: Օտարները հազիւ թէ իմանան այս ամէնի մասին, մանաւանդ որ թուրքը հետեւողականօրէն ժխտում է այն ամէնը ինչ կապուած է հայ իրականութեան, ընդհանրապէս հայ անուան հետ:

Ուրեմն մեզ մնում է թէկուզ այսքան երկար տարիներ յետոյ էլ փորձել աշխարհին յիշեցնել, որ թուրքիայ մշակոյթը ստեղծողները հայերն են: Ասել, ապացուցել փաստերով, թէ չէ մենք գիտենք, որ թուրքը միայն գաւթել, վերցնել, թալանել գիտի, էլ չենք խօսում իր համար գրեթէ անբարձր մարդ սպանելու «արուեստի» մասին:

Հիմա էլ մի «դուրուկացաւ» է ընկել թուրք երաժիշտների շրջանում: Եւ չի բացառում, որ այսօր կամ վաղը նրանք կը փորձեն «ապացուցել», որ ԴՈՒԴՈՒԿԸ իրենց ազգային գործիքն է:

Այդ «դուրուկացաւ»ը նրանց մօտ հիմնականում սկսուեց եւ աշխուժացաւ Հայաստանի անկախացման առաջին իսկ տարիներից:

Հայաստանի տնտեսական սուղ պայմանների պատճառով մի քանի վարպետ դուրուկահարներ, աշխատեցին գտնելու մտահոգութեամբ տեղափոխուեցին Ստամպուլ:

Ես, որ հինգ անգամ եղել եմ թուրքիայում, երկու տարի անընդմէջ ամիսներ շարունակ ապրել եւ աշխատել եմ Ստամպուլում, ու եօթ համեզներ տուել, մօտիկից հետեւում էի, թէ ինչպէս էր մեր աւանդական դուրուկը հիմնաւորապէս իր տեղն էր հաստատում թուրքական տարբեր ազգային նուագախմբերի մէջ՝ շնորհիւ մեր հայ կատա-

րողների:

Եւ, որ ամէնացաւալին է, ի թիւս այլ մենակատարների անունների յայտարարմանը, հաղորդավարները զննում էին արտաբերել հայ երաժշտի անունը, թէեւ, մենակատարային բաժնի առիժի բաժինը կատարում էր հայ դուրուկահարը:

Այս առումով էլ փափաքս է, որ մեր շնորհալի, հանրապետ դուրուկահարները այդքան չ'ոգեւորուեն թուրքերին դուրուկ նուագել սովորեցնելու համար, որովհետեւ թուրքը «վարպետ» է վերցնելու, թուցնելու, խլելու:

Թող հայը դուրուկ նուագել սովորեցնի բոլոր ազգերին, բայց ոչ թուրքին, որովհետեւ նա երբէք չի ասի, որ հայն է իրեն սովորեցնելու եւ որ ԴՈՒԴՈՒԿ-ի հայրենիքը Հայաստանն է:

Արդէն քանի տարի, դուրուկը թաւազլոր ընթացքով նոր աշխարհամասեր է գրաւում:

Դուրուկի համաշխարհայնացման ընթացքը էլ աւելի նպատակային ու շարժուն դարձնելու մտահոգութիւնը ինձ դրդեց նոր միջոցներ ընտրել նրա տարածման համար:

Դուրուկը նուագախմբում օգտագործելու փորձը հիմնականում աշխուժացաւ Արա Գէորգեանի շնորհիւ: Նրանից յետոյ շատերն օգտագործել: Ծատ դէպքերում տեղին, իսկ յաճախ էլ մտղայի ետեւից ընկնելով:

Պիտի խոստովանեմ, որ ես էլ իմ մի քանի երգերի նուագախմբային ընկերացիութեան մէջ օգտագործել եմ դուրուկը:

Բայց իմ նպատակն է եղել հայ եւ օտար երաժշտասէր հասարակութեանը ցոյց տալ դուրուկի տեխնիկական (կարծեմ հայերէնում հոմանիչ բառ չկայ) հնարա-

ւորութիւնները:

Այդ նպատակի համար էլ յօրինեցի դուրուկի կոնցերտ՝ նուագախմբի հետ: Արդէն մամուլից յայտնի է, որ այդ գործը մեծ ընդունելութեան արժանացաւ Քարաքասում՝ հայ երաժշտասէրին քաջածանօթ, տաղանդաւոր երաժիշտ Օշերո իւստաչէի եւ Սիմոն Բոնիվար սիմֆոնիկ նուագախմբի կատարմամբ:

Իմ այդ յօրինումը իր տեսակի մէջ առաջինն է հայ երաժշտութեան պատմութեան մէջ, որի համաշխարհային առաջին կատարումը կայացաւ Վէնեգուէլայում:

Այդ յօրինումը իմ նուէրն է ՔՍԱՆՉՈՐՍԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻՆ:

Այդ խորհրդի գանգը մշտապէս պիտի հնչի մեր հոգիներում եւ Սարդարապատի գանգերի նման պիտի չ'թողնի որեւէ մէկին, առաւել եւս մեր «հարեւան» թուրքին՝ իւրացնելու ոչ միայն մեր ինչքն ու հայրենի հողը, այլեւ նրա բարեբեր հողում մշտապէս նորանոր ծլարձակումներով բոցավառուող հայ արուեստն ու մշակոյթը:

Այդ գանգի ձայնը յաւերժ հնչեղ պահելու համար անհրաժեշտ է մշտապէս արուեստի եւ գրականութեան միջոցով նոր յայտնագործումներ անել ի շահ ՍՐԲԱՋԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ:

Բնաւ կարեւոր չէ, թէ ինչպիսին կը լինեն թուրքիայի եւ Հայաստանի «մկան-կատուի» խաղը յիշեցնող այս քաջքուկն ու դրանից ծնունդ առնելիք արդիւնքները:

Նոյնիսկ, եթէ այդ խաղի արդիւնքում մենք հասնենք մեր նպատակներին, միւսնոյն է. ՔՍԱՆՉՈՐՍԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ մշտապէս պիտի մնայ որպէս մեր ժողովրդի ամէնօրեայ մտահոգութիւնների առարկան:

ԶՈՒԳԱՅԵՌՆԵՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՐԵՆՈՐՈԳՈՒՄՆԵՐՈՒ

Շարունակուած էջ 3-էն

Ռուսիոյ, Եւրոպական Միութեան եւ ԱՄՆի արտաքին գործոց նախարարներու ստիպողութեան տակ ստորագրուած Հայաստան-Թուրքիա Արձանագրութիւնները կը ծառայէն անոնց շահադիտական նպատակներուն: Յատակ չէ՞ որ քարիւղատար եւ կազատար խողովակներու, ինչպէս նաեւ ճանապարհներու եւ երկաթուղագիծերու իրագործումը կ'ըլլայ ի վնաս մեր ազգային շահերուն: Ինչու՞ համար մեր դատը անգամի մը համար եւս խաղաքարտ դարձուցած ենք օտարներու ձեռքին: Օտարին ձեռքով թուրքին վրայ մեր պայմանները պարտադրելու անցեալի փորձերուն ձախողութիւնը դաս պէտք չէ՞ ըլլայ մեզի, որ փոխենք մեր մարտավարութիւնը: Իրաւացի չէ՞ր Հրանդ Տինք երբ կ'ըսէր թէ «Յեղասպանութեան ճանաչում պէտք չէ մուրալ. Եւրոպան քաջածանօթ է թէ հայերուն ի՞նչ պատահեցաւ Համաշխարհային Ա. Պատերազմի ընթացքին: Մենք մեր իրաւունքները պիտի պահանջենք Եւրոպայէն: Այն Եւրոպայէն որ մօտ 100 տարիներ առաջ ոտնակոխեց մեր իրաւունքները»: Ինչու՞ համար մեր պահանջատիրական պայքարը կը հիմնենք օտարին գալիք ակնկալութիւններու վրայ եւ ոչ թէ մեր սեպհական միջոցներու զարգաց-

ման վրայ: Սեպհական զարգացմամբ միայն կրնանք, Փարամագի բնութագրութեամբ, կրաւորական աղերսներէն անցնիլ յանդուգն պահանջի. «Կրաւորական տենչերով չէ որ հայը պիտի հասնի իր մարդավայել ապրելակերպին: Իթիհատը՝ երկիրը ծախելուն շնորհիւ, միշտ էլ շահադիտական Եւրոպայի մէջ իր բարեկամները կ'ուսնենայ, որոնք ընդունակ կը լինեն տալու միմիայն իթիհատագրմանական բարենորոգումներ, որոնք ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ հայութեան դարաւոր կաղնին ճղաթափ անելու, օսմանցիացնելու դաւադիր նկրտումներ: Յանդուգն պահանջ եւ ոչ կրաւորական աղերս - անա մեր դիրքը»:

Սեպհական զարգացումը կը սկսի մեզմէ ամէն մէկուն սեպհական ջանադրութեամբ, բարձրացնելու ինքզինք ու իր շրջապատը: Երբ ատակ կ'ըլլանք դրսեւորելու այդպիսի կարգապահութիւն մեր ներքին (անհատական թէ ազգային) կեանքի մէջ, վերջապէս տիրացած կ'ըլլանք իրիմեան Հայրիկի պատգամած երկաթէ շերեփին, որով կրնանք արտաքին աշխարհէն կորզել մեր պահանջատիրական արդար իրաւունքները: Այլապէս Յեղասպանութեան ճանաչման գործընթացն ալ պիտի արժանանայ այն բախտին, որուն արժանացաւ Հայկական Բարենորոգումներու ծրագիրը:

833 W. Glenoaks Blvd. Glendale, CA 91202 (818) 240-0065

Dr. Missak Ekmekdjian
Chiropractor

Dr. Anahid Ekmekdjian
Chiropractor

Մեծահասակներու եւ մանուկներու Քայքայիչ քրոմոմ: Գլխացաւ, վզի, սկզբի, յօդոցի եւ մկանային ցաւեր: Ինքնուշարժի վթորի եւ տեսողութիւն պատասխան վնասումներու բուժում:

Ձեր առողջութիւնը մեր մտահոգութիւնն է

ՅԵՂԱՊԱՆՈՒԹԵԱՆ 95-ԱՄԵԱԿ

95-ԱՄԵԱԿ ՀԱՅՈՑ ԵՂԵՌՆԻ

ՀԱՅ ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ ԶՈՐ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻՆ

ԴՈԿՏ. ԶԱԽԷՆ Ա. ՔԶՆՅ.
ԱՐՁՈՒՄԱՆՆԱՆ

**Նահատակութիւններ
եւ Քանդումներ**

Իննիսուներեք տարիներ առաջ հայոց վրայ գործադրուած ցեղասպանութիւնը Օսմանեան թուրք պետութեան ծրագրուած խլաց միլիոնաւոր կեանքերու կողքին նաեւ հազարաւոր հայ հոգեւորականներ, աւերակ եւ քար ու քանդ դարձան վանքեր ու եկեղեցիներ, որոնց մնացորդները այսօր այցելուներու աչքին կը պարզուին որպէս անուրանալի եւ մնայուն ապացոյց:

Ըստ Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան տուեալներուն Օսմանեան թուրքիոյ տարածքին վրայ 1914 թուականին Պատրիարքութեան ենթակայ էին 51 Առաքելական Եկեղեցւոյ բարձրաստիճան հոգեւորականներ, մէկ Պատրիարք, 42 թեմակալ եպիսկոպոսներ, առաւել վանահայրեր եւ 2000-ի համող քահանաներ, որոնք հայկական 210 վանքերու, 700 վանքապատկան եկեղեցիներու, եւ 1634 ծխական եկեղեցիներու մէջ պաշտօնի անցած էին: Կային նաեւ Սիսի Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան ենթակայ 15 բարձրաստիճան հոգեւորականներ 214 եկեղեցիներով ու նոյնքան թիւով քահանաներ: Սոյն հաշուարկումը կարելի է տեսնել Օրմանեան Մաղաքիա Պատրիարքի Հայոց Եկեղեցին կարեւոր գիրքի վերջաւորութեան կարգաւորուած տեսակարար ցուցակէն:

Փրոֆ. Տիգրան Գուլումճեանի կատարած մէկ ուսումնասիրութեան եւս յայտնի կ'երեւի որ փաստացի օրինակներ մեզի կը հաղորդեն թէ 1915 տարուան եւ յաջորդող տարիներու ընթացքին թուրք հրետանիի միջոցաւ 30 վանքեր աւերուեցան վանի եւ Մուշի միջեւ ինկող տարածութեան վրայ: Ասոր վկայութիւնը տրուած է Նիկոլ եւ Ժան-Միշէլ Թիերիի կողմէ որոնք 1964 թուին տեղւոյն վրայ կատարած հետազօտութեան ընթացքին հայկական եկեղեցւոյ հետքն անգամ չեն գտած Մուշէն մինչեւ Պինկէօլ ինկած տարածքին վրայ:

1931 թուականին հրատարակուած Գէորգ Մետրոպի ուսումնասիրութեան մէջ, անկախաբար վերի տուեալներէն, զուգահեռաբար եւ ոչ որպէս յաւելեալ տեղեկութիւն, նշուած է որ Հայ Մեծ Եղեռնի եօթը տարիներուն 1036 հայ եկեղեցիներ եւ վանքեր ամբողջովին քանդուած են, ու 691 կրօնական շէնքեր, Արմաշի վանքը ներառեալ, մասնակիօրէն աւերուած են: Աւերուած են ծրագրեալ

հրանօթային կրակով հետեւեալ պատմական վանքերը: Տեկորի եկեղեցին (4րդ եւ 5րդ դար), Խժկոնքի վանքը (11րդ դար), Անիի Ս. Աստուածածին եկեղեցին (13րդ դար), Բագարանի եկեղեցին (7րդ դար), Առաքելոց եկեղեցին (14րդ դար), եւ անշուշտ նաեւ Անիի բազմաթիւ եկեղեցիները՝ Աբուղամբէնց Ս. Գրիգոր եկեղեցին (10րդ դար) եւ մնացեալ բոլորը, ոմանք երկրաշարժի փորձանքով եւ ուրիշներ լքեալ վիճակի մատնուած ըլլալով:

Բազրատունեաց մայրաքաղաք Անին այսօր մեր աչքին առջեւ փռուած է որպէս «Լուսնական Գերեզմանաց Հայոց», ինչպէս պիտի ըսէր Հայր Դեռնդ Ալիշան:

Հայ եկեղեցիներ, ցաօք, վերածուեցան մզկիթներու, ցորենի պահեստանոցներու եւ գոմերու: Կարկառուն օրինակ մըն է Կարսի Առաքելոց եկեղեցին, կառուցուած Կարսի Աբաս Բագրատունի հայոց թագաւորին կողմէ 10րդ դարուն, որ կը մնայ կանգուն եւ սակայն վերածուած է մզկիթի: Արդուինի եկեղեցին՝ վերածուած է բանտի, Ուրֆայի շրջանի եկեղեցիներէն մին՝ մզկիթի, Վարազայ վանքը՝ անսանաբուժարանի, Այնթապի Ս. Աստուածածին եւ Էվէրէկի Ս. Թորոս եկեղեցիները, ուրիշ շատերու կարգին՝ մզկիթի: Կանգուն մնացած է Աղթամարի նշանաւոր Ս. Խաչ եկեղեցին որ վերջերս թուրք պետութեան կողմէ վերանորոգուեցաւ որպէս թանգարան, արգիլելով գալն պաշտամունքի ու չվերականգնելով գմբէթի նախկին հայ եկեղեցւոյ խաչը: «Խաչը հոն չէր երբ նորոգութեան սկսանք: Կը թողուք ինչպէս որ էր», ըսին թուրքերը անամօթաբար:

**Զաւեն Պատրիարքի
Տեղեկութիւնները**

Կ. Պոլսոյ օրուան Պատրիարք Զաւեն Արքեպս. Տ. Եղիայեանի տուեալներով միայն Հայ Առաքելական Եկեղեցիէն 4000 հոգեւորականներ զոհ գացին ցեղասպանութեան, առաւել եւս հարիւրաւոր Հայ Կաթողիկէ եւ Հայ Աւետարանական եկեղեցականներ որոնք բոլորն ալ հաւասարապէս դասուեցան նահատակ հոգեւորականներու շարքին: Պատրիարքը իր առաջին՝ 1915 Յուլիս 13 թուակիր նամակով հետեւեալը կը գրէր Պուլկարիոյ թեմի առաջնորդ Դեռնդ Եպս. Դուրեանին:

Շապին Գարահիսարի առաջնորդ Վաղինակ Վրդ. Թորիկեան եւ Զարսանճաքի առաջնորդ Գէորգ Վրդ. Նալպանտեան պատերազմական ատենի վճիռով բանտարկուեցան: Նաեւ Տիգրանակեր-

տի տեղապահ Մկրտիչ Վրդ. Զլղատեան բանտին մէջ ծեծի եւ կրակի բռցրուած մէջ հոգին աւանդեց: Պատրիարքի յաջորդ նամակներէն կը տեղեկացուէր որ 1915ի Սեպտեմբերին սոսկալի ջարդ մը կը կատարուէր Էնկիւրիի (Անգարա) մէջ, ուր 500 այր մարդիկ ջարդուած են, մէջն ըլլալով Հայ Առաքելական Եկեղեցւոյ առաջնորդի փոխանորդ Թէոդորոս վարդապետն ու Հայ Կաթողիկէ 10 քահանաներ:

Պատրիարքը կը հաղորդէր նաեւ Բաղէշի երիտասարդ արմաշական առաջնորդ Սուրէն Մ. Վրդ. Գալէմեանի մասին, որ 1400 տուն հայերու հետ միասին նահատակուած է: Մուշէն ստացուած տեղեկութիւններէն պատրիարքարանի միջոցաւ հաստատուած է քաղաքի 6500 տուն հայերու նահատակութիւնը, ներառեալ Մշոյ Սուլթան Ս. Կարապետ վանքի վանահայրը՝ Վարդան Մ. Վրդ. Յակոբեան 400 աշակերտներով, Առաքելոց վանքի վանահայր՝ Յովհաննէս վարդապետ իր 40 միաբաններով եւ 200 աշակերտներով, բոլորն ալ նահատակուած Մուշի մէջ: Հոն նահատակուած է նաեւ Հայ Կաթողիկէ եկեղեցւոյ Գերապոսյան Թօփալեան Արքեպիսկոպոսը:

Նոյն նամակով Զաւեն Պատրիարքը կը գրէր Կարինի մէջ նահատակուած հոգեւորականներու մասին: Հինգերորդ կարաւանը ճամբայ հանուած է 1915 Յուլիսի 18-ին, 600-700 հոգիներով, մէջն ըլլալով Կարնոյ թեմի առաջնորդ Սմբատ Եպս. Սաստիթեան, «որ իբր թէ Կ. Պոլիս պիտի զրկուէր եւ այդ նպատակով ճամբորդութեան արտօնագիր ալ տրուած էր»: Սմբատ եպիսկոպոս երբ բացատրութիւն պահանջած է անակնկալ եւ մտահոգիչ տեղահանութեանց մասին, կուսակալ Թահսին Պէյ կեղծաւորութեամբ ըսած է թէ «Հայերը պիտի զրկուին այնպիսի ապահով տեղ մը, ուր ժողովուրդը չի կրնար գէշութիւն ընել հայերուն»:

**Արմաշի Հոգեւորական
Նահատակները**

Հայ հոգեւորականներ, գլխաւորութեամբ Արմաշի Դպրեվանքի ընտիր ներկայացուցիչներուն, անուններով ու թեմերու անուններով յայտնի, իրենց պաշտօնին վրայ նահատակուեցան ճշդուած վայրերով եւ թուականներով: Յիշելով գլխաւորները միայն, առանց դատաստանի եւ սուտ գրաբարութեամբ անագորոցն հաշուի ենթարկուեցան Կարնոյ առաջնորդ Սմբատ եպիսկոպոս Սաստիթեան, Կեսարիոյ առաջնորդ Խոսրով եպիսկոպոս Պէհրիկեան, Խարբեր-

դի, Սեբաստիոյ, Արաբկիրի, Տրապիզոնի, Եւզոկիոյ, եւ այլ թեմական շրջաններու արմաշական հոգեւոր առաջնորդներ՝ Պարգե Մ. Վրդ. Դանիէլեան, Շաւարշ Մ. Վրդ. Սահակեան, Պսակ Մ. Վրդ. Տէր Խորէնեան, Արտաւազդ Վրդ. Գալէմեան, Սուրէն Մ. Վրդ. Գալէմեան, Գեղամ Վրդ. Թէվէթէլեան, Գէորգ Մ. Վրդ. Թուրեան, Մկրտիչ Վրդ. Զլղատեան, որոնք բոլորն ալ իրենց պաշտօնին վրայ նահատակուեցան:

**Նուիրապետական Աթոռները
Զոհ Յեղասպանութեան**

Երբ կը գրենք Հայ հոգեւորականներու մեծագոյն փաղանգի նահատակութեանց մասին, անպայման կը չիշենք նաեւ Նուիրապետական Աթոռներէն երկուքը՝ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութիւնն ու Սիսի Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը: Երկուքն ալ Օսմանեան թուրք պետութեան հրահանգով կազմալուծուեցան իրենց զահակալներու եւ միաբաններու արտաքսումով:

Կ. Պոլսոյ հայոց Պատրիարք Զաւեն Արքեպս. Տ. Եղիայեանի հրահանգուեցաւ թողուլ իր պաշտօնը ու վերադառնալ իր ծննդավայրը՝ Պաղտատ: Պատրիարքը հիասթափ ու մտահոգ բռնեց գաղթի ճամբան, շոգեկառքի անկանոն գնացքով հասաւ Պաղտատ, ճամբան տեսնելով հայոց գողգոթան: Ապահով եւ տակաւին պատրիարքական պաշտօնը վրան, բանի որ կ'ըսէր թէ ինք «հրաժարած չէր, եւ որքան ատեն որ նոր պատրիարք մը չէր ընտրուած, ինք օրինաւոր պետն էր թրքահայոց»:

Այդպէս ալ եղաւ, երկու տարի Պատղաղ մնալէն ետք, քաղաքական նպաստաւոր կացութեան ներքեւ անդիւրացիք գինք ետ ուղարկեցին Կ. Պոլիս որպէս Պատրիարք Հայոց:

Աւելի դժխեմ եղան պարագաները Սիսի Կիլիկիոյ Կաթողիկոսին՝ Սահակ Բ Խապայեան Հայրապետին, որ իր միաբաններով թողուց մայրավանքը միանգամ ընդմիշտ ու հեռացաւ որպէս Կաթողիկոս-Պատրիարք Երուսաղէմի, իր վրայ պարտադրաբար առնելով հայ եկեղեցւոյ բոլորովին հակակառնական եւ ծիծաղելի շինծու այդ պաշտօնը, գոր երկու տարի կրեց ու անգամ մը եւս աքսորուեցաւ Երուսաղէմէն Հալէպ: Տասնամեակ մը ետք ծերունի Կաթողիկոսը կարողացաւ երուսաղիմապատկան տեսչութիւններէն երեքը ստանալ որպէս իր տարազրեալ թեմին նոր համայնքները՝ գիտութեամբ Ամենայն Հայոց Գէորգ Ե. Կաթողիկոսին:

AUTHORIZED INDEPENDENT AGENT

Anthem **Blue Cross**

BEDROS S. MARONIAN
818-500-9585

CA LIC.#0494056 • BMaronian@AOL.com
FAX 500-9308 ABA INSURANCE SERVICES 805 E. Broadway, Glendale, CA 91205

ԵՐՔԵՔ ՈՒՅ ԶԵ ՎԵՐԱՔՆՆԵԼՈՒ ԶԵՐ ԱՊԱՌՈՎԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ 95-ԱՄԵԱԿ

ԹՈՒՐՔ ԻՇԽԱՆԱԴՈՐՆԵՐ, ԵԿԵԼ Է ԺԱՄԱՆԱԿԸ ԱՊԱՇԽԱՐԱՆՔԻ

Ռ. ԿՈՐԻԻՆ

Հայ ժողովրդի պահանջատիրութեան պայքարը յանուն ցեղասպանութեան ճանաչման առումով տարւէ - տարի աւելի թափ է ստանում նոր պետութիւնների գորակցութեամբ, սա ապացոյցն է մեր ժողովրդի հետեւողականութեան, մեր դատի արդարացիութեան, որը ժխտում է թուրք իշխանաւորների կողմից որպէս հերիւրանք, յորինւած պատմութիւն: Այսինքն այն բոլոր երկրները, որոնք պետականօրէն ցեղասպանութիւնը քննարկել, ճանաչել եւ հաստատել են, այն էլ յիշեալ երկրների ազգային խորհրդարանները կազմւած երկրի ընտրանի այրերից՝ մտաւորական բարձր խաւը, առանց տեղեակ լինելու պատմութեան եւ հոլոթեան ճշմարտացիութեան են վաւերացրել: Ո՛չ, թուրք իշխանաւորներ, դո՛ւք կեղծում էք, ինչպէս ողջ անցեալում էք կեղծել ու խաբել, դրանք սին ինքնապաշտպանութեան խարխափումներ են ձեզ արդարացնելու համար: Շատ պարզ է՝ ոճրագործը տարբեր միջոցներով ջանանում է իր մեղքը քողարկել, կոծկել: Բայց թուրք իշխանաւորներ, լա՛ւ իմացէք, որ ձեր կեղծիքները բացայայտւել են, դուք ծուղակի մէջ էք յայտնւել, հարցը որքան շատ ձգձգէք, այնքան աւելի շատ էք մխրճւելու ճահիճի մէջ:

Մինչեւ ե՞րբ թուրք իշխանաւորներ, հայ ժողովրդին պատճառած ձեր սարսափազդու մարդկային, հոգեկան եւ նիւթական վնասները պիտի ուրանաք, մերժէք ու չեղեցաւ յայտարարէք, մինչեւ ե՞րբ չքմեղանքի աղէտալեզու խօսքերով պիտի ջանաք միջազգային հանրութիւնը խափել, մինչեւ ե՞րբ պիտի ստէք՝ հայերին ապահով վայրեր տեղափոխելն քերձ մնալու պատերազմական գոտիների աղէտներից, էն էլ ով, թուրք իշխանաւորը հայի ապահովութեան համար մտածի՞, երանի այդպէս լինէր եւ նկատի առած լինէիք մեր Արեւմտահայաստանի ազգաբնակչութեան դոյզն իսկ ծառայութիւնները թուրքից եւ թուրք ժողովրդի գարգացման համար: Ձեր ողջ պատմութիւնը ցոյց է տւել, թէ ինչ նողկալի բարբարոսային վերաբերմունք էք ունեցել շինարար եւ հաւատարիմ հայ ժողովրդի նկատմամբ, ձեզ համար հաւատարմօէրն կռող հայ զինուորներին գաղտնի թունաւոր սրսկումներով սպանել էք, երիտասարդ աղջիկներին բռնաբարելով տանջամահ էք արել, երեխաներին ծնողներից խլելով թրքացրել էք, իսկ ծերահասակներին անապատների չոր ու տատակ բնութեան մէջ սովամահ արել կամ կենդանաբար նրանց յօշոտել էք:

Ինչպէս հաւատանք, որ մեր հայերին օգնել էք, դուք անասուածներ, սաղայէլի ծնունդներ:

Այնքան մտածւած ու ծրագրւած էր ջարդը, որ դուք նախ ծածուկ ու գաղտնի ձերբակալեցիք 600-ից աւելի մեր գրողներին, մտաւորականներին եւ ղեկավարներին, մի ազգի գլխաւոր սերունդը, առանձնացնելով նրանց հեռաւոր անապատներում գլուխները ջախջախեցիք, որպէսզի անդեկավար ժողովրդին աւելի դիւրաւ տանէք ու կոտորէք: Թուրք իշխանաւորներ լա՛ւ իմացէք, որ մեր նահատակներին երբեք չենք մոռանալ, նրանք ձեր մտքի, հոգու եւ ձեռքի վայրագութեան եղեռնագործութիւնն են: Մեր նահատակները հանապազօրեայ մեր ապրողաց գոյութեան ներշնչարանն են: Նրանց յիշատակն ենք ոգեկոչում, ինչպէս մեր գրող եւ մտաւորական գործիչներ յիշատակն ենք ոգեկոչում: Ապրիլեան նահատակների նախորդ օրը Ապրիլ 23-ի երեկոյեան, Կալիֆորնիայի Հայ Գրողների Միութիւնը այս առիթով ծաղկեմատոյցի միջոցառում է կազմակերպում:

Թող թուրքից իշխանաւորները լաւ իմանան, որ որքան իրենք հակառակեն, ճշմարտութիւնը ինքնաթիւրէլ եւ ուրանալ, 1.5 միլիոն նահատակների արիւնը անտեսել, առաւել եւս հայ ժողովրդի պայքարը կը սաստկանայ, հայութիւնը իր դատից չի հրաժարւի:

Անցեալ տարիներում սփիւռքահայութիւնը առանձնաբար էր դատը հետապնդում, այսօր Հայաստան եւ Սփիւռք միասին են, մէկ բռունցք են, որը ձեր վրդովմունքնի պատճառն է դարձել, այսօր սաղաքներով միասնականութիւնը քայքայել էք ուզում, սեպ խրել, բայց լաւ իմացէք ձեր բռնները բացել են, ստութեան պատերը չքացել եւ բացայայտւել են: Ի յիշեցում ձեզ որ Ապրիլեան եղեռնագործումը դարձել է ազգովին իւրաքանչիւր հայի առօրեայ խնդիրը,

Թուրքերը հայերին կոտորեցին, որովհետեւ քրիստոնէայ էին, հայերին պապենական հողերից տեղահանեցին եւ գազանաբար յօշոտեցին, որովհետեւ ծաւալապաշտական նպատակներ ունէին՝ պանթուրքիստական կայսրութիւնը վերականգնելու նկրտումներ:

Ոչ թէ միայն հայ աշխարհն է ոգեկոչում եղեռնը, այլ միջազգային հանրութեան շատ երկրներ: Հայոց եղեռնը անմոռանալի է, հայոց դատը անժամանցանալի է, քանի հայը կայ, իր դատն էլ կայ եւ մինչեւ վերջնական յաղթութիւն պայքարը շարունակւելու է աննահանջ: Այս ազգային պահանջատիրութեան հարցում բոլոր հա-

յերը մեծից փոքր միաբերան ու միակամ են մինչեւ թուրքի կողմից ցեղասպանութեան ընդունումը եւ դատապարտումը, քանի որ սա մեր բիւրաւոր նահատակների արեան կանչն է թելադրում, նրանց հոգիները խաղաղ եւ հանգիստ չեն գտնի մինչեւ իրենց նկատմամբ գազանային արարքները չդատապարտւեն:

Ապրիլեան օրերին՝ Ապրիլը մեր բոլոր հայերի տունն է մտնում, սակայն ասում են՝ Հայ Դատի յանձնախմբերի տանը տարին բոլոր Ապրիլ է, ծրագրաւորումներ են կատարում եւ հետեւողականութեամբ աշխատանք տանում: Ապրիլը բոլորին միացնում է, բոլորին յիշեցնում է իրենց պարտքը նահատակների եւ բռնագրաււած հայրենի հողերի նկատմամբ, բոլորին հրաւիրում է ոգեկոչումներին մասնակցել լինել, իրենց ձայնը միացնելով բողոքարկող ձայներին, պայքարող կռուներին, դառնալով յախուռն հեղեղ: Այսպէս թող որ մեր ռահվիրաները՝ Հայաստան եւ Սփիւռք աւելի յանդուգն ու կազմակերպւած ու ծրագրաւորւած առաջ տանեն պայքարը, հեռու չի այն օրը, որ թուրքը հաշւի կը նստի հայ ժողովրդի հետ, արդէն իսկ թուրք ժողովրդի միջից ձայներ են բարձրանում, դատապարտումի կոչեր են հնչում թուրքից մէջլիսում, մտաւորականներ գրքեր են գրում եւ դիմումներ են կատարում իրենց թուրք պետութեան ճանաչել հայերի ցեղասպանութիւնը եւ վերականգնել արդարութիւնը: Ամէն Ապրիլին աչքիս առջեւն է գալիս թեհարանում 1979 թւականին յաջորդող տարիների բիւրաւոր նահատակների յիշատակման արարողութեանց եւ քայլարշաւների անցուդարձը, թէ ինչպէս ժողովուրդը իրենց մարմնով մասնակցում էր բողոքի քայլարշաւներին պահանջելով արդարութիւն:

Մեր իրանահայ գաղութը եղեռնի յիստնամեակի ոգեկոչումից այս կողմ առաւել աշխուժացաւ Բիւրաւոր Նահատակների յիշատակման պահանջատիրութեան պայքարի մէջ: Զարդի օրերին մեր գիւղաբնակ ժողովուրդը կոտորածից հեռու եւ անտեղեակ, միայն

տեղեկացւել է հատ ու կենտ մագապուրծ ողջ մնացած խլեակներից մեր գիւղերում ապաստանելով, նրանցից են լուր ստացել սարսափելի ջարդերի ու կոտորածների մասին, այնուհետեւ գիւղերից դէպի քաղաք քոչելով հետզհետէ Ապրիլեան Նահատակների յիշատակի ոգեկոչումը խորացել եւ կեանքի պայքարի անբաժան մասնիկն է դարձել՝ այսօր իր եռանդուն մասնակցութիւնը բերելով ոգեկոչման ծրագրերին եւ ձեռնարկներին:

Թող թուրք իշխանաւորները ականջները ուշադիր լսեն, որ մենք հայերս հրաժարուելու չենք մեր պահանջատիրութիւնից, 95 տարի է անցնում ցեղասպանութիւնից 195 տարի էլ անցնի մեր զաւակները շարունակելու են դատը մինչեւ վերջնական արդարութեան յաղթանակը:

Մեր պայքարի եւ աշխատանքների հանրագումարը համեմատելով նախկին տարիների հետ տեսնում ենք, որ մենք այսօր աւելի կազմակերպւած ենք եւ աւելի միահամուռ կեցւածք ունենք մեր դատի եւ ցեղասպանութեան հարցի ճանաչեցման միասնական ճակատով, այսպէս շարունակման անհրաժեշտութիւնը մեզ մղում է դէպի մեր նպատակների իրականացում: Այս ճանապարհը որ մենք գնում ենք, երբեք նահանջ չի սիրում, անմիաբանութիւն, հատուծապաշտութիւն եւ անհանդուրժողականութիւն չի սիրում, այո՛, մէկ ճակատով, մէկ նպատակով, մէկ հայութեամբ դէպի նահատակների կտակի իրականացում եւ բոլոր երկրների նաեւ ոչ քրիստոնէայ երկրների ընդգրկումը ցեղասպանութեան ճանաչման գործում:

Հայերի պահանջը արդարութեան վերականգնումն է, որպէսզի հայ եւ թուրք ժողովուրդները բարի դրացիական յարաբերութիւններով տարածաշրջանում խաղաղ ու անդորր կեանք ապրեն իրար օգտակար ու իրար նեցուկ: Արդեօ՞ք իրականանալու բան է սա, թուրքն իր թրքութիւնից ձեռք կը քաշի՞, ինքն է իմանում, մենք մեր իրաւունքներն ենք պահանջում եւ առանց վհատուելու առաջ ենք գնում:

ՎԱՐՁՈՒ ԳՐԱՍԵՆԵԱԿՆԵՐ
 1060 North Allen Avenue
 Pasadena, CA 91107

Գրասենեակները վերանորոգուած եւ յարմար վարձքերով:
 Դետաքրքրուողներէ՛ն հեռաձայնել՝
 (626) 398-0506

ՄԱՍԻՍ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ
ԲԱԺԱՆՈՐԳԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԿՏՐՕՆ

Yes, I wish to subscribe to Massis Weekly

Enclosed a check for (one year)

* \$50,00 for USA

* \$60,00 (second class), \$ 75,00 (Air Mail) for Canada.

* \$85,00 (second class), \$ 125,00 (Air Mail) Overseas.

Name: -----

Address: -----

City: ----- State:----- Zip Code:-----

Country: -----

Tel :----- Fax : -----

ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ 95-ԱՄԵԱԿ

ՀԱՅԵՐԻ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՇԱՐԱՐԿՈՒՄ ԵՆ ...

ՎԱՀԱՆ ԲԱՀԱՐԵԱՆ

Բազմաթիվ երկրներ, ելնելով իրենց քաղաքական ու տնտեսական շահերից, շահարկում են Հայերի ցեղասպանությունը: Դրա ամենացատուն փաստը Ամերիկայի ու Թուրքիայի յարաբերությունների պարզաբանումն է իւրաքանչիւր Ապրիլի 24-ին:

Վերջին տարիների իրադարձությունները, որոնք առնչուեցին Հայաստանի նախագահ Սերժ Սարգսյանի ֆուտպոլային քաղաքականությունն հետ և 2009 թ. Օգոստոսի 31-ին ցիւրիխեան արձանագրությունների ստորագրումով, մեծ հետաքրքրություն առաջացրին միջազգային լրատուամիջոցներում, որոնք սկսեցին բազմակողմանի քննարկման ենթարկել զերպետությունների ճնշման տակ ստեղծուած այդ փաստաթուղթը:

Փաղտնիք է, որ այսօր աշխարհի վտանգաւոր թե՛ կէտերից մէկը, եթէ ոչ ամենաթե՛ժը, հանդիսանում է Հարաւային Կովկասը, աւելի ճիշտ Արցախը՝ արցախեան չլուծուող համակամարտութեան պատճառով:

Փաղտնիք է նաեւ, որ գերպետութիւնները զուրկ են բարոյականութիւնից և իրենց «բարոյականութիւնը» տարբեր գործարքների շնորհիւ գրպանների շահերն են, ինչպէս Ատրպէյճանի նաւթի ու գազի շահագործումը, որոնց համար ծախսել են միլիարդաւոր տոլարներ: Այդ հողի վրայ նրանք գերադասում են ամրացնել յարաբերութիւնները Ատրպէյճանի հետ, ընդունելով նրա տարածքային ամբողջականութիւնը, որպէսզի կարողանան իրենց շահոյթներն ապահովել, լաւ իմանալով հանդերձ, որ Արցախը հայերի բնօրրանն է: Ուստի նրանց կողմից ճնշումը աւելի է մեծանում Հայաստանի վրայ Արցախի հարցի շուտափոյթ լուծման համար:

Արձանագրութիւններում չնդգրկուած Արցախի հարցը բարդութիւններ առաջացրեց Թուրքիայի խորհրդարանում արձանագրութիւնները վաւերացնելու հարցում, քանի որ Թուրքիան խոստացել էր Ատրպէյճանին չվաւերացնել այն մինչեւ Արցախի հարցը չլուծուի յօգուտ Ատրպէյճանի: Արձանագրութիւններում չէր ընդգրկուած նաեւ ստեղծուելիք յանձնարարքի միջոցով քննարկել Հայերի ցեղասպանութեան հարցը: Նրա պարտականութեանը պէտք է լինէր Հայերի ցեղասպանութեան հետեւանքների քննարկումը:

Չնայած ֆուտպոլային քաղաքականութիւնը սկսելու նախօրեակին Հայաստանի նախագահ Սերժ Սարգսյանի յայտարարութեանը, թէ անհրաժեշտութեան դէպքում նոյնիսկ Հայերի ցեղասպանութեան հարցը կը քննարկուի, յետագայում ենթարկուելով հայ ժողովրդի ճնշմանը, նա սթափուեց եւ ուղղեց իր սխալը, յայտարարելով, որ Հայերի ցեղասպանութիւնը փաստական իրողութիւն է: Բայց հարցն արդէն մեծ աղմուկ էր բարձրացրել միջազգային ասպարէզում և միջազգային հանրութեան կողմից Հայերի ցեղասպանութեան ճանաչումը հարցականի տակ էր դրուած անորոշ ժամանակով:

Հետագայում իրադարձութիւնները զարգացան այլ ուղղութեամբ եւ այս հարցում որոշ տեղաշարժ նկատուեց, երբ ԱՄՆ-ում տեղի ունեցան ուշադրաւ դէպքեր.

1. Սոյն թուի Փետրուարի 28-ին CBS-ի 60 րոպէ (60 minutes) յայտագրի 12 րոպէն յատկացուած էր Հայերի ցեղասպանութեանը, որի ընթացքում նրա յայտնի թղթակից Բոբ Սայմընը ցոյց տուեց Տէր Զօրի անապատից ամերիկահայ պատմաբան Փիթըր Պալաքեանի հետ հանած հայ գոհերի ոսկորները եւ շեշտեց, որ 1915 թ. Թուրքերի կողմից մէկ միլիոն հայերի բռնազաղթն ու սպանողը հայերը որակում են որպէս իրենց ազգի Հոլոքոստը: Թուրքիան բողոքող միջոցներով բողոքեց այս հարցում իրենց դէմ CBS-ի ստուգիչան ողողելով գայրալից նամակներով: Սա լուրջ հարց դրեց նախագահ Սերժ Սարգսյանի յայտարարութիւնից ու արձանագրութիւնների ստորագրումից յետոյ, որը դիտեց ամբողջ աշխարհը:

2. Հայերի ցեղասպանութեան միջազգային ճանաչումը եւս աշխուժացաւ որոշ չափով, երբ Թուրքիայի համար անսպասելիօրէն մի քանի պետութիւնների խորհրդարաններում սկսեցին քննարկել այն: ԱՄՆ-ի Գոնկրեսի Ներկայացուցիչների պալատի Արտաքին յարաբերութիւնների յանձնաժողովը սոյն թուի Մարտի 4-ին 23-22 ձայների յարաբերութեամբ ընդունեց Օսմանեան Թուրքիայում իրականացուած Հայերի ցեղասպանութիւնը դատապարտող թիւ 252 բանաձեւը: Ինչպէս 2000, 2005, 2007 թթ. սոյն յանձնաժողովն ընդունել էր նման բովանդակութեամբ բանաձեւ, որը չէր հասել Գոնկրեսի լիազումար նիստին, այնպէս էլ այս անգամ Սպիտակ Տան ղեկավարները յայտարարեցին, որ ընդունուած բանաձեւի նախագիծը ԱՄՆ-ի Գոնկրեսի գլխաւոր խորհրդի օրակարգ չի մտնի (Թուրքիային սիրաշահելու համար):

Մարտի 11-ին Շուեդիայի խորհրդարանը 131-130 ձայների յարաբերութեամբ ճանաչեց 1915 թ. Օսմանեան կայսրութեան կողմից իրականացուած Հայերի ցեղասպանութեան բանաձեւը:

Մեծ Բրիտանիայի Խորհրդարանի պատգամաւոր Քարոլայն Քոքսի նախաձեռնութեամբ սոյն թուի Մարտի 29-ին եղան քննարկումներ 1915 թ. Հայերի ցեղասպանութեան վերաբերեալ, բայց նոյն ժամանակ Թուրքիայի վարչապետ Ռեջեփ Թայիփ էրտողանի Լոնտոն կատարած այցի ընթացքում Արդարադատութեան նախարար ձէք Ստրոնը նրան խոստացաւ, որ Հայերի ցեղասպանութեան ճանաչման մասին բանաձեւը չի առաջադրուի քուէարկութեան:

Սպանիայի 350 մթոռ ունեցող խորհրդարանում 5-6 պատգամաւորներ նոյնպէս փորձում են Հայերի ցեղասպանութիւնը քննարկման ներկայացնել: Սպանիայի Կատալոնիա նահանգի խորհրդարանը արդէն ճանաչել է Հայերի ցեղասպանութիւնը:

Թուրքիայի խորհրդարանի

Շար.ը էջ 30

ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՅԵՏՆՈՐԴՆԵՐԻ ՊԱՐԱՆՁԱՏԻՐՈՒԹԻՒՆԸ ԱԼԸՆՏՐԱՆՔ ՉՈՒՆԻ

ԱՇՈՏ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ ՀԳԱԱ ԱՎԱԴԻՄԻԿՈՍ

Հայոց Ցեղասպանութեան 95-ամեակին նուիրուած բազմաբնոյթ ձեռնարկների գլխաւոր կարգախօսը «Ճանաչել 1915 թ. Թուրքերի կողմից հայերի նկատմամբ կատարած ցեղասպանութիւնը» յետագայում նմանատիպ ոճիւրները բացառելու նպատակով», հասցեագրուած աշխարհի հզօրներին եւ առաջին հերթին, Թուրքիային դժբախտաբար մնում է դեռեւս չիրագործուած վերջինիս ստեղծած, առայժմ անյաղթահարելի արգելքների եւ դժուարութիւնների պատճառով: Պատասխանատուութիւնից խուսափելու նպատակով Թուրքիայում փորձում են ցեղասպանի եւ անմեղ գոհի դերերը փոխել, որը ոչ պակաս ծանր յանցագործութիւն է, քան բուն ցեղասպանութիւնը: Վերջինիս ուրացման դէմ տարբեր երկրների եւ ազգութիւնների, ներառեալ նաեւ Թուրք պատմաբանների, ցեղասպանագէտների, դիւանագէտների եւ այլ քաղաքական գործիչների ու գործընկերի պայքարը շարունակուած է, նշանաւորուելով պայքարի նոր մեթոտների մշակմամբ, առաւել արդիւնաւէտ մարտավարութեան որդեգրմամբ, նոր, այսպէս կոչուած, ՉախՉախի, անվիճելի փաստարկումների (compelling evidence) ի յայտ բերմամբ: Տարբեր պետութիւնների, քաղաքների, նահանգների խորհրդարաններ իրենց որոշումներով անցած դարակգբին հայերի գանգուածային սպանութիւնները ճանաչել են որպէս ցեղասպանութիւն, իսկ որոշ երկրներ ցեղասպանութիւն այդ ակնյայտ իրողութիւնը օգտագործում են Թուրքիային որոշ խնդիրներ պարտադրելու, իրենց ենթարկելու համար: Ուրիշ խօսքով 1915 թ. Հայոց Ցեղասպանութիւն ճանաչել չճանաչելը աստիճանաբար հզօրացող լծակի դեր է ձեռք բերում: Կարեւոր հանգամանք, որից պէտք է օգտուինք մենք՝ անմեղ գոհերի իրաւաջողորներս: Այսօր ժամանակավրէպ պէտք է համարել Ցեղասպանութեան ճանաչումը միայն բարոյական ակտ համարելը:

Իտալիայի մայրաքաղաք Հռոմի քաղաքային խորհրդի որոշմամբ 1915 թ. Հայոց Ցեղասպանութեան ճանաչումը ՀՀ-ն դեսպանը «բարոյական մեծ արժէք ունեցող պատմական իրադարձութիւն» համարեց, միաժամանակ նշելով, որ «Թուրք ժողովրդի վրայ յանցանք չի բարդուած»: Աւելին, նա այն միտքը յայտնեց որ «Ցեղասպանութեան ճանաչումը Թուրքերի համար աւելի կարեւոր է, քան հայերի համար: Ի հարկէ, այդպիսի անհատոց ճանաչումը, եթէ այն նոյնիսկ կատարուի Թուրքիայի կողմից, մեզ հայերիս ոչինչ չտուող, անօգուտ որոշում կը լինի: Մինչդեռ այն ըստ մեր դիւանագէտի, անհրաժեշտ է Թուրքիային Եւրոպական քաղաքակիրթ աշխարհ ոտք դնելու համար, ինչին նա տարիներ շարունակ ձգտում է: Թւում է, թէ ժամանակն է, որ մենք հասկանանք, որ առանց վնասների հատուցման եւ առարածքների, հողերի վերադարձման պահանջների մեր պայքարը այսօր այլեւս անիմաստ է: Թուրքիայի «Ա. Աշխարհամարտի գինակիցներ, Աւստրիայի եւ Գերմանիայի պետական արխիւների, ինչպէս նաեւ Թուրքիայի Խորհրդարանի պաշտօնական օրգան «Թաքվիմի Վեքայի» յաւելուածում տպագրուած նիւթերը, որոնք 1918 թ. վերջին 3 ամիսներին խորհրդարանում հայոց Ցեղասպանութեան մասին թուրք երեսփոխանների ու նախարարների խոստովանութիւններն են, հաստատում են, անվիճելի դարձնում ցեղասպանութիւնն իրագործուած լինելու փաստը: Այն կարեւոր հանգամանք է Թուրքիայի ներկայի իշխանութիւնների յանցաւոր պահուածքը ցուցադրելու համար:

Տարբեր երկրների խորհրդարանների կողմից Հայոց Ցեղասպանութեան ճանաչման առիթներով ՀՀ համապատասխան դիւանագէտներն իրենց ելույթներում ընդգծում են դրանց բարոյական նշանակութիւնը, լուրթեան մատնելով վնասների հատուցման հարցը, այդպիսով իսկ, կարծես թէ փորձելով թեթեւացնել այդ ճանաչման ակտից բխող հնարաւոր գործնական քայլերի ծանրութիւնը Թուրքիայի վրայ: Ցեղասպանութեան վնասների հատուցման հարցը նոյնիսկ լուրթեան մատնելը մեծ սխալ է, մանկամտութիւն է կարծել թէ դրանով թեթեւացնում են Թուրքիայի կողմից Ցեղասպանութեան պաշտօնական ճանաչումը: Աւելին, նշանակում է՝ հրաժարուել օրէնքներով ցեղասպանութեան համար նախատեսուած սանկցիաների կիրառումից, որը հիասթափեցնում է Ցեղասպանութիւնը ինչպէս արդէն ճանաչած, այնպէս էլ ճանաչել ցանկացող, նոյնիսկ չցանկացող պետութիւններին, այն ծառայում է Թուրքիայի շահերին:

Միայն միջազգային օրէնքներին համաձայն յստակ ձեւաւորուած պահանջատիրութեամբ է իմաստաւորուում ցեղասպանութեան ճանաչմանը ուղղուած մեր պայքարի ներկայ փուլը եւ անպայման պաշտպանութիւն կը գտնուի Թուրքիայի թուլացումը այսօր առանձնապէս ցանկացող ԱՄՆ-ի եւ նրա դաշնակիցների, ինչպէս նաեւ շատ ուրիշ պետութիւնների կողմից: Նիւթական հատուցման պահանջը մինչեւ Հայաստանի հանրապետութեան հզօրացումը չետաձգելու տեսակէտը նոյնպէս սխալ է, իմաստազրկող ցեղասպանութեան ճանաչման պայքարի ներկայ փուլը: Պայքարի այս փուլում պէտք է ընթանալ ոչ թէ մեր ամբողջ ճիգերը թափելով Ցեղասպանութեան իրողութիւնը փաստելու վրայ, այլ պէտք է կենտրոնանանք թրքական իշխանութիւնների կողմից ցեղասպանութեան իրողութիւնը քղարկելու, այն ուրանալու ջանքերը որպէս ցեղասպանութեան հիմնաւորելու, մարդկութեան դէմ ուղղուած նոր յանցանք որակելու, միջազգային կազմակերպութիւններին, դատարաններին կողմից դատապարտող, վնասների հատուցում եւ հողերի վերադարձ պատրուդ դատական վճիռների ընդունման վրայ:

Massis Weekly

Volume 30, No. 14

Saturday, APRIL 24, 2010

Sarkisian Will Not Withdraw Signature From the Protocols Parliamentary Suspends Discussions of the Normalization Agreements with Turkey

YEREVAN-- Armenia's governing coalition on Thursday suspended further parliamentary discussions of the normalization agreements with Turkey, citing Ankara's "unacceptable" conditions for their ratification by the Turkish parliament.

In a joint statement, the three political parties represented in the Armenian government said the National Assembly, in which they have a solid majority, will not discuss the two protocols "until the Turkish side is ready for the continuation of the process without preconditions."

"Constructive efforts of the Armenian side and expectations of the international community have continuously run into the Turkish side's inconsistent and evasive positions and policy of constantly setting preconditions, which have pushed the process of ratifying the Turkish-Armenian protocols, signed in Zurich on October 20, 2009, within reasonable timeframes into deadlock," they said.

The statement by Armenia's governing Republican, Prosperous Arme-

nia and Orinats Yerkir parties rejected this linkage as "unacceptable." It said the Turkish government's stance, strongly backed by Azerbaijan, is "rendering meaningless further continuation of the ratification process in Armenia's National Assembly."

Later in the day in an address to the nation, Sarkisian said he has decided not to withdraw Yerevan's signature from the Turkish-Armenian normalization protocols at the request of the United States, Russia and other foreign powers that have strongly supported his policy of rapprochement with Turkey.

"The matter of the fact is that our partners have urged us to continue the process, rather than to discontinue it," he declared in a speech posted on his website and aired by Armenia's leading TV channels. "Out of respect for them, their efforts, and their sincere aspirations, we have decided... not to exit the process for the time being, but rather, to suspend the procedure of ratifying the Protocols. We believe this to be in the best interests of our nation."

LA County Declares April 24, 2010, as a "Day of Remembrance for the Armenian Genocide"

LOS ANGELES -- On April 20, 2010, members of the Armenian Council of America joined Los Angeles County Board of Supervisor Michael Antonovich who presented the Los Angeles Armenian community with a proclamation signed by the Board of Supervisors commemorating the 95th anniversary of the Armenian Genocide.

The proclamation declares April 24, 2010, as a "Day of Remembrance for the Armenian Genocide of 1915-1923," throughout Los Angeles County to secure closure, healing and understanding for those impacted by the genocide including the 350,000 Armenian Americans that live in the County." In his remarks, Antonovich; who arranged the proclamation, reiterated the need to remember the Armenian Genocide and honor its victims.

side and honor its victims.

"Due to this horrible tragedy, the Armenian community is committed to ensuring that those who have died due to human rights atrocities are never forgotten," said Antonovich. "By consistently remembering and openly condemning the atrocities committed against the Armenians, Los Angeles County demonstrates its sensitivity to the need for constant vigilance to prevent similar events in the future."

In thanking Supervisor Antonovich, ACA Board Members Peter Darakjian and Mehran Khatchadourian noted the deep gratitude of the Armenian American community which found refuge in Los Angeles a century ago, for his thoughtful efforts of remembrance and recognition of the Armenian Genocide.

Turkish Intellectuals Call on Turkish Society to Commemorate Victims of The Armenian Genocide

In a written address called "This is Our Pain. This is a Mourning for All of Us" a group of Turkish intellectuals calls on Turkish society to rally at 7pm on April 24 on the Taksim square in Istanbul to commemorate the victims of the Armenian Genocide in 1915. The address runs as follows:

"In 1915, when we had a population of only 13 million people, there were 1,5 to 2 million Armenians living on this land. In Thrace, in the Aegean, in Adana, in Malatya, in Van, in Kars... In Samatya, in Sisli, in the Islands, in Galata...

They were the grocer in our neighborhood, our tailor, our goldsmith, our carpenter, our shoemaker, our farmer, our millwright, our classmate, our teacher, our officer, our private, our deputy, our historian, our composer... Our friend. Our next-door

neighbours and our companion in bad times. In Thrace, in the Aegean, in Adana, in Malatya, in Van, in Kars... In Samatya, in Sisli, in the Islands, in Galata...

On April 24th, 1915 they were "rounded up". We lost them. They are not here anymore. A great majority of them do not exist anymore. Nor do their graveyards. There EXISTS the overwhelming "Great Pain" that was laid upon the qualms of our conscience by the "Great Catastrophe". It's getting deeper and deeper for the last 95 years.

We call upon all peoples of Turkey who share this heartfelt pain to commemorate and pay tribute to the victims of 1915 in black, in silence, with candles and flowers..

For this is OUR pain. This is a mourning for ALL OF US."

Announcement #3

This year, just like previous years, the Southern California Armenian community will converge at the Montebello Martyrs Monument on Saturday, April 24, and together will honor the memory of the 1.5 million victims of the Armenian Genocide. There, in unison, the community will raise its voice of protest and demand to the entire world and proclaim that Turkey must acknowledge the Genocide that it committed and as such must make land and monetary reparations to the Armenian people.

Aside from this gathering, on the same day beginning at 10 a.m. a protest march will take place in Little Armenia, organized by the Unified Young Armenians. And, on the same afternoon, at 4 p.m., a protest demonstration will take place at the Turkish Consulate in Los Angeles, organized by the Armenian Youth Federation.

The Armenian Genocide 95th Anniversary United Commemoration Committee is formed by the three political parties, the AGBU, the three denominations and compatriotic unions.

In this truly united spirit we call on our people to be present at all the events, especially the gathering at the Montebello Martyrs Monument, where Armenian and non-Armenian political and public officials will be present and where a Memorial Mass will be said in memory of the victims.

As a sign of respect to our martyrs, we call on our community to place flowers at the Monument.

Transportation will be provided to the Montebello from the following locations and at the following times:

Glendale's St. Mary's Armenian Church; buses depart at 12:30 p.m. The intersection of Hobart Street and Sunset Boulevard in Hollywood; buses depart at 1 p.m. Hollywood's St. Garabed Armenian Church; buses depart Alexandria Avenue at 12:30. St. Gregory the Illuminator Armenian Catholic Church in Glendale (across from Glendale Community College; buses depart at 12:30 p.m.

We call on the community to encourage participation and be present, in large numbers, at the Martyrs Monument and to renew our pledge of staying to their memory.

The Monument is located at Bicknell Part, 900 Via San Clement, Montebello, Calif.

**Armenian Genocide 95th Anniversary
United Commemoration Committee**

Interview With Prof. Jirair Libaridian on the Occasion of the 95th Anniversary of the Armenian Genocide “A Depopulated Armenia Would Have Difficulty Being a Viable Country. Large Scale Emigration is the Greatest Threat to Armenia’s Future”

Should we continue expanding our resources to pursue worldwide recognition of the Armenian Genocide or should our priorities change?

The drive behind the campaign for the recognition of the Genocide is an understandable reflex, especially given the still dominant official position of the Turkish state, the denial of the Genocide. But we should realize that we are now engaged in a tug of war with that state: we push, and as a reaction they push; they push, and then we push harder.

While engaged in this battle, we should think, indeed, if this is the best and only way to proceed in the future. We have a tendency to confuse our collective and existential needs to press in this campaign with strategic thinking. We also have a tendency to forget that just as the Armenian Question before the WWI, when we enter the international arena with our campaign, it is not us who determine the character and use of that campaign, or even the outcome; rather, it is those from whom we beg that they recognize our genocide.

On a personal level, I must confess that I am repulsed by the situation in which we find ourselves: we were the victims, and now we are the beggars, constantly placing ourselves in the role of the victim, constantly at the mercy of forces and games beyond our control, constantly raising our hopes and being frustrated, dependent on the use of one word by a president or a prime minister or a committee or a commission. We act as if we don't have any other value outside the role of the victim, which must be consecrated by someone else, while that someone else has his/her own agenda. We don't seem to have an autonomous thought process.

I would not want to translate my personal feelings into policy but I would also not want to see community policy on reflexive reactions. With all my respect and support for President Obama, should I care about what he says and should my whole community life and agenda be based on whether he uses the word Genocide or not? Should I design my plans on where to place my energies and resources around the annual battle, which seems to repeat itself, like a musical tune with many variations?

Is it wise and productive to build identity around the theme of victimization and a self-image that depends on what others think of us? Is that a good agenda for healthy Diaspora communities? Is that enough to give to our new generations?

Was what we did 40, 30 or 20 years ago right? And if it was, is it still wise to continue doing the same thing now? The same way? Under what circumstances should we change tactics or strategy?

I would not offer any conclusions here, but I would make one recommendation: there has to be a serious public and rational discussion

on this question, and the opportunity costs related to it, especially among those who take this approach of Genocide recognition campaign as the basic strategic path for granted and, after some 40 years, have never questioned or assessed it properly. Finally, I do not know and I have not seen reliable studies as to how much these efforts cost us, in terms of financial, human and other resources nor, for that matter, have I seen any serious discussion of any of the negative side effects of such campaigns, and I can think of a few.

The last 15 years, at least, have indicated for those who wish to see it, that there are other strategies available that could be used instead of, or in tandem with, the current one. But for that to happen, we must have leaders of organizations who are willing to be self-critical and see beyond the confines of their organizational interests.

Should our primary concern be Armenia or the welfare of the Diaspora and the future generations?

It does not seem to me that we need to counterpoise one to the other. It is clear that with an independent Armenia we have a different kind of Diaspora than without it. I have stated before, and still believe, that what Armenia has given us is much more than we can repay in any form. The new generation of Armenians now has a direct and a more wholesome sense of its identity, a more dynamic one, than they did without it.

The two entities are different—and the Diaspora itself represents a whole spectrum of units and should not be seen as a single one—but are mutually dependent in a number of ways. We must recognize and respect the differences as well as the dependencies.

There are, of course, those in the Diaspora who want to care about Armenia from a distance and prefer to focus on Diaspora institutions. And they should be left alone to do so. But it is clear that even they and their institutions, regardless of their preferences and approaches, are and will be affected by whatever happens in and to Armenia, by the degree of support it gets from the other elements in the Diaspora, and the place the homeland has in the minds and

hearts of these other elements.

What are the limits of the Diaspora’s involvement in shaping Armenia’s policy?

The short answer to your question is a question: Which Diaspora do you have in mind?

Otherwise, there are severe limits, obviously.

The first is a structural one: While Armenia has a leader who can, at least formally, speak in the name of Armenia and can certainly implement policy in the name of the country, the Diaspora has a thousand leaders and there is no single person or institution that can speak on behalf of a Diaspora.

I remember a day when I was working in Armenia, when representatives of a number of Diasporan groups met with president Ter-Petrosian, separately, and each urged a certain policy on a particular issue. Each spoke in the name of the whole Diaspora, each thought they best embodied the goals and values and concerns of that Diaspora. And, of course, what one had to say was in conflict with what the next group recommended. At the end, Ter-Petrosian conveyed the following logic to these groups: when the Diaspora has a leader who can sit across the president of Armenia and say with confidence that he or she represents the Diaspora without being contradicted by another because that person has been selected through a process or can impose its will on the others, then it is possible to think of a Diaspora opinion which the president of Armenia would have to consider, at the least.

What, for example, is the position of the Diaspora, taken as a single unit, regarding the Protocols Armenia signed with Turkey last year? A number of organizations, some with mass membership, supported it. Others opposed it. So which one represents the position of the Diaspora? It is obviously not all that clear that all members of all the organizations that supported the protocols agreed with their leadership; it is equally questionable that all members of those who opposed the protocols agreed with their leadership.

The second limitation is of an organic nature: the three traditional Armenian political parties have established themselves in Armenia, not without much success or popular support, I would say, and have become parties in Armenia, taking their basic agendas with them while keeping their diasporan structures intact. In addition, major organizations such as the Armenian General Benevolent Union, the Armenian Assembly of America, and the Armenian Missionary Association have been functioning in Armenia for a long time and, in some respects, have acquired strong sensibilities for the realities in Armenia. What should we consider these parties and organizations at this point, after 20 years: strictly diasporan?

On the other hand, we have a large number of citizens of Armenia

who have become diasporans but have not integrated in the traditional diasporan organizations, and who have and act on very different sensibilities and perspectives. Should we consider these large groups part of the Diaspora? And, which Diaspora?

I can go on with other limitations—political, cultural—but the above should give you some idea.

What do these characteristics say about the Diaspora and what are the implications of this analysis? The answers to these questions are complex and disconcerting, but this is not the place to develop them.

What would the effects of a weak and depopulated Armenia be on Armenians and the Diaspora?

Since this is the 95th anniversary of the Genocide, I find it only proper to raise a question that all of us, but especially those who want to speak in the name of the Armenian people in Armenia or in the Diaspora, should consider, a question that is almost an answer to your question.

How was the Genocide in 1915 possible, technically speaking?

We discuss the horrors of the Genocide, we discuss the immorality and illegality of the Genocide, we have even started looking at the historical reasons for the Genocide beyond the useless and dangerous—though for some simple and comforting—notion that Turks were placed on earth to kill Armenians and Armenians were there to be killed by Turks.

You simply cannot kill a people just because you want to and you find yourself a good reason to do so. You must also have the capability to do it. Being a government gives you an advantage but it is not sufficient. If you represent a certain number on your land, you can resist and make it harder or impossible for a government to eliminate you. And eliminate you as radically as the CUP did in 1915-1917.

There were spots where we resisted, sometimes with good results. Imagine if we had five million Armenians in Western Armenia instead of the two or so million by the best estimates, including Armenians in some other parts of the Ottoman Empire.

Don't you think that the chances of successfully resisting such a policy by the government would have been far greater?

More importantly, don't you think that the CUP government might have thought twice before determining that the solution to the Armenian Question is the effective elimination of the Armenian element from Anatolia or the Eastern provinces or Western Armenia, whatever you want to call the region?

The population of Armenia during the Bagratuni period was estimated to be around one million people, mostly Armenian and mostly in what would become Western Armenia. And why is it that England or other parts

Moving Forward or Aside?

Last Chance for Directionless Diasporas

By Vilen I. Attarian

An excerpt from Vilen L. Attarian's presentation at the 2nd annual Policy Forum Armenia Conference on Armenia-Diaspora Relations held on March 2, 2010

The rules of the games have now been changing for close to twenty years. The two most important factors that increase the potential for such opportunities are the existence of Armenia and the evolution of the Internet.

The government of Armenia has unprecedented historical potentialities. I will not repeat what is already evident. However, these potentialities can only turn into opportunities and valid strategic options if the Government of Armenia starts sowing the right seeds in the Diaspora, mainly to nurture it, to strengthen it and to support the right processes in the Diaspora itself. The reason is, because it will return to Armenia manifold and over the longer term.

We only reap what we sow. Or as put even better by Toumanian, "Մարդ ինչ սնի, իրան կ'սնի" /Mart eench ani, eeran gani (whatever one does, one does only to oneself).

As for the Internet, it is also self-evident and I will not elaborate on these points for the lack of time. The only statement is simple. The monopoly of the traditional organizational media is finished and buried forever. And that is a good thing.

Here are some concrete projects designed to exploit the brave new technologically interconnected world, while allowing the Diaspora to learn the concept of global mobilization around specific ideas. These projects also allow to do so at all levels, from grassroots all the way into the creation of transnational entities that could experiment with notions of democracy, representation and legitimacy. Finally, they address all the five crises, by creating a solid background material of accessible critical thinking as well as the long-term production of grey matter output.

1. The Global Time capsule project is designed to capture the imagination of all the Diaspora to preserve what every single Armenian believes needs to be preserved for the century following the 100th anniversary of the Genocide. The idea is to have millions of time capsules literally across the globe, buried in backyards, in walls, in public spaces, in personal spaces, in bank vaults etc. The second idea is to record information about these time capsules thus forcing the participants to engage in a thinking process which they will transmit across generations. The third idea is

to use the generated funds from the sale of standardized time capsules to fund initiatives that will ensure that there is someone to open those time capsules a century from now. The Global time capsule project can only succeed if it becomes a grassroots effort in which all Armenians would want to participate.

2. The Armenian Genius fund operates on a similar model as the McCarthur foundation grants. It requires an endowment of about \$15M and assumes an annual return of about \$1M. It selects every year 10 young Armenians (between the ages of 20 to 30) in various fields of human intellectual output (e.g. 5 in sciences 5 in the arts) and grants them \$100k each. No questions asked. The selection criteria are very stringent and use very high calibre international juries. The selection is objective, peer reviewed, and again modeled after existing proven approaches. The idea is to create a generation of people who can produce intellectual output at the global level and will become the shapers of global public opinion.

3. The Global Genocide Centennial Commemorative Stamp Project is a series of experiments in global mobilization, which can work from the classroom level all the way to a full scale international cooperation project. It focuses on the opportunity that several Post Office authorities of the Western world, including the USA, Canada, Great Britain, Germany, France, Australia and likely others now allow the production of personalized postage stamps. The idea can be started at a simple website level that provides tools, templates, links and written arguments to create Genocide commemoration stamps, for example by creating stamps of all the Genocide victims of one's family with photos, or of the hundreds of murdered Armenian intellectuals, or with simple photos birthday and killing day as 24 April 1915. A second level legal team can stand behind the project and can respond to any challenges by postal authorities. Particular success can be accomplished by focusing on the countries that have already recognized the Genocide, other communities can be mobilized around the concept such as the Jewish, Rwandan, Cambodian etc. and joint efforts can be created. In the end, the idea is that millions of Genocide commemoration stamps start circulating around the world for 2015 and onwards. The global cooperation opportunities on this one are literally only limited by one's imagination.

4. The Save Western Armenian is precisely such a joint project. It assumes that all Armenians will realize that Western Armenian is a treasure that belongs to them all and can

only be saved by mobilizing all Armenians. Another related project would be subprojects like Save the Mekhitarians, Save the communities in India, Save our Heritage in Jerusalem. The idea is simple, the Diaspora faces global challenges, and therefore the response must also be to mobilize globally. The Diaspora must be saved if we want Armenia to survive, for a simple reason; because we cannot say which end of a boat is worth saving. Either the boat sinks or it stays afloat.

5. The Ministry of the Diaspora is a reality today, but it needs to have the right budget and the right staff. Its main purpose must be to create mechanisms of tracking Diasporan community evolution using modern tools, such as social theory, demographics, statistics, databases etc. and to propose joint partnership projects that can have positive impact on such communities (such projects can be at community/Armenia level, or can be at country to country level). The idea is to change the dynamic of the Diaspora from being the cash cow of benefactor projects to becoming a full fledged partner which can also receive from the relationship. The Ministry of the Diaspora can be a significant player in the organization of the above projects and in providing state-level support with international institutions. It can also become the interface point for the studying and cooperation opportunities with the official Diasporan Ministries or related bodies of other countries to focus on best practices. It could become the main learning tool and the door opener between Armenia and the world. In fact, there is nothing stopping it from aiming to be-

come world center of excellence on such topics. Once again, only if it wants to.

6. The Diasporan Global Representative body would be a focused response to the crisis of the "Protocols". The real challenge is to have the existing organizations accept such an umbrella structure. The hope is that there is enough goodwill left in them that they will give up control for the common good. The hope is also that right-minded individuals within those organizations will want to make a difference.

No matter how dominant those organizations may be, or rather think they are, in their respective geographies. This has already been demonstrated in the All Armenia Fund. This can be done whenever there is a sincere will to do so. On the other hand, much has been said recently on this topic and many ideas are being floated around.

Since some of these ideas have been around for a while and some are more serious than others, let me state my position on this matter. I do not think that there is any hope for success on this front, unless this new global governance structure is about a very specific project around which the numerous fractured Diasporas can unite. Grand schemes for creating a representational legitimacy advocating general platitudes like helping Armenia and preserving identity have no chance of survival because that policy space is today occupied by virtually every single Armenian organization. The Diasporas need successful experiments in global mobilization and global democratic practices. They need to learn a lot before they can claim their seat at the table.

Interview With Prof. Jirair Libaridian

Continued from page 2

of the world that had roughly the same population in the same century, ended up with many, many millions more but not Western Armenia. There were massacres, sure, during the Seljuk and Mongol periods; there were also conversions. But for the most part things had settled down by the 17th century. Western Armenia probably lost more Armenians after that date and before the Genocide.

The reason for the diminished population was emigration due to economic conditions, the occasionally insecure environment, and the appeal of other places, which were imagined as providing better answers to these problems. In many respects this last phenomenon was somewhat universal. But while other countries and peoples may have been able to afford the loss of population without losing much strategically, we were not in that position: we could not afford it.

We need to look at two factors when considering this history: The focus of the Armenian political parties—first the Hnchakians and then the Dashnaksutyune—during their founding days until WWI on the thin-

ning of the Armenian population and the dangers they saw in that process. Second, anyone interested in this subject should read Fuat Dundar's book that will be released this month on the importance of the absolute and relative numbers of Armenians in the region in the thinking of Ottoman and Young Turk leaders.

A weak Armenia is most vulnerable, of course, in more ways than one; particularly if that Armenia has not settled its problems with all its neighbors. A depopulated Armenia would have difficulty being a viable country. You can have a viable country with a vibrant society that preserves the best of its past and is capable of participating in progress and development and knows how to handle change; or, an Armenia that can serve as a theme park for visitors from the Diaspora. There is a relationship between numbers and security, numbers and development, numbers and quality, numbers and the tax base. In this respect, the failure to resolve Armenia's problems with its neighbors remains, in my mind, the main reason for the large scale emigration, and large scale emigration is the greatest threat to Armenia's future.

Զեր Ծանուցումները Վստահեցեք

«Մասիս» Շաբաթաթերթին

T: (626) 797-7680 F: (626) 797-6863

massis2@earthlink.net

The Armenian Diaspora or the Cuckolds of Armenia

By Denis Donikian

For the moment, I shall focus on two of its (Diaspora's) principle aspects. The first, of its being a force for mobilization, the other as a power for economic solidarity. The mobilization for the recognition of the genocide has been taken on mainly by the troops of a party, that was traditionally, albeit blindly, active in the defense of national interests. Those who are raising the red flag today and throw suspicion on Serge Sarkissian by accusing him of a total sell-out of even that which he has defended with arms, are close to a caricature that is playing on fears and frustrations, reviving old myths and utopias. For that, the more moderates who rub shoulders with the extremists, become extremists themselves, and the more naives fall into the trap of overbidding on emotions. They tell me that, on this issue, it is better to preach the worst possible outcome to avoid any potential future inconveniences, even when they are hoping that those would never come to be. But the Diaspora is also a force of economic solidarity, without who Armenia would have been in a much worse state. The Diaspora is not only the outcome of the Genocide but also a political construct willed by the Armenian state since its independence. By effectively forcing men to work in foreign lands, the State relieves itself from its own responsibilities and receives support from this source of wealth which is more or less a co-opted for the patriotic cause. The financial aid that every exiled person brings to their parents and children is like a manna that directly or indirectly contributes to the functioning of the country. As for the Diaspora resulting from the Genocide, it also contributes to fill in the gaps left by the Armenian state by its targeted aid (telethons, twinning of cities etc.) or distributed assistance through various associations. Not counting all those cousins in foreign lands helping their families or even those generous donors who profit from their trips to Armenia to save strangers by issuing them micro credits. We must also mention all those of the Diaspora who bring assistance to Armenia on a purely cultural front in its broadest sense (courses, training, events etc.). Resulting, and I do not hesitate to say this, as I have always claimed, that those members of the Diaspora who feel that sense of responsibility towards Armenia can be considered as cultural or economic citizens of the country. Even when they do not have the full status of the de facto citizen. It is also true that the Diaspora does not receive in return the political consideration that its contribution to the country can make it hope for. More precisely, today, in this affair of the Protocols that touches the essence of its battle against the Turkish State, the Diaspora would have counted for nothing. And for a reason.

Today, this Diaspora has just received a cold shower. That is, since independence, this power for solidarity that it has represented seems to have turned to be a lost cause. By not asking for any political counterweight

An excerpt from French-Armenian writer, artist and critical thinker Denis Donikian's essay titled "The Armenian Diaspora or the Cuckolds of Armenia" published on Oct. 4, 2009, on the eve of the signing of the Armenia-Turkey Protocols

in exchange, the financial contributors of the Diaspora have become the cuckolds of Armenia. Not only is their assistance partially or even completely diverted (like in the case of the rescue aid provided during the earthquake), but it is always unilateral (allowing thus the oligarchs and politicians of "business" to enrich themselves and to shamelessly build sumptuous homes). Since independence, and in spite of the efforts of the Diaspora, which concentrated mostly on Karabagh, the Armenian countryside has languished in a destitute poverty. One is forced to admit that the Armenian Diaspora, not having a voice on the internal political stage of the country, could not monetize its financial assistance into forcing the Armenian State to develop a real social policy. This demonstrates the level of political contempt assigned to the Diaspora Armenians which is profoundly humiliating in view of the financial interest it represents. The creation of a ministry of the Diaspora is simply designed to channel the external wealth towards the country (for example by the multitude of village sponsorships by wealthy Armenians or aid to individuals via micro credits).

It is therefore not surprising that today the Diaspora feels cheated. In fact, from the point of view of Armenia, it never amounted to much. (The *Aghperoutyoun* is just an illusion: between the "brother" of Armenia and his "brother" of the Diaspora, the relationship is one of a con-artist thief and his naive victim). Today, the Diaspora pays the price of having managed the suspect liabilities of the Armenian State too complacently. When Serge Sarkissian instituted himself at the head of the country under fraudulent conditions which we knew about, when he threw his opponents in jail, when he continues to incarcerate Diasporans who have fought for Karabagh, and even denies them Armenian citizenship, the representatives of this same Diaspora were never so furious and menacing as they are today, when it is "their" Genocide that is at stake. As if the dead were more alive for them than the actual living. By not supporting the democratic opposition which has been screaming all year-long against the absurdities and deafness of the Sarkissian regime, by leaving to their fate a countryside that has been willingly abandoned, by not denouncing firmly the white genocide of economic emigration, the Diaspora should have expected to one day receive back the "fair" change for its coin. What government-opposing citizen of Armenia, by now a veteran of protest meetings, would not smile bitterly after reading or hearing the media reports about the incidents related to the visit of his president in Paris; what he has been screaming for months: "Sarkissian, resign!"

In fact, the unacceptable and the dangerous in this story of the Protocols is that at the moment when Sarkissian faces the Turks, his regime still has not settled the internal and

dark accounts plaguing the country. Democracy is not appeased; the murders of March 1st remain unsolved; justice is under the boot of power; the economy is in total disequilibrium at the expense of the rural countryside; Mafioso oligarchs are thriving and the Karabagh issue is still without a solution. For a country so young, so fragile and so small as Armenia, these negative and uncertain components constitute a weakness, if not a major fault line for our national destiny. There is no doubt that these unresolved problems constitute as many time bombs. If the Diaspora was a real political force, it would have not missed the chance to warn this government, one that plays with the truth and governs with cynicism. Furthermore, it would have been necessary for this Diaspora to be sensitive to the warning signs that were apparent here and there by giving voice to those who have never been afraid to tear up the flags beneath which lurks a culture of self-hatred. Where we see today that everything is connected. A complicit silence and blind sanctification of the nation have produced these censures in the Diaspora, with the effect of encouraging the abuses that have been the endemic rot on the socio-political fabric of the country. By diverting attention to the intense struggle against denial, the Diaspora has nourished complacencies towards the Sarkissian regime that have come back today to haunt away what is most dear to it. Not only do they undermine the goal of Genocide recognition and reparations by the Turkish State, but they also endanger a country which probably is not in a position to confront the opening of borders with any confidence.

It would however be wrong to reproach the Diaspora for being a force prey to distraction. What force is it with respect to the Armenian State? Its representatives have absolutely no legitimacy, and at a minimum, whoever they may be, they never even asked me for permission to speak on my behalf. As such, the Armenian State, which we would have the right to condemn on many fronts, is facing a nebulous entity led by militant forces that monopolize the Diasporan voice in tune with an ideology which they want to believe as expressing the ideals of all. We also could not blame this Diaspora for being too late in organizing itself into an external political force, capable of influencing the destiny of the country and leading a unified battle for the recognition of the Genocide. The hazards of contemporary history did not allow it to happen. But it seems that today, because of the signing of the Protocols, this serious crisis wedging itself between Armenia and the global Armenian Diaspora, has to accelerate the process of creating a structure

capable of playing in the political decisional arenas of the country. Also, the recent closing of the daily *Haratch* has violently shaken the spirits of many, who today see very clearly the dangers threatening the existence of the Diaspora itself. They hasten to establish an inventory list for our destiny, hoping that they will be persuasive enough to reorient the elements of our survival in a more pragmatic direction. It remains to be seen whether the key persons who have contributed unconsciously to the fossilization of our culture will follow these "lesson givers".

What remains is that Turkey will have succeeded in neutralizing the Diaspora, as it would be in such a case, by establishing State-to-State relations with Armenia. However, in this context, the Diaspora does not constitute a State. Not even a State in Exile.

Some believe that the recognition of the Genocide is a moral matter. One should admit that principles of morality are more and more present in the political consciousness of our times, even when it is due, on the one hand, to the European principles of pacification of peoples, and on the other, to the new American deal. But, if a criminal does not recognize his crime except when constrained and forced, there is no reason to think that the Turkish State would cede anything due to moral pressure at the price of its own interests. In fact, it is difficult to see any country cede away even an ounce if it has nothing to gain. However, it is inside Turkish civil society itself that this consciousness of the perpetrated evil could result in action and eventually push for a change in mentality. It is also true that those who advocate a confrontation with the Turkish state have neither the time nor the means to wait. This faith will only bear fruit if it was supported by a new structuring of the worldwide Diaspora in order to effectively and relentlessly denounce a denial that has lasted too long, where those who are ignorant thereof can easily become accomplices to it.

Ultimately, it seems that this identity crisis that our Diaspora is going through, making itself immediately felt due to the loss of the *Haratch* newspaper and the issue of the Protocols, has no other cause but the hypertrophied excess of "Genocidal" thought, within a persistent denialist context, which in turn has reduced to nothingness the only thing which could have given breathing room to the spirit, namely culture. Not a fossilized culture condemned to a cult of language, of Church, and I do not know what other myth, but a culture that is living, loving and humorous. Instead, we have managed to make our artists run away, to contort our thought, to practice censorship and ostracism, to transform the Genocide into a castrating ideology.

Der Voghormia! Der Voghormia!
(Translated from French by
Viken L Attarian)

The Armenian Genocide and Germany's Ignominious Role in the Past and Present

By Toros Sarian

Five years ago in the Bundestag (German parliament), a noteworthy debate took place on the parliamentary motion presented by the CDU/CSU (Christian Democratic/Christian Social Union) faction. It dealt with a crime that had been committed 90 years earlier, and had cost the lives of 1.5 million Armenians. The motion was entitled: "Remembrance on the Occasion of the 90th Anniversary of the Beginning of the Expulsions and Massacres of the Armenians on April 24, 1915, Germany Must Contribute to Reconciliation between Turks and Armenians," and the parliamentary faction had agreed beforehand on 45 minutes for the discussion. In the course of the debate, all the speakers stressed that "their main concern was to contribute to understanding and reconciliation between Turks and Armenians on the basis of the historical truth." Apparently, the Bundestag factions had agreed not only on a precise time limit for the discussion, but also, at the conclusion, to formulate a cross-party motion aimed at ensuring that their mission as mediators of "understanding and reconciliation" would lead to success. They were also in agreement that the elimination of 1.5 Armenians should not be designated as genocide. In June 2005, the cross-party motion was passed, in that the Bundestag expressed regret for "the deeds of the Young Turk government of the Ottoman Empire, which led to the near-total extinction of the Armenians in Anatolia." The "ignominious role of the German Empire" was also recalled, "which, in view of the diverse information on the organized deportations and elimination of the Armenians, did not attempt even once to stop the atrocity."

"These people have been sacrificed for the sake of Turkey"

After the European Parliament back in 1987 had established in a resolution "that the tragic events that took place in 1915-17 were directed against the Armenians of the Ottoman Empire, constitute genocide in the sense of the Convention for Prevention and Punishment of Genocide voted by the General Assembly of the UNO on Dec. 9, 1948," several national parliaments (most recently in Sweden) followed this example and also designated the crime as genocide. Although imperial Germany – as the Bundestag simply had to admit – had played an "ignominious role" in the genocide during World War I, the Bundestag evaded taking any position on this question until 2005. However Germany did not assume its "ignominious role" first in 1915, but already in the years 1895-96, when massacres took place under the reign of Abdul Hamid, during which about 30,000 Armenians were killed. In a speech in the Reichstag on April 1913, Eduard Bernstein recalled how the imperial government, following the Berlin Congress of 1878, increasingly became a reliable ally of the Turkish ruler and provided backing for his bloody policy: "Since the Berlin Treaties of 1878 on the basis of Art. 61, Turkey has been duty-bound to create orderly conditions in Armenia which would give the population a certain self-government and pro-

tect it against the violence of the Kurds and [Turkish] officials. The Armenian population does not strive for separation from Turkey, it does not even desire provincial autonomy. Its demands are as modest as possible, and despite this they have not been met. Those who bear the guilt for the fact that they have not been met are Russia and Germany. When, in the 1890s, an outrageous slaughter took place, when Armenians after that were massacred in Constantinople, the ambassadors met and the cabinets of the governments of France, England, the U.S., Austria, and Italy agreed to force Turkey to finally implement the decision of the Berlin Treaties which it had accepted. And who was it at the time who supported Abdul Hamid's resistance? It was above all the German Empire. In order to maintain its warm friendship with Turkey, the German Empire saddled itself with the blame for further butchery. This population, the first people – they do after all call themselves Christian – who introduced Christianity there and with indescribable sacrifices upheld it, this people has been sacrificed for the sake of Turkey."(1)

When, in 1908, the Young Turks deposed Sultan Abdul Hamid with a "revolution," it seemed for a time that Germany would lose its influence in the Ottoman Empire. The Armenians cheered the "Young Turk revolution" and hoped that now the reforms promised at the Berlin Congress would be implemented. But very soon, an extremely nationalistic, reactionary, and pan-Turkist current asserted its hegemony in the Young Turks. Germany's influence grew again thanks to the Germany military mission. It was thanks to Talaat and Enver Pasha – two key figures in the Young Turk leadership – that the Ottoman Empire entered World War I on the side of Germany. Interior Minister Talaat and War Minister Enver Pasha numbered among those most responsible for the crime against the Armenians.

"... to keep Turkey on our side until the end of the war, no matter whether or not the Armenians go under."

In the Bundestag debate in April 2005, the CDU parliamentarian Christoph Bergner stated: "Actually, dear colleagues, the debate on the fate of the Ottoman Armenians could have taken place here in the Reichstag back in 1916. Not far from here, Johannes Lepsius informed the press on Oct. 7, 1915. But Germany military censorship prevented the diffusion of his Report on the Situation of the Armenian People in Turkey. So the debate did not take place." Bergner failed to mention the fact that Karl Liebknecht had presented a parliamentary question in the Reichstag on Jan. 11, 1916, to obtain information from the government about the events in the Ottoman Empire. Liebknecht made explicit reference to the information spread by Johannes Lepsius on the deportations and massacres. "Is it known to the Imperial Chancellor that, in the course of the current war in the allied Turkish Empire, hundreds of thousands of Armenians have been driven out of their places of residence and slaughtered?"

What steps has the Imperial Chancellor taken with the allied Turkish government to bring about the necessary atonement, to ensure humane conditions for the remaining Armenian population in Turkey, and to prevent the repetition of similar slaughter?" This is what Liebknecht wanted to know from the government. A representative of the Foreign Ministry answered: "The Imperial Chancellor is aware that the Sublime Porte, compelled by rebellious activities of our enemies, recently relocated the Armenian population out of certain regions of the Turkish Empire and settled them in new places of residence. Due to certain effects of these measures, an exchange of views is taking place between the German and Turkish governments. Further details cannot be communicated." In the Reichstag there was neither interest in a debate, nor in "further details of the exchange of views" between the two governments.

The German Foreign Ministry was fully informed of everything that went on in the Ottoman Empire. The numerous documents kept in their archives prove this. They provide a precise picture of the total dimensions of the crime.(2) Among these documents is a note from Imperial Chancellor Berthmann Hollweg, from December 1915, which leaves no doubt about what was of primary interest to the imperial government and the military leadership: "Our only aim," Berthmann Hollweg noted, in reference to a report by his ambassador in Constantinople, "is to keep Turkey on our side until the end of the war, whether or not the Armenians go under as a result." (3)

Ninety years passed before the Christian Democrats of all people took the initiative to put the crimes against the Armenians on the Bundestag agenda. In the cross-party motion that was passed on June 15, 2005, the crime was, however, not named by name. The CDU parliamentarian Pflüger was convinced, as he stated, "It will not impress the Turks very much if we take the decision here, as other parliaments have done, that we are also of the view that it is genocide." The German parliamentarians could more easily impress the government in Ankara if they called upon the German government to "intervene for the establishment of a historians' commission, in which not only Turkish and Armenian scholars would participate, but also international experts." With this move, one of Ankara's main demands was accepted. The Turkish government honored this willingness to cooperate by renouncing its otherwise usual threats, protests, and diplomatic rituals which would have followed an official recognition of the Armenian genocide. The nationalistic Turkish associations in Germany had merely expressed their displeasure with the debate, through a signature collection initiative, but carried out no further protest actions.

"The German government openly represented the official standpoint of the Turkish government."

With a 45-minute debate and a resolution which was kept within acceptable limits for Ankara, one of the

most gruesome chapters of the 20th century would have been closed, had not the Left Party (Linkspartei) presented several "small questions" to the government, questions which are raised and answered in writing (Kleine Anfragen - KA). On March 19, 2007 this parliamentary faction inquired about the "consequences of German co-responsibility for the Armenian genocide"(4) and wanted to know if the German government were ready "to promote politically and support financially a process in Germany of examination and analysis of the genocide, committed solely to the historical truth, especially in cooperation with Turkish and Armenian scholars." "The German government welcomes all initiatives which serve further examination and analysis of these historical events. An evaluation of the events of this research should be carried out by historians." Such was the response of the German government.

In a successive question on July 7, 2008, the Left wanted to know what concrete steps had been taken since passage of the motion so that "Armenians and Turks may work through [the historical record] to achieve reconciliation and forgiveness for the historical responsibility?"(5) The German government's answer again stated: "The German government welcomes all initiatives which serve further examination and analysis of the historical events of 1915/16. An evaluation of the results of this research should be carried out by historians." Finally, the Left faction presented a question on Feb. 10, 2010, which explicitly asked whether or not the German government evaluated the Armenian massacres of 1915/16 unequivocally as genocide, in accordance with the UN Convention of 1948. The Foreign Ministry answered with the well-known words: "The German government welcomes all initiatives which serve the further examination and analysis of the historical events of 1915/16. An evaluation of the results of this research should remain reserved for scholars. At the same time, the German government is of the opinion that the examination and analysis of the tragic events of 1915/16 is above all a matter of concern for the two countries affected, Turkey and Armenia." Cornelia Pieper, Undersecretary in the Foreign Ministry, simply repeated almost verbatim what her predecessors had answered in regard to similar questions on this matter since 2001: "The German government is of the view that the question of the Armenian massacres of 1915/16 is essentially a historical question and thus an subject for the science of history and in the first place a matter for the affected countries, Armenia and Turkey." This was the answer of the Red-Green (SPD Social Democratic Party/Green Party) government in March 2001 to a question presented by the PDS (Party of Democratic Socialism). No matter who is in the government, no one wants to talk about the genocide against the Armenians. To deal with question related to this apparently uncomfortable subject, the Foreign

Continued on page 8

The Fate of the Armenians in the Ottoman Empire and Republican Turkey: From 1828 to 2000 A Demographic Research Study

Let the figures, and only the figures, do the talking about the Genocide

By Sarkis Y. Karayan, M.D.

Introduction. This study documents, by population figures, the fate of the Armenians in the Ottoman Empire from 1828 to 1914, and in Republican Turkey up to the present days. It also gives the number of Armenians who were uprooted, killed or deported to the Syrian desert or drowned in the Black Sea during 1915-18 by the Ottoman government.

Armenians have been living in Eastern Asia Minor since at least five thousand years. As a well documented foreign source, one can read in Xenophon's Anabasis the description of Armenians living in Erzerum region in 400 B.C. It is also worth-while to mention that only 350 years ago, the great majority of the population of Eastern Turkey were Armenians, as observed by the Frenchman Jean Baptiste Tavernier.

At present, more than eighty years after the demise of the Ottoman Empire, population statistics of the defunct empire continue to be debated by scholars as well as politicians. Since 1965, the statistical controversy has occupied an important place in the propaganda of the Turkish government, in order to prove that no genocide was committed by Ottoman Turkey against the Armenians during World War I.

Demography has not been a prestige profession in the Ottoman Empire, nor in the Republican Turkey. Why it is so is explained in this chapter.

As my study shows, in the text of this work, (summed up from the data in Vilayets, page ...) on the eve of World War I, Armenians lived in about 4,050 cities, towns and villages within the current borders of the Republic of Turkey. Today the entire remaining Armenian community in Turkey lives in only one city, Istanbul and one village, Vakifly in Musa Dagh region. This remaining community in Turkey would scarcely fill a large football stadium.

In this chapter, I will give and discuss Ottoman government's and Republican Turkey's official population figures for Armenians, as well as the population figures given by the Istanbul Patriarchate and other Armenian writers. Figures given by Vital Cuinet or estimates by various European writers is not discussed in this study.

Ottoman Government figures: Enumeration of the population of Ottoman Empire were carried out from the sixteenth century onwards, probably every 30 years. So far, the results of these enumerations have not been published.

For the year 1828: The earliest estimate (not a census) of the number of Armenians in the Ottoman Empire that I could find is 1.5 million for 1828. It is mentioned in a report addressed in 1828 from Kehya Bey Pertev Effendi to Sultan Mahmud II. It reads as follows, "The great majority of the rayas living in the provinces of Anatolia are Armenians, and this population having in-

creased gradually, count 1,500,000 persons in the hereditary Empire of your highness". This is given by A. Ubcini. In Istanbul and European Turkey, there were 80,000 Armenians, as given by Kemal Karpat thus making a total of roughly 1,580,000 Armenians.

For the year 1831. This is the first census of the Ottoman Empire in the 19th century. It was a very incomplete one, done to enumerate the male population of European Turkey and parts of Asia Minor. For purposes of conscription of Turks and taxation for non-Moslems. The result shows 2,481,747 Turkish and 18,866 Armenian males. Karpat gives some more details about this census.

For the year 1844. The census done this year is considered to be the first real census of the Ottoman Empire. The number of Armenians was found to be 2,400,000, two million being in Asia Minor and four hundred thousand in European Turkey. This census was done during the reign of Sultan Abdul Mejid. At this time the army was undergoing a reorganization and it was ordered by Riza Pasha, the Minister of War, for conscription of Moslems and taxation for Christians. Ubcini who was one of the first to publish the result of this census states,

"It is difficult to form an exact estimate of the number of Armenians in the Ottoman Empire. The statement which I have given from official calculation and which raises the number to an average of two million and four hundred thousand, is only an approximate computation, and probably below the truth ...". Ubcini adds that "The Armenians inhabiting Turkey in Europe are scarcely four hundred thousand, of which more than half reside in Constantinople, the others are scattered through Thrace and Bulgaria. On the other hand, Turkey in Asia contains not less than two million Armenians, the majority of whom still inhabit the ancient territory of their forefathers in the neighborhood of Mount Ararat; the three eyalets of Erzeroum, Diarbekir and Kurdistan contain many villages peopled entirely by Armenians, and in these provinces, notwithstanding frequent migrations, the Armenians preserve a numerical superiority over the Turkish and Turkoman races". Two things stand out from the foregoing discussion by Ubcini; first that the number of 2.4 million Armenians, as revealed by the 1844 census, was an underestimate, and second, the Armenians made the great majority of the population in the eastern provinces of Asia Minor.

Ibrahim Hakki Aykol, a modern Turkish historian, while pointing out the deficiencies of the 1844 census, terms it nevertheless the first census of the Ottoman Empire done on modern principles. He states the following, [in a rather free translation from Turkish by me], "The first census on modern principles in all the Ottoman Empire took place in 1844. It was ordered by the

Minister of War, Riza Pasha, to reorganize the army and conscription methods. This sincere effort on the part of the government... was not well received by the people, because the government had announced that taxes to be set for each vilayet and kaza following the census would be based on the result of the census. Thus in many places, the population concealed their real numbers in order to avoid taxation. Non-Muslim minorities cheated their spiritual heads [their Patriarch or Chief Rabbi] by decreasing their real number". One can readily see that Aykol, like Ubcini, considers the figure of 2.4 million Armenians in 1844 as an underestimate. Karpat has this to say about the 1844 census, "The important census of 1844 is known through figures published by Ubcini and Boree. The detailed lists that were the basis for the final census figures will not be available until all the Ottoman documents of the nineteenth century are fully catalogued".

As will be shown below, the Ottoman government was not very much interested in the number of minorities until 1878, when at the Congress of Berlin, the Ottoman government simply reduced it on paper, to make it seem comparatively unimportant in European eyes, and then conceived the awesome idea of actual reduction of the Armenian population by massacres and forceful turkification.

For the year 1867. The figure of 2.4 million is given by Salaheddine Bey in a book published on the occasion of the International Exposition in Paris in 1867. Salaheddin Bey was a high Ottoman official, and as such he had the approval of the Ottoman government, on whose request he prepared the book. He does not say why the population number for Armenians has remained the same since 1844. Karpat states that "The number of non-Muslims once established remained unchanged for long periods for lack of proper registers to follow population changes".

In the same year of 1867, on the occasion of the Paris Exposition, an Armenian official of the Ottoman government, Mgrdich Bey Dadian published a book in which he gives the number of Armenians in the Ottoman Empire as three million four hundred thousand, the majority being in Asia Minor. He adds that in Constantinople alone, there are 30,000 Armenian families. Even though Dadian was an Armenian, the figure he gives for Armenians was not contested by the Ottoman government, otherwise both Dadian and his book would have disappeared.

For the year 1877. The total for this year, again 2.4 million is my calculation from partial Ottoman figures in the salname for 1294 (anno hejira) or 1877 A.D for the Armenian vilayets. This salname was not available to me, but is quoted in a Memorandum presented by the Armenian delegation to the Congress of Berlin in 1878. Text of memorandum is given by Badalian in the appendix of his book, and "titled the census of Turkish Armenia" states "According to the Ottoman salname of 1294 A.H., the Armenian population of

the Vilayets of Erzeroum, Bayburt, Erzinjan, Manazgerd, Mush, Bitlis and Van are 1,150,000... and the northern part of the Vilayet of Diarbekir, that is the eastern sanjak of Kharpert, sanjak of Arghana and the northern part of Sghert have 180,000 Armenians". [This adds up to 1,330,000 S.K.]. This means that the Salname of 1877 still held to the census figure of two million for the Armenians of Asia Minor. That is 1,330,000 in Armenian vilayets and the rest, of about 670,000 (my assumption S.K.) in rest of Anatolia. If we add to this 400,000 for European Turkey, we get 2.4 million, the same as 1844 census.

For the year 1878. This is the year of Congress of Berlin. At this congress, the Ottoman Delegation dropped the number of Armenians in the Ottoman Empire by 50 percent. The actual figure given by the Turkish Delegation for the six Armenian vilayets was 586,000 (compare with the preceding figure of 1,330,000 for 1877 above). The figures given were, vilayets of Erzeroum, 104,000; Bitlis, 156,000; Van, 78,000; Kharpert, 88,000; Diarbekir, 54,000 and Sivas 106,000. The total of 1,250,000 for all Armenians in Turkey is my calculation from the partial figure of 586,000 of the Turkish delegation.

For the year 1881/82- 1893. Karpat who gives the data for this census, states that the figures were collected from 1881-82, and were brought up to date to 1893. The figures given are as follows, Arm. Orthodox females 463,011; males 538,465, total of 1,001,465. The number of Catholics- without specifying Armenian are- 82,908; Protestants-36,238 and Latins 18,240. The total of the last three figures make 137,786, of which at least half should have been Armenian (my assumption S.K.) that is 68,693. If we add this to the number of Armenian Orthodox, 1,001,465, we get total of 1,070,158.

For the year 1897. This year the first detailed census in the Ottoman Empire was done and results published only recently in 1997. It gives the figure of 546,030 Armenian males, and 496,344 females, totaling 1,042,374. The number of Catholics is given as 65,912 males and 54,567 females, totaling 120,479 and Protestants given as 22,963 males and 21,397 females, totaling 44,360. However, how many of these were Arm. Catholics and how many were Arm. Protestants are not mentioned. If we assume half of these denominations were Armenians, we get grand total of 1,124,793.

For the year 1906. Karpat gives these figures, Arm. Orthodox, males 547,526; females 484,182. total 1,031,708. Arm. Catholics 89,040; totaling 1,120,748. Protestants 52,487; and Latins 20,469. Again if we assume half of protestants and Latins to be Armenian, the grand total for the year 1906 becomes 1,157,226..

For the year 1914. I have used the mimeographed copy of British Public

Continued on page 7

The Fate of the Armenians in the Ottoman Empire and Republican Turkey:

Continued from page 6

Record Office, Foreign Office, 371/4229 of Great Britain, printed in 1919 in Istanbul on April 14, 1919 by the Director of Civil Registration, Refet. It is in French. In the preface to the "Tables" Refet states that these figures for 1914 are based on the census of 1905 and brought up to date by annual registers of births and deaths up to 1914. (I have inquired from Armenians who were in Turkey in 1905 whether they remember a census being done that year, and no one said that there was a census by a head count. My father was 13 years old in 1905 in Turkey, and he also did not remember about a census being done that year). The tables give the official Ottoman figures for each caza. The total adds up to 1,294,851 Armenians for 1914. This includes the figure of 11,147, the Armenian population of Beirut, Palestine and Syria. If this is subtracted from above total, we get 1,283,704. Karpas reproduces the Population Tables mentioned. He gives as follows: Arm. Orthodox 1,161,169; Arm. Catholics 67,838; and Protestants 65,844, the total being 1,294,851 (addition is mine S.K.). Karpas does not say if all Protestants were Armenians.

Discussion of the Official Ottoman population figures for Armenians:

(1) As mentioned above, the Ottoman government decreased the total Armenian population figures by 50% at Berlin Congress, to "emphasize" that the Armenian problem is not such a big problem, judging from the population figures.

(2) I wrote a research article in the Armenian Review, An Inquiry into the Statistics of the Turkish Genocide of the Armenians 1915-1918, (Winter 1972) vol. XXV, no. 4-100, pages 3-44. In this article I stated that "Turkish official sources on the subject of the number of Armenians, excepting the census of 1844," are totally fictitious" (page 8 of the article). I came to this conclusion, because my research revealed that the Armenian population in 1914 in the Ottoman Empire was not less than two and a half million. My conclusion has been criticized by Justin McCarthy, in his book Muslims and Minorities. McCarthy does not know Armenian, thus he has not been able to read or consult the 75,000 pages of Armenian documentation concerning the Armenians in Turkey in 1914, as recorded in the "Histories of Armenian Communities in Turkey."

(3) My affirmation that the Ottoman government deliberately reduced the total population number of Armenians, after 1878, has been confirmed by three reliable Turkish sources: (a) Turkish author, Huseyn Kazim Kadri states that there was deliberate dishonesty in compiling official Armenian figures. To quote him, "During the reign of Abdul Hamid II, we lowered the population figures of the Armenians. By the order of Abdul Hamid the number of Armenians deliberately had been put in low figures". Kadri's book originally appeared in Ottoman Turkish under the title, "10 Temmuz Inkilabi ve Netayici, Turkiye Inkirazin Sailleri: Macedonia, Ermenistan ve Suriye Meseleleri, (The July 10/23 Revolution and its outcome.

The reasons for the demise of Turkey: The Problems of Macedonia, Armenia and Syria).

Istanbul: Islam ve Asken publishers, 1920, p. 123. Kadri at that time used his pen-name, Sheikh Muhsin Fani. He was a well educated person. Dadrian gives the following biographical information about him. "During Abdul Hamid regime he was a fiscal officer. After the Ittihadist revolution he was a cofounder of the party's mouthpiece, the Tanin newspaper. Subsequently he occupied several official posts, including District Governor of Samsun, Governor-general of Aleppo province, prefect of Istanbul, twice Governor-general of Saloniki, deputy in Ottoman Parliament. After the war, during the Armistice he became vice president of the Ottoman Chamber of Deputies, deputy from Aydin and minister of commerce and Agriculture. In 1921 he became Minister of Public Works and was member of Sultan's government's Delegation which proceeded to Ankara to negotiate with Kemalists. He enjoyed a general high esteem for his honesty" (b) A second Turkish source to confirm my statement that Abdul Hamid deliberately reduced the number of Armenians is given by Alaeddin Cetin and Ramazan Yildiz. In this book it is stated that in 1895, Sultan Abdul Hamid rejected the 900,000 figure for the total number of Armenians in the Ottoman Empire, as being exaggerated. (c) A third Turkish author to confirm my statement that Ottoman government reduced the number of Armenians deliberately is Cevdet Kucuk, who states that "the Sultan allegedly stated that the total Armenian population never exceeded 459,000. Dadrian in commenting on Sultan Abdul Hamid's interference in population statistics, states, "The evidence is clear and revealing. The supreme and autocratic ruler of Turkey imperiously involved himself in statistics and demography, thereby exerting irresistible pressure and influencing the outcomes sought".

McCarthy's statement that "Ottoman statistics did not selectively discriminate against Armenians" shows his total ignorance of what was being done to Ottoman Population Statistics by census officials, on special orders of Sultan Hamid II". Similarly, Stanford Shaw is mistaken when he states that "There is no evidence to substantiate accusations that the records were falsified for political reasons".

Armenian Population figures in Republican Turkey:

The first census was done in 1927, and a second one in 1935, and every 5 years thereafter. A built in defect or rather an official trick to minimize the number of minorities- of these censuses is that they do not list Armenians by ethnic group, but by mother language or the language one prefers to speak. The instructions to the census takers read: "Column no.9. In this column will be inscribed the mother tongue of a person whose census is taken. This is the language which he/she speaks easily and usually at home. For small children, unable to speak the language spoken among the members of the family, will be inscribed as the mother tongue. Members of a family do not necessarily have

one common mother tongue. The young and aged members of the family may have different tongue. In such cases each member of the family will have the language he usually speaks inscribed as his/ her mother tongue".

Since the preferred language of many Armenians in Turkey is Turkish, not Armenian, therefore language is not a guide to total Armenian population in these censuses. Thus the figures of Republican censuses minimize the number of Armenians. Any one familiar with Turkish government policies since 1927 knows that the government makes all sorts of difficulties for the Armenians, as postponing or denying repair of schools or registering Armenians in Armenian schools. Annual reports of Armenian Istanbul Patriarchate leaves no doubt that the Turkish government, every so often raises difficulties for the new Armenian generation in order not to be educated as Armenians.

The census of 1927. This lists Armenians by religion, as follows. In Asiatic Turkey 77,433: in Istanbul vilayet 53,129; making a total of 130,562. Protestants are given as a total of 11,079 and Catholics as 63,441. There is no way to tell which part of the figure for Protestants and Catholics were Armenians. If we assume that 10,000 were Arm. Protestants and about 10,000 Catholics, we can round up the total to about 150,000.

For the year 1950, only 52,776 persons listed as having Armenian as mother tongue.

For the year 1955. The census of this year is given in this ambiguous way. Total population of Turkey 24,064,763. Of these, total Christians 208,867. Of the latter: Catholics 21,784; Orthodox 86,655; Protestants 8,952; Gregorians 60,071. I presume that by Gregorian is meant Armenian Orthodox. The number of Armenian Protestants and Catholics can only be presumed from the above. If we add the figure for Protestants and Catholics, we get total of 30,736. At least part of this should be Armenian. If we presume that about 10,000 to be Armenian, the total will be: 60,071 plus 10,000 = 70,071. In the same volume for 1955 census but on another page, it is stated that, "a total of 56,242 persons reported that Armenian was their mother tongue, while 14,392 persons reported Armenian to be their second language". It is safe to assume that all of the latter group are Armenians, thus making total of 70,634.

For the year 2000. The 14th census since 1927 in Republican Turkey took place on October 22, 2000. Some 950,000 census takers went on a door to door count, and asked some 43 questions about each individual. However, as in previous censuses, since 1965, there was no question asked about people's ethnic background, as part of government's policy to ignore the dominance of Kurds in Turkey's southeast. Therefore, no figures for other minorities, including Armenians, were collected.

The figure of 82,000 Armenians in all of Turkey was given by the Turkish President in Nov. 1990, when the Patriarch of Istanbul, Arch. Karekin Kazanjian visited him.

The Armenian Catholic Diocese of Istanbul gives the number of Armenian Catholics in 2003 as 3,750 persons. No official figures for Arm. Orthodox or Protestants available.

Armenian Patriarchate and other Armenian writer's population figures:

For the year 1867. Megerditch Bey Dadian, an official of the Ottoman government gave the figure of 3.4 million the number of Armenians in the Ottoman Empire (Please see above, for details).

For the year 1878. In the memorandum presented by the Armenian Delegation, headed by Khrimian Hayrig to Berlin Congress in 1878, the figure of three million is given.

Armenian Patriarchate figures: It is a very sad fact that the Armenian Patriarchate of Constantinople, headed by the Patriarch, has never been able to make a reliable census of all the Armenians living within the boundaries of the Ottoman Empire. The Armenian National Constitution granted by the Ottoman Sultan to the Armenian millet in 1863, authorized the Patriarch to collect population figures of all Armenians in the Empire. Why the Patriarch could not do its duties? The usual reason given is that the population evaded being counted because of excessive taxation. The first attempt by the Armenian Patriarchate to make a census of the Armenians in Turkey was delegated to Karekin Vartabed Srvantsdians in 1878, who made two trips to Armenian vilayets in 1878 and 1879. He found out there were 3 reasons preventing him from doing a satisfactory census, (1) In certain areas, Kurdish tribes that had taken by force the Armenian villages, would not allow him entry to these places. (2) The Armenians probably minimized their number fearing of increased taxation, as mentioned above. (3) The miserable state of parish priests and even of bishops, and deficient or nonexistence of parish records. So this first attempt by the Patriarchate to count its people was only partially successful. The patriarchate did not publish any statistics for Armenians following Srvantsdians and Mirakhorian Missions. Later on in 1913, Krikor Zohrab, writing under the pen name, Marcel Leart gave the Patriarchate figure for 1882 as 2,660,000 Armenians in the Ottoman Empire

The Armenian Patriarchate figures for Armenians in 1910:

Archbishop Maghakia Ormanian published in 1910 a book about the Armenian Church. It was in French, gave a short history and doctrine of the Armenian Church. At the end of the book, in the appendix, p. 181, gives population figures for all the Armenians in the world. The figure for the Ottoman Empire adds up to 1,794,050. This is not a census figure, but a rough estimate of each diocese and province.. (K. Zohrab, gives the 1910 figure of the Armenian Patriarchate as 2.1 million. I can not explain the discrepancy). One of the first person to question the Patriarchate figure for 1910 was Krikor Zohrab. He was

Continued on page 8

The Fate of the Armenians in the Ottoman Empire and Republican Turkey:

Continued from page 3

a lawyer, writer and a member of Ottoman parliament. He tried to prove that the Patriarchate figure was an underestimate, by calculations from tax returns. A second writer doubting Ormanian's figures is H.Ghazarian

The second attempt of Constantinople Patriarchate to determine the number of Armenians in the Ottoman Empire. This was started in 1912. In this year, a questionnaire was sent by the Patriarch to all priests and bishops, requesting information about the biography of each priest or bishop, the number of churches and monasteries, the number of Armenians in each city or village. When the World War started in 1914, more than half (my estimate) of the questionnaires were returned to the Patriarchate. When the War ended, The Armenian community of Manchester, England sent a certain amount of Money to Patriarch Zaven Der Yeghiayan of Istanbul, requesting that a book be published giving the sufferings and martyrdoms of the Armenian Clergy during the massacres and deportations of 1915-18. The Patriarch asked Teotig (Lapjinian) to tackle this difficult work. Teotig using the information from the questionnaires of 1912, finished the requested task in April of 1921. The work is called Koghkota; Hay Hokevaraganutian yev ir Hodin 1915 aghedali darin. In this work, Teotig mentions 2,130 Armenian inhabited cities, towns and villages with their population figures, plus 300 vilages without population figures. Thus he gives us first hand information about 60 percent of the Armenian inhabited places in Turkey in 1912. Teotig in this book demonstrates that the figures given by Ormanian were at least 40% less than the real population figures.

Therefore, if Teotig had all questionnaires sent out in 1912, filled and returned properly, his total of Armenians in 1914 would be around 2.7 millions, compared to Ormanian's 1,794,050.

The census of the Armenian Patriarchate of Constantinople, from February 1913 August 1914, gives the total number of Armenians in Ottoman Empire as 1.914,620.

The number of Armenians after the genocide: The Patriarch of Istanbul has not published any official population figures since 1918. He relies on what the Turkish government gives as the total Armenian population, as stated above.

My calculations of the number of Armenians in Ottoman Empire in 1914.

How I got involved, as a physician, in this demographic research, that has nothing to do with medicine. I think I owe the reader an explanation.

About thirty years ago, when I was still in Lebanon, I received a letter from one of my professors, Dr. Stanley Kerr requesting from me some reliable information on the number of Armenians who lost their lives during the Genocide. He had sent me figures given by various sources, and asked me to find out the sources or authors of these figures. I found the references for his figures. It was from the Haigagan Sovedagan Sotsialistagan Respubligayi

Atlas, (Atlas of Soviet Armenia)), edited by Baghdasarian et, al). What struck me in the figures given by the Atlas, was an important error. According to the Atlas, the total number of Armenians in the Diaspora in 1914 was given as 390,000 and in 1926, was given as 1,206,000. No break down of these figures were given; moreover, and the total human lives lost from 1914 to 1924 was given as about 1,600,000

I reviewed almost all population figures given by various Armenian, Turkish and foreign writers, and none of them looked reasonable and or reliable. None of the figures given was the result of a reliable census. Each writer gave numbers to prove a certain point of view, or copying from other writers that seemed to be reliable at the time.

Plan of my research. I decided that in order to know how many were the number of Armenian lives lost during the genocide, it was necessary to find out how many Armenians were living in 1914 and how many in 1922, and the distribution of those living in 1922.

To find the number of Armenians living in 1914, I did a retrospective census of Armenians living in cities, towns and villages in Turkey. I found out that they used to live in just over 4,060 places, and the total population came out to be 2,534,000.

My figures for total Armenian Human losses during 1915-1918:

A. Total number of Armenians worldwide in 1914

(1) In the Ottoman Empire.....	2,534,784
(2) In the Russian Empire.....	2,026,000
(3) In the Diaspora.....	240,003
Total in 1914....	4,800,787

B. Total number of Armenians worldwide 1923-27

(1) In Turkey.....	150,000
(2) In the Soviet Union-including Armenia.....	1,568,900
(3) In the Diaspora...	484,316

Total, in 1923-27... 2,203,206

C. Armenian human losses Nov.11-Dec. 1923..... 412,791

Total human losses during the Genocide:

Total Armenians in the World, 1914.....	4,800,787
Minus, total Armenians 1923-27...	2,203,206

Total human losses, 1914-1923... 2,597,581

Subtracting losses during 1918-1923, from total human losses: 2,597,581 minus 412,791 equals 2,184,790. Rounding up this figure, total Armenian human losses during 1915-1918, due to the Genocide is 2,184,000 persons.

To conclude. (1) When World War I started, total number of Armenians world wide – in round numbers- was 4,800,800. By 1923-ies this total was reduced to 2,203,000. Most of this decrease was due to the Genocide by Turkey.

(2) If the Genocide had not taken place, the Armenian population in Turkey would be around 10 million by now.

1915 -2010

Ninety-Fifth Anniversary of the Genocide of Armenians

By Karekin Dickran

April is the cruelest month for the Armenian nation worldwide, for 95 years Armenians have suffered in a continuing common pain, stigmatization and humiliation due to Turkish denial of the mass killings of Armenians in the Ottoman Empire from 1915 to 1923. The wounds of an entire nation are still bleeding and thus not healed. The Genocide committed against Armenians was labeled for the first time as: A Crime Against Humanity.

The Turkish government of the Ottoman Empire launched a planned and central initiative implementing the annihilation of the Armenian people from their 4,500-year-old homeland land which stretched from Mount Ararat to Cilicia. Such a wound never heals.

Between 1915 to 1923 the Armenians were brutally killed in ways the world had never seen before. They were forcibly exiled in death marches; people were maimed, children were burned, girls and women were raped and plundered on their way to Der-el-Zor desert by the Ottoman authorities. Some 1,500,000 Armenians perished or were left to die of hunger or thirst. A physical, economic, spiritual, and cultural genocide was committed against the Armenian nation. Children and young girls were stolen and forcibly Islamized. Thus the Armenian peaceful population was uprooted and the Turkish authorities took their property to enrich themselves. For 95 years Turkish authorities have carried out a morbid denial policy of the undeniable facts; they have not demonstrated any remorse for their crimes but have used millions of dollars to bribe lobbyists and pseudo historians to falsify and deny the facts of the genocide.

Taking into account the above mentioned, all governments must recognize the irrefutability of the facts

established by renowned genocide scholars and international institutions as well as 22 countries which already have officially recognized the genocide committed against Armenians by Turkey from 1915-1923.

Today the Armenian Genocide Recognition has become an irreversible moral and political process. A dialogue with Turkey should be possible only if the Turkish authorities: 1. Recognize the Armenian Genocide; 2. Return occupied West Armenian lands drawn by U.S. President Woodrow Wilson; 3. Repatriate and pay reparations compensation for the damages Turks inflicted; 4. Recognize Arstakh's right to self-determination and lift the blockade against Armenia. Turks have no political nor moral right to demand anything from Armenia or Diaspora Armenians—which was created by their Genocide. Through pre-conditions and traditional bazaar politics, Turkey is merely seeking to sow discord among Armenians.

The innocent deaths of Armenia will never cease to haunt, their screams of horrors will continue to be heard in the four corners of the world by Armenians who, due to the genocide, are scattered all around the world. Armenians will never betray the victims' cause and they will continue to demand recognition of the genocide until justice triumphs.

United, Armenians certainly will reject any artificial constructs of so called "dialogue" meetings which do not include the recognition of the Genocide. The above mentioned demands are legitimate, just and is the United Armenian policy worldwide to seek the support of UN, USA, EU and Russia to achieve these sacred aims. United Armenia could be the bastion for justice and democracy in this human rights struggle, vision and mission, and a forum for the defenders and implementors of human rights everywhere.

The Armenian Genocide and Germany's Ignominious Role

Continued from page 5

Ministry has found a very practical solution: text blocks which, whenever needed, can be inserted with a click of the computer mouse.

The Bundestag resolution contains the following statement: "Germany, too, which contributed to the suppression of the Armenian genocide, is duty-bound to face its own responsibility." Whereas the European Parliament, other national parliaments, scholars, and scientific institutions have long since qualified the crime against the Armenians as genocide, the government in Berlin stubbornly insists on the standpoint that the events of 1915/16 still have to be examined and analyzed, and the results of research must be evaluated by historians. Katrin Werner, a member of parliament from the Left Party, wrote in an open letter to the Foreign Ministry: "With this position, the German government is very openly representing the official standpoint of the Turkish government." In the "Ar-

menian question," no other position would ever be taken. And there can be no discussion of working through Germany's complicity in the Armenian genocide, which was openly admitted in the 2005 Bundestag debate – Fritz Kuhn had even called for an apology to the Armenians. The most recent position of the German government shows rather that attempts will continue to evade any responsibility.

1. Reichstag, 139 Session, April 14, 1913
2. www.armenocide.net
3. Wolfgang Gust, Der Völkermord an den Armeniern 1915/16, Dokumente aus dem Politischen Archiv des deutschen Auswärtigen Amts
4. Bundestag-Drucksache 16/4750
5. Bundestag-Drucksache 16/9965

ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ 95-ԱՄԵԱԿ

ԿԻԼԻԿԻԱՅԱՅՈՒԹԵԱՆ ԿՈՏՈՐԱԾՆԵՐԸ ԵՒ ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՄԱՐՏԵՐԸ 1894-1896 ԹԹ.

Հայաստանի Գիտություններու Ազգային Ակադեմիայի Պաշտօնաթերթ «Լրաբերի» մէջ վերջերս լոյս տեսած ուսումնասիրութիւնը կը ներկայացնէ Կիլիկիոյ հայութեան կոտորածները եւ իմքնապաշտպանութեան համար միայն մարտերը, որոնց ընթացքին կարեւոր դերակատարութիւն ունեցած է Ա.Գ.Հնչակեան Կուսակցութիւնը:

Ռ. Հ. Գասպարեանի գրութիւնը կը ներկայացնենք որոշ յայտարարութիւններով՝ մեր էջերու սահմանափակութեան պատճառով:

«ՄԱՍԻՍ»

ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ Ռ. Հ.

XIX դարի վերջին քառորդից օսմանեան իշխանութիւնները վարած հայաջինջ քաղաքականութեան արդյունքում արեւմտահայութիւնը գտնուում էր խիստ ծանր վիճակում: Ինչպէս նկատել է Ա. Համբարեանը՝ «Թրքական բռնակալական վարչակարգը դատապարտել էր նրան ոչ միայն աղքատութեան ու թշուառութեան, այլեւ ֆիզիքական բնաջնջման»:

Մեծ ծաւալ էին ընդունել քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական եւ կրօնական հալածանքները:

19-րդ դարի վերջերից է՛լ աւելի վայրագ բնոյթ էր ստացել թուրքիայի քրիստոնեայ բնակչութեան, մասնաւորապէս՝ արեւմտահայութեան տնտեսական շահագործումը: Տնտեսական հզօրութիւնից նրանց զրկելու նպատակով թրքական կառավարութիւնը հայերից, յոյներից եւ հրեաներից բռնագրաւում էր հողերը: Հայերն ամենաուրեք ենթարկուում էին նաեւ քիւրտ ցեղապետերի հալածանքներին: Ծանր էր յատկապէս հայկական եւ հայաբնակ այն շրջանների վիճակը, որտեղ հարկահանութեան իրաւունքը պատկանում էր քիւրտ ցեղապետներին: Վերջիններս հայերից գանձում էին ոչ միայն պետական հարկը, այլեւ դրա տասնապատիկը վերցնում էին իրենց: Նման բազմակի եւ թալանչիական հարկահանութեան պայմաններում աւելի էր խորանում հայկական տնտեսութիւնների քայքայումը:

Համիտեան բռնակալութեան տարիներին տնտեսական բազմաբնոյթ ճնշումները գոլգոլեղում էին ազգայնամոլ քաղաքականութեամբ, ազգային հողի վրայ տեղի ունեցող խժոժութիւններով, քաղաքական հալածանքներով եւ հետապնդումներով: 1877-1878 թթ. ռուս-թրքական պատերազմի արդիւնքում միջազգային դիւանագիտութեան հարց դարձաւ Հայկական հարցը, որ մեծ տէրութիւններին թուրքիայի ներքին գործերին միջամտելու, դիւանագիտական եւ քաղաքական ճնշման բազմաթիւ նարաւորութիւններ էր ընձեռում: Բարենորոգումներ անցկացնելու ծրագրերը թուրք կառավարող վերնախաւը ընկալեց ոչ միայն որպէս Եւրոպայի կողմից իր ներքին գործերին միջամտելու միջոց, այլեւ Ռուսաստանի ազդեցութեան տարածում, որը յղի էր լուրջ վտանգներով: Իրենց հերթին, հայկական բարենորոգումների ծրագրի իրականացման տակ մեծ տէրութիւններն առաջին հերթին հասկանում էին ռազմավարական հսկայական նշանակութիւն ունեցող տարածքում իրենց տնտեսական եւ քաղաքական ազդեցութեան ընդդրանումը ապա նաեւ, խաղաղով հայ ժողովրդի ազատագրական իրողութեան, որպէս թուրքիայի ցանկալի մասնատում:

1880-ական թթ. վերջերին եւ 1890-ական թթ. սկզբներին ջար-

դերի սպառնալիքն առկայ էր Արեւմտեան Հայաստանում, Կիլիկիայում եւ կայսրութեան հայաբնակ շրջաններում: Այսպէս, դեռեւս 1888 թ., իշխանութիւնների դրդմամբ յարձակման էր ենթարկուել Մարաշից հարաւ գտնուող գուտ հայաբնակ Փրնտըճագ գիւղը, բայց հայ երիտասարդներին ջարդողութեւլ էր ոչ միայն հետ մղել թշնամու, այլեւ գերել մօտ 40 թուրքերի:

Արդէն 1890-ական թթ. սկզբներին սուլթանական կառավարութիւնը ամենայն մանրամասնութեամբ մշակել էր ջարդերի քստմնելի ծրագիրը՝ համապատասխան յանձնարարականներ յղելով տեղական իշխանութիւններին: Մասնակի ջարդերը, որոնք սկսուել էին 1890 թ. Կարինի յայտնի դէպքերով, սաստկանալով՝ հանգեցրին «գոլումի» ժամանակաշրջանին: Ոտքի հանուեցին թուրք մոլեռանդ խառնամբոխը, քրտական ցեղերը, ոստիկանական ուժերը, բանակային կանտնաւոր զօրամասերը:

Հայոց ցեղասպանութեան առաջին փուլի՝ 1890-ական թթ. կոտորածները եւ Կիլիկիոյ 1909 թ. ջարդերը Մեծ եղեռնից առաջ գլխաւոր փորձերն էին՝ մեխանիզմների ընտրութեան, ճշգրտման, մշակման եւ կիրառման առումով: Խիստ կարեւորում էր հայոց ազատամարտի միջնաբերդերի՝ Սասունի, Վանի, Զէյթունի, լեռնային այլ բնակավայրերի մեկուսացումը եւ կոտորածը, քանզի թրքական իշխանութիւններն իրաւացիօրէն երկիւղում էին այդ շրջանների հայութեան ընդգոլմանից, դրանք դիտարկելով որպէս հաւանական ապստամբութեան կենտրոններ: Ուստի պատահական չէ, որ առաջին հարուածներն ուղղուեցին հենց այդ բնակավայրերին: Ձերբակալում էին տեղերում հեղինակութիւն վայելող հայերը, ազգային եւ մշակութային գործիչները (նպատակը՝ հայերին ղեկավար ուժից զրկելն էր), հայերից հաւաքում էին գէնքերը եւ, գրգռելով տեղերի մահմեդականներին կրօնամոլութիւնը՝ սկսում կոտորածներ, դիմակայութեան հանդիպելու պարագայում՝ օգտագործում ոստիկանական ուժերը եւ բանակը: Համաձայն Յո. Լեփսիուսի հաւաստի տեղեկութեան՝ գինուորական հրամանատարութիւնը գինում էր թուրք խուժանին, քրտերին եւ չերքեզներին, իսկ իրենք միջամտում էին միայն հայերի դիմադրութեան դէպքում: Իրենց գործողութիւններն արդարացնելու համար թրքական իշխանութիւնները, գինուորական հրամանատարութիւնը ապստամբութեան մեղադրանքներ էին ներկայացնում հայերին: Ինչպէս գրել է Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք Մ. Իգմիրլեանը թուրքիայի մեծ վեզիրին յղած նամակում՝ «Ոստիկանք՝ խուճեք իսլամը ձերքով կը շրջին գիւղերն իսլամութիւններով կապելու եւ տեղական իշխանութիւնք անոնց աջակից կարգած են քրտերն ու չերքեզները: Իրենց

յարձուգութեան համար անպատճառ պէտք է քաղաքական դաւի մը, ապստամբական շարժման կամ խորհուրդի մը հետքն ստեղծել եւ ճշմարտութեան երեւոյթ տալու համար խոստովանութեան մը վրայ գայն հիմնել: Այսպիսի խոստովանութիւն մը խլելու համար կը գանակոծեն գիւղացիներն, կը խուզարկեն տուններն, եւ այս առթիւ կը գործուեն բռնաբարութիւնք...»: Իսկ քաղաքացիական իշխանութիւնները «մի կողմից պէտք է ջարդերի հրահրէին մահմեդական բնակչութեանը, նախապատրաստէին նրան եւ ապահովէին նրան անպատժելիութիւն ցանկացած յանցագործութեան համար, միւս կողմից՝ քրիստոնեաների եւ, մասնաւորապէս, հիւպատոսների առջեւ այդ իշխանութիւնները պէտք է հնարաւորին չափ անտեղեկութիւն խաղային...»:

Ջարդերը, որոնք սկսուել էին դեռեւս 1894 թ. սկզբներին, շարունակուեցին մինչեւ 1897 թ.: Արդէն 1894 թ. կոտորածներն այնքան էին տարածուել, որ Դեկտեմբերի 7-ին Կ. Պոլսի հրաժարական տուած պատրիարք Խորէն Աշըգեանին փոխարինած Մատթէոս Իգմիրլեանը Աբտուլ Համիտին ուղղուած նամակում պահանջում էր դադարեցնել դրանք:

Ջարդերի, կողոպուտի եւ աւերածութիւնների ենթարկուեցին Տրապիզոնը, Բաբերդը, Եղեւսիան, Դերջանը, Քոլին, Սամսոնը, Երզնկան, Բիթլիսը, Շապին-Գարահիսարը, Կարինը, Խարբերդը, Չարսանջակը, Մալաթիան, Մարգուսանը, Սղերդը, Մուշը, Տիարպեքիը, Սեբաստիան, Վանը: Ողջ Արեւմտեան Հայաստանը, հայաբնակ շրջանները գտնուում էին բոցերի մէջ: Սարսափելի ջարդեր տեղի ունեցան Կ. Պոլսում: Հարկ է նշել, որ արեւմտահայութեան աննախադէպ սպանդի հետ մէկտեղ օսմանեան իշխանութիւններն իրականացրին նաեւ ասորիների ջարդերը:

Ջարդերը տարածուեցին նաեւ Ատանայի եւ Հալէպի վիլայեթներում, սակայն, պէտք է նշել, որ թուրքիայի այլ շրջանների համեմատութեամբ կիլիկիահայութիւնն աւելի քիչ զոհեր տուեց, համեմատաբար գերծ մնաց գանգուածային կոտորածներից:

1895 թ. Հոկտեմբերի վերջին յուզումներ են սկսուում Այնթապում, որոնք, հրահրուելով տեղական իշխանութիւնների կողմից, Նոյեմբերի 4-ին վերածուում են կոտորածի: Թուրք ջարդարարները յարձակուում են հայ ոսկերիչներին՝ Գագա-Ալթրի թաղամասում գտնուող խանութների վրայ, կողոպտում եւ սրի քաշում բոլորին: Յաջորդ օրը ջարդը տարածուում է ողջ քաղաքում: Սպանուում է 300 հոգի, հրդեհուում 500 տուն: Կոտորածը շարունակուում է նաեւ յաջորդ օրերին: «Դրօշակի» հաղորդմամբ՝ շուկայում հայերի հետ հաշուեյարդար տեսնելուց յետոյ թուրքերը ներխուժում են հայկական թաղամասերը, կենդանի այրում շատերին՝ չինսայելով անգամ ծծկեր երեխաներին: Հալէպի ռուսական հիւպատոս Մ. Յակիմանսկին՝ Կ. Պոլսի ռուսական դեսպան Ա. Նելիտովին հաղորդում էր, որ «Որոշ տեղեկութիւններով հաշուում են նոյնիսկ աւելի քան հազար սպանուածներ եւ վիրաւորներ: Եւ Այնթապում եւ Մարաշում դիակ-

ներն այրուած են եւ զօրքերով շրջապատուած, ողջ մնացած քրիստոնեաները հնարաւորութիւն չունեն հեռանալու իրենց քաղաքներից»:

Ընդհանուր առմամբ զոհուում է 1000 հայ, մի քանի հազարը մնում են անօթեան:

Ջարդերի սպառնալիքով մթնոլորտը շիկանում էր նաեւ Մարաշի գաւառում: Այստեղ առաջինը յարձակման է ենթարկուում Մարաշից ոչ շատ հեռու, Ագ-սու գետի ափին, բլրի ստորոտում գտնուող Քիշիֆլի (82 տուն, 450 բնակիչ) հայաբնակ գիւղը: Սակայն հայերը դիմում են կազմակերպուած դիմադրութեան՝ յաջողելով հետ մղել թշնամու իրար յաջորդող զրոհները: Տեղեկանալով Քիշիֆլիում ծաւալուող իրադարձութիւնների, հայերի ինքնապաշտպանութեան մասին՝ գաւառի իշխանութիւնները «ապահովութիւն հաստատելու համար» ոստիկանական ջոկատ են ուղարկում, բայց ոստիկանները «փոխանակ գիւղը պաշտպանելու, հայերուն գէնքերը կը հաւաքեն եւ Մարաշ կը տանին»: Եւս մի ապացոյց՝ հաստատելու համար այն իրողութիւնը, որ հայերի կողմից դիմադրութեան դէպքում ջարդերին մասնակցում էին ոստիկանութիւնը եւ բանակային կանտնաւոր զօրամիւսորդները:

Զրկուելով գէնքից՝ հայերը յաջորդ օրը հարկադրուած բարձրանում են լեռները, իսկ գիւղն ամբողջութեամբ կողոպուում եւ աւերում է թուրք խուժանի կողմից: Դէպքերի ակնատեսը լիշում է. «Երբ կառավարութիւնը կը տեղեկանայ թէ հայերը ա՛լ կողոպուուելիք բան մը չունին՝ քանի մի գինուոր կը դրկէ ապահովութիւնը իրապէս հաստատելու համար»: Սակայն իրադրութիւնը շարունակում էր լարուած մնալ եւ միայն շաբաթներ անց հայերը համարձակուեցին իջնել լեռներից:

Քիշիֆլիից յետոյ թուրք խուժանի կողմից յարձակման են ենթարկուում Մարաշից հարաւ, Գիաւուր դաղի (Հայ լեռ) ստորոտում գտնուող հայկական Փրնտըճագ (400 տուն, 2500 բնակիչ) եւ Տերե-քոյ (140 տուն, 850 բնակիչ) գիւղերը: Իմանալով, որ թուրք խառնամբոխը մտադիր է յարձակուել Տերեքոյ գիւղի վրայ, Փրնտըճագիներն անմիջապէս օգնութեան են նետում եւ միացեալ ուժերով ջարջախում գիւղը շրջապատել փորձող թուրքերին: Մարտում սպանուում է նաեւ թշնամու առաջնորդը:

Որոշ ժամանակ անց, Դեկտեմբերի վերջերին, թուրքերը մէկ անգամ եւս յարձակուում են՝ փորձելով գրաւել Փրնտըճագը, բայց, հանդիպելով հայ քաջերի մահասփիւռ զնդակներին, խուճապահար նահանջում են: «Ուրիշ յարձակում չի փորձուիր եւ դրացի թուրքեր դիցաբանական առասպելներ կը հիւսեն այս գիւղերու մասին, հերոսացնելով անոնց ժողովուրդը իբրեւ երկնառաք բանակներով զօրացած»:

Աւերուում եւ կողոպուում է Գզըլ-Աղաճ գիւղը:

Կիլիկիայում թրքական իշխանութիւնների առաջնահերթ նպատակն էր Զէյթունի քաղաքատիկ հայերի կոտորածը:

ՅԵՂԱՊՈՒՆՈՒԹԵԱՆ 95-ԱՄԵԱԿ

ԿԻԼԻԿԻԱՐԱՅՈՒԹԵԱՆ ԿՈՏՈՐԱԾՆԵՐԸ ԵՒ ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՄԱՐՏԵՐԸ 1894-1896 ԹԹ.

Շարունակում էք 21-էն

Թուրքերը ծրագրել էին անսպասելի եւ հուժկու հարուած հասցնել գաւառակի հայութեանը՝ մեկուսացնելով այլ բնակավայրերից, քանզի քաջ գիտակցում էին, որ Զէյթունի ընդլզուման պարագայում նրա օրինակին կարող են հետեւել հարակից հայկական բնակավայրերը, որոնք, միանալով արծուաբնին, ապստամբութեան դրօշ կը պարզեն ողջ Լեւոնային Կիլիկիայով: «...Հաճնոյ, Զէյթունի եւ Տեարթ-Յոլի պէս գրեթէ գուտ հայկական քաղաքներուն իրարու մօտիկութիւնը,- գրել է հաճնցի Հ. Պօղոսեանը,- կառավարութեան խորհիլ կու տար հայկական ապստամբութեան մը կարելիութիւնը Կիլիկիոյ մէջ: Այնպէս որ, փոքր ուսննչան դէպքի մը եւ կամ արարքի մը կարեւորութիւն տալով՝ կառավարութիւնը խիստ հետապնդումներ եւ ճնշումներ ի գործ կը դնէր»: Պատահական չէր, որ 1895 թ. Օգոստոս-Սեպտեմբեր ամիսներից թրքական հրամանատարութիւնը, գրգռելով մահմեդական խառնամբոխի կրօնական մոլեռանդութիւնը, հետամուտ էր այդ գիւղերի հայութեան տեղահանութեանն ու ջարդերին:

Աւերածութիւնների, թալանի եւ կողոպտի է ենթարկուած Զէյթունի հարաւ-արեւմուտքում գտնուող Անտըրըն (Էնտերուն, Անտառին) գաւառակը, որի 25000 բնակչութիւնից 6000-ը հայեր էին: Առաջինը յարձակման է ենթարկուած Շիվիլի հայկական գիւղը: Հայերը, մերժելով թուրքերի՝ գէնքը յանձնելու պահանջը, դիմում են ինքնապաշտպանութեան՝ երեք օր շարունակ յաջողելով հետ մղել թշնամու գերակշիռ ուժերի գրոհները: Տեղեկանալով, որ գէյթունցիները օգնութեան են փութում հայրենակիցներին՝ թշնամին խուճապահար փախչում է: Զէյթունցիները Նոյեմբերի 8-ին 400 հոգով յարձակուած են գաւառակի կենտրոն Անտըրընի վրայ, փախուստի մատնում թուրք զինուորներին, գրաւում գայմագամի նստավայրը, ազատում աւելի քան 100 բանտարկեալներ: Յարձակման է ենթարկուած նաեւ Ենիէ Կալէ (150 տուն, 800 բնակիչ) հայկական գիւղը: Այդ պահին Ֆոնուզում գտնուող 300 գէյթունցիները, իմանալով այդ մասին, Փանոս Քեշիշեանի եւ հնչակեան կուսակցուածներու անդամ Ջրաչեայ-Մարալի (Գրիգոր Ղարիբեան) գլխավորութեամբ սրընթաց օգնութեան են նետուած եւ յաջողաւորաւորաբար, 1895 թ. Նոյեմբերի 9-ին, ութժամեայ յամառ պայքարից յետոյ թշնամին հեռանում է՝ տալով 4 սպանուած եւ 10 վիրաւոր: Սակայն աւելի ուշ, երբ գիւղացիներն ապաստանել էին Զէյթունում եւ լեռներում, թուրքերը կողոպտում եւ հրդեհում են գիւղը:

Թրքական յարձակումներից զգալի տուժում եւ զոհեր են տալիս Կապանի, Կոկիսոնի, Քիրեճի եւ Թաշ-օլուգի հայերը:

Լարուած իրադրութիւն էր ստեղծուել նաեւ Մարաշում: Հայերը հասկանում էին, որ քաղաքում կուտակուող զօրքը միայն Զէյթունի համար չէր, որ իշխանութիւնները ծրագրում են մասսայական ջարդեր:

Իրենց հերթին թրքական իշխանութիւնները, մասնաւորապէս՝

Զէյթունի գօրանոցի գրաւումից յետոյ, խիստ զգուշանում էին, մտաւախութիւն ունենալով, որ մարաշցիները, հետեւելով իրենց քաջամարտիկ հայրենակիցների օրինակին, կը դիմեն ապստամբութեան: Այդ իսկ պատճառով նրանք սկզբնական շրջանում աշխատում էին առիթ չտալ ցնցումների եւ յուզումների, որոնք կարող էին հանգեցնել անցանկալի հետեւանքների: Թուրքերը սկսում են աւելի վստահ եւ յանդուգն գործել, երբ Մարաշ են ժամանում արաբական եւ սիրիական զնդերը, շրջակայ գիւղերի մահմեդական խուժանը, քրտերը:

Այդ օրերին Այնթապից Զէյթուն անցնելու համար Մարաշում էին գտնուած Ս. Դ. հնչակեան կուսակցութեան գործիչներ Նշանը, Մլեհը եւ Կարապետը: Հոկտեմբերի 12 (24)-ի գիշերը, Զէյթուն անցնելու ճանապարհին, քաղաքի այգիներում, նրանք ընդհարուած են մի խումբ թուրքերի հետ: Այդ առիթն իշխանութիւնների կողմից օգտագործուած է բռնութիւններ սկսելու համար: Վաղ առաւօտեան ձերբակալուած են ընդհարման հետ ոչ մի կապ չունեցող, հայութեան շրջանում որոշակի դիրք եւ հեղինակութիւն ունեցող անձինք: Դրանով իշխանութիւնները ցանկանում էին Մարաշի հայութեանը գրկել դեկավար եւ կազմակերպող ուժից: Ջարդերի առիթն արդէն կար եւ «թուրք խուժանը գրգռուած կ'ուզէր իր մարդը թափել եւ բացորոշապէս կը սպառնար մէկի տեղ հազար հայու արիւն խմել»:

Հաւաքուելով շուկայում՝ թուրքերն սկսում են ընդհարումներ հրահրել, յարձակուած են մասվաճառ ոմն Պօղոսի վրայ, սպանում եւ մորթագերծ անում իր ազարակից քաղաք վերադարձող Կարապետ Թոփալեանին:

Խուճապահար հայերն աւելի քան 10 օր փակուած են տներում՝ յուսալով, որ կրքերը կը մեղմանան եւ իրենք գերծ կը մնան խուժանի վայրագ կրքերին զոհ զնալուց:

Չգալով կոտորածների վտանգը՝ Մարաշի հայութեան հոգեւոր առաջնորդները Հոկտեմբերի 13-ին դիմում են գավառապետին՝ պաշտպանութիւն հայցելով:

Չգալով կոտորածների վտանգը՝ Մարաշի հայութեան հոգեւոր առաջնորդները Հոկտեմբերի 13-ին դիմում են գավառապետին՝ պաշտպանութիւն հայցելով: Հոկտեմբերի 22 (Նոյեմբերի 3)-ին բռնկուած է Մարաշի հայութեան առաջին կոտորածը: Թուրքերը, փողոցում ճանաչելով Ս. Դ. հնչակեան կուսակցութեան Մարաշի վարչութեան անդամ Սողոմոն Ալեքսանեանին, սպանում են եւ դիակը, ի տես հայերի, քարշտալիս փողոցներով: Յարձակման են ենթարկուած փողոցներում եւ շուկայում գտնուող հայերը: Գազանաբար սպանուած է 150, վիրաւորուած 300 հոգի: «Հայերը ալ աւելի կը սմքին եւ կը քաշուին իրենց տները», - յիշում է այդ դժնդակ օրերի ակնատեսը:

Յաջորդ օրն անսպասելիօրէն, ինչ-ինչ պատճառներով, ջարդը դադարում է: Դա պայմանաւորուած էր Զէյթունի շուրջ ծաւալուող իրադարձութիւններով, այն հանգամանքով, որ, ինչպէս նշել ենք, թրքական իշխանութիւններն առաջնահերթ ձգտում էին մահացու հարուածել Զէյթունին, ապա մնացած բնակավայրերին:

Տասներկու օր անց, 1895 թ. Նոյեմբերի 2 (15)-ին, վաղ առա-

ւօտեան թուրք մոլեռանդ ամբոխը ներխուժում է Մարաշի հիւսիս-արեւմուտքում գտնուող Գարամանլը թաղը եւ սկսում կոտորածն ու կողոպտուած: «Թաղին բնակչութիւնը՝ բոլորովին անպաշտպան մշակներ, երկրագործներ եւ արհեստաւորներ՝ բաւական զոհ կու տան վայրագ խուժանին յարձակումներուն»: Ջարդերին մասնակցում էին նաեւ Մարաշ ժամանած կանոնաւոր զօրամասերը: Ամէնուրեք լաւում էին թուրք մոլլաների՝ հայերին կոտորելու կոչերը:

Մինչդեռ վախի եւ սարսափի մթնոլորտում ապրող հայերը փակուել էին իրենց տներում:

Բացուած է Նոյեմբերի 6 (18)-ի արիւնոտ առաւօտը՝ «թուրքական մը, որ հայու արիւնով գրուած է Մարաշի պատմութեան էջերուն վրայ»: Յարձակուելով հայկական թաղամասերի վրայ, թուրք զինուորները, ոստիկանները եւ ամբոխը սկսում են առանց տարիքի եւ սեռի խտրութեան կոտորել հայերին, կողոպտել ունեցուածքը: Յիշում է Գր. Գալստեանը. «Կը տեսնէինք, որ տուներէ հանուած եւ խուճապահար փախչող հայերը զնդակահար ընելով Ալճար ձորը կը նետէին»: Դէպքերի մէկ այլ ակնատես Յակոբ Աբովեանի վկայութեամբ՝ 70-80 հազարի համող թուրք խուժանը եւ զինուորները կացիներով ջարդում էին հայերի տների դռները, սրի քաշում բոլորին: «Շատերը խողխողեցին, - յիշում է նա,- ոմանց վիզը ետեւէն կտրեցին, ուրիշներ հրացանազարկ ընելով կրակի մէջ նետեցին, ոմանց ալ փախչելու պահանջները տապալելով ջարդարաններէ եւ երբ ինկալ փայտ ճեղքելու պէս շերտ շերտ կտրեցին: Թուրքեր ահա այսպէս մեռցուցին քրիստոնեաները, այսպէս վարուեցան այդ անգութները»:

Հրդեհուեցին Գարամանլը եւ Շեքերտեղէ թաղերը, Ս. Գէորգ եկեղեցին եւ դպրոցը, որտեղ ապաստանած հայերը զոհ զնացին կրակէ լեզուակներին: Յարձակման ենթարկուեցին նաեւ Գիւմպէթ եւ Գուլթուլ թաղերը: Մարդկային խիղճը կորցրած, արեան հոտից արբած թուրք խուժանը կոտորում էր տղամարդկանց, ծերերին եւ մանուկներին, բռնաբարում կանանց եւ աղջիկներին՝ յագուրդ տալով իր վայրենի կրքերին: Խաթունիէ թաղում թուրք հրոսակներին յամառ դիմադրութիւն ցոյց տուեցին հայր եւ որդիներ Պօղոս, Վարդեան եւ Նշան Սանթարեանները, որոնք «քաջաբար ինքնապաշտպանութիւն կ'ընեն եւ բաւական թիւով յարձակողներ զնդակահարելէ ետքը՝ իրենք ալ կ'իյնան»:

Մարաշում թրքական զօրքերի հրամանատար Ջեւադ փաշայի գլխավորութեամբ պաշարուած է Մկրտիչ Ամիրեանի բնակարանը: Քաջորդի հայն իր որդիներ Մկրտիչի եւ Եգրասի, փեսայ Յովհաննէս Ենոպեանի հետ հինգ ժամ շարունակ անհաւասար մարտ է մղում թուրք կանոնաւոր զօրամասերի դէմ՝ զգալի կորուստներ պատճառելով: Եւ չնայած թուրքերին յաջողում է հրդեհել տունը, բայց հայ խիզախները, որոնք մինչ այդ կանանց եւ երեխաներին տեղափոխել էին անվտանգ վայր, չեն դադարեցնում մարտը՝ քաջաբար զոհուելով հայրենի տան պաշտպանութեան դիրքերում:

Յամառ եւ կազմակերպուած դիմադրութեան են հանդիպում Քիւթուք Հասանի գլխավորութեամբ դէպի Գիւմպէթ գրոհող թուրքերը: Ինքնապաշտպանութեան կենտրոնը բարձունքում գտնուող Զէյթունցեանների տունն էր, որի շուրջ հայերը նախորդ օրերին պատնէշներ էին բարձրացրել, պատրաստել պաշտպանական դիրքեր: Ինքնապաշտպանութեան ղեկավարումը ստանձնած Յովսէփ Զէյթունցեանի գլխավորութեամբ հայերը փոթորկալի կրակ են բացում թուրք հրոսակների եւ զինուորների վրայ: Հ. Զէյթունցեանի եղբորդի Յարութիւնի դիպուկ կրակոցից սպանուած է նաեւ Քիւթուք Հասանը: Կրած կորուստներից շփոթահար՝ թշնամին նահանջում է, վերադասաւորուած ուժերը եւ վերստին յարձակուած, բայց իրենց դիրքերում հաստատակամ կանգնած փոքրաթիւ հայ քաջորդիները կրկին հետ են մղում հակառակորդին: Յաւօք, մնացած թաղամասերում, ինչպէս արդէն գիտենք, հայերը չկարողացան դիմել ինքնապաշտպանութեան: Արդիւնքում՝ միայն մէկ օրուայ ընթացքում թուրք ջարդարարները սրի քաշեցին մօտ 1000 հոգու: Մարաշի ուսուցիչ Սողոմոն Ոսկերիչեանի ոչ ամբողջական տուեալներով՝ միայն Նոյեմբերի 6 (18)-ին զոհուեցին 972 հայեր: Համաձայն մէկ այլ տեղեկութեան, այդ օրը Մարաշում սպանուել էր 850, վիրաւորուել՝ 500 հայ: Ինչպէս գրել է միսիոներ Էդվին Մանսել Բլիսսը՝ «Յուզումնքն ու անհանգստութիւնը Մարաշում շարունակուած էր աւելի քան 4 շաբաթ, իսկ բուն կոտորածը տեղ ունեցաւ Նոյեմբերի 18-ին»: Իրաւացիօրէն պնդելով, որ ջարդերն արածուած էին իշխանութիւնների կողմից, նա, որպէս իր խօսքերի ապացոյց նշում է, որ ձերբակալուել էին հայերին օգնել փորձող հատուկներ մահմեդականները:

Կարելի է համաձայնել է. Մ. Բլիսսի կարծիքին, որ ջարդն ընդամենը մէկ օր տեւեց, քանզի Զէյթունի հարցերը դեռեւս չէին լուծուել եւ Մարաշն էլ տեղ-տեղ դիմեց ինքնապաշտպանութեան:

Եւ իրօք, փոքրիկ դիմադրութիւնն անգամ խիստ վտանգաւոր էր օսմանեան իշխանութիւնների համար, քանզի այն կարող էր վերածուել ապստամբութեան եւ այդ պարագային, երբ գէյթունցիները նորանոր յաղթանակներ էին գրանցում իրենց հաշուին, նրանք հարկադրուած կը լինէին մեծ ուժեր կենտրոնացնել նաեւ Մարաշում՝ վախենալով համընդհանուր ապստամբութեան հեռանկարից:

Դրութիւնը յաջողօրէն եւս շարունակում էր շիկացած եւ լարուած մնալ, օդում կախուած ջարդի սպառնալիքով: Ձերբակալուած է 200 հոգի՝ ենթարկուելով դաժան խոշտանգումների, կտսանքների: Տուեալներ ունենալով, որ Մարաշում գործում է հնչակեան կուսակցութեան կազմակերպուած խմբակ, որ կայ որոշակի թաքցրած գէնք եւ գինամթերք, թրքական իշխանութիւնները խոշտանգումների միջոցով փորձում էին տեղեկութիւններ ստանալ այդ ամէնի մասին, ոչ միայն հայերին գրկել առաջնորդող, կազմակերպող ու-

ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ 95-ԱՄԵԱԿ

ԿԻԼԻԿԻԱՐԱՅՈՒԹԵԱՆ ԿՈՏՈՐԱԾՆԵՐԸ ԵՒ ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՄԱՐՏԵՐԸ 1894-1896 ԹԹ.

Շաբաթական 22-էն

ժից կուռելու միջոցներից, այլեւ բացառել Զէյթուն հաւանական օգնութիւն ուղարկելը: Ձերբակալուածները շատերը սպանուած են, մի մասն էլ, չդիմանալով արժանապատուութիւնը խոցող դաժան կտտանքներին՝ ինքնասպանութիւն է գործում: Դաժան տանջանքների են ենթարկուում Զէյթունի կաթոլիկ հայերի հոգեւոր առաջնորդ Յովհաննէս Կետիկեանը, Տէր Ղեւոնդ եւ Տէր Վարդան քահանաները, Կարապետ եւ Յակոբ Չորպաճեանները, Նշան Քիրեճեանը, կրած տառապանքներից խելագարուած եւ մահանում է ուսուցիչ Հրանտ Ասլանեանը:

Ծանր էր քաղաքի հայութեան վիճակը: Անօթեան, կողոպտուած ու թաղանուած, սովահար մի բազմութիւն՝ դաժան ձմրան շէմին: Դրուժիւնն աւելի է բարդանում, երբ թրքական իշխանութիւնները Մարաշ են գաղթեցնում Զէյթունի յարակից մի շարք գիւղերի հայ ազգաբնակչութեանը՝ ճանապարհին սրի քաշելով շատերին: Գաղթականները պատսպարուած են Մարաշի կիսաքանդ շէնքերում: Նրանցից շատերը մահացան հիւանդութիւններից, սովից, ցրտից:

Ընդհանուր առմամբ, Մարաշի գաւառում թրքական բարբարոսութեանը զոհ է գնում 6-7 հազար հայ, իսկ Հ. Ղազարեանը զոհերի թիւը ներկայացնում է 9000: Հալչպում ուսական հիւպատոս Մ. Յակիմանսկու հաղորդմամբ՝ Մարաշի գաւառում ոչնչացուել էր 75 գիւղ, հրդեհուել 2327 տուն, սրի էին քաշուել 6630 քրիստոնեաներ:

Հայերը փոքր-ինչ շունչ են քաշում 1896 թ. Յունուարին, երբ Մարաշ են ժամանում մեծ տէրութիւնների հիւպատոսները: Դրանից քաջալերուելով՝ Զէյթունի ապստամբութեանը մասնակցած մարաշցի բազմաթիւ մասնակիցներ վերադառնում են հայրենի քաղաք, բայց մեծ մասը (աւելի քան 50 հոգի) ձերբակալուած են, այդ թւում՝ իրենց խիզախութեամբ յայտնի եւ մարտերում աչքի ընկած Յարութիւն Տոլպաճեանը, Մանուկ Քէշիշեանը, Յակոբ Տարագճեանը, Նազար ձեհիգեանը եւ այլք: Նրանց մէջ էր եւ Գիւլմպեթ թաղի ինքնապաշտպանութեան ղեկավար Յովհանէս Զէյթունցեանը, որ «յանդգնել» էր պաշտպանել իր ընտանիքի եւ հայրենակիցների կեանքն ու պատիւը: Ամենայն դաժանութեամբ հաշուեյարդար տեսնելով բանտարկեալների հետ, թուրքերը փորձում էին տեղեկութիւններ քաղել Ս. Դ. հնչակեան կուսակցութեան Մարաշի վարչութեան ղեկավարի՝ «Մարութ ճգնաւորի» մասին: Չդիմանալով խոչտանգումներին, ծեծին եւ ստորացումներին, Տ. Ղեւոնդ քահանայ Նահապետեանը «խոստովանում» է, որ ինքն է յայտնի գործիչը, յայտարարելով, որ «... հայր... օրէնքը եղծանող, կաշառակեր, անպարկեշտ ու անարդար պաշտօնեաներուն դէմ է», պահանջելով Պեռլինի պայմանագիրի 61-րդ յօդուածով նախատեսուած բարենորոգումների իրականացումը:

1897 թ. Մայիսին, երբ ներում է շնորհուած քաղաքական բանտարկեալներին, բանտից ազատուած են նաեւ կենդանի մնացած, բայց հաշմանդամ դարձած մարաշցիները:

1895 թ. աշնանը խիստ սրուել էր իրադրութիւնը նաեւ Հաճընում եւ յարակից շրջաններում: Համաձայն որոշ տուեալների՝ Նոյեմբերի սկզբին գաւառի գիւղերը (Շար, Բանլըզ, Քյոթուն եւ այլն) աւերուել եւ կողոպտուել էին, իսկ բնակիչները, մօտ երկու հազար, պատսպարուել էին Հաճընում:

Նոյն ժամանակ թուրք հրոսակների եւ Սըվազի չերքեզների կողմից պաշարուած է Հաճընի հարեւանութեամբ գտնուող Բումլու գիւղաքաղաքը, որի հայութիւնը գիշերը մեծ դժուարութեամբ, խոյս տալով թշնամու յարձակումից, ապաստանում է Հաճընում: Տեսնելով, որ բնակիչները հեռացել են, մահամեղակաւ խառնամբոխը մտնում է բնակավայր, թալանում, կողոպտում եւ հրդեհում հայերի տները: Աւերում են գիւղաքաղաքի հարեւանութեամբ գտնուող 4 հայկական գիւղերը: Դէպքերի ակնատեսն այդ օրերի մասին գրում է. «Հայկական գաւառներուն մէջ հազարաւոր հայեր կը խողխողուէին անխնայ, թրքական ու քրտական ուժերու կողմէն: Մարաշի եւ Հալչպի շրջաններուն մէջն ալ տեղ տեղ ջարդեր կ'ունենային: Ահաւասիկ արհաւիրքի այս օրերուն, թէեւ Հաճըն ապահով ու հանդարտ կեանք մը պարեցաւ, սակայն իր շրջակայ հայ գիւղերը՝ ինչպէս Բումլու, Շար եւ Կեռքսուն ենթարկուեցան հալածանքներու եւ թալանի, եւ անոր համար Շարի եւ Բումլուի ժողովուրդը ամբողջովին, իսկ Կեռքսունի ժողովուրդը մասամբ, Հաճըն ապաստանեցան եւ ամէն աջակցութիւն ու հոգատարութիւն գտան հաճընցիներու կողմէն»:

Որոշ ընդհարումներ են լինում նաեւ Հաճընում: Թուրքերը յարձակուած են քաղաքի լեռներում իրենց հոտերն արածեցնող հաճընցիների վրայ, բայց հայ երիտասարդները հետ են մղում թշնամուն: Սպանուած են փայտի գնացած մի քանի հայեր: Թուրք հրոսակները յարձակուած են քաղաքի ծայրամասում գտնուող Գրիգոր Մանուկեանի տան վրայ, թալանում եւ կողոպտում: Զէյթունին օգնութեան գնալու ճանապարհին սպանուած են Յովհաննէս ձիջերճեանը եւ իր ընկերները»:

Պատահական չէր, որ թրքական իշխանութիւնները խուսափեցին Հաճընում հակահայկական կրքեր բորբոքելուց եւ ջարդեր կազմակերպելուց: Նրանք վախենում էին, որ փոքրիկ ընդհարումներն ու միջադէպերը պատճառ կարող են հանդիսանալ հայերի ընդվզման, որն էլ կը յանգեցնի անցանկալի հետեւանքների: Ինչպէս նկատել է Լ. Մկրտչեանը՝ «Բնական անառիկ դիրք ունեցող այս քաղաքը, աւելի քան հաւանական էր, որ վերածուէր տարերային ապստամբութեան երկրորդ՝ թուրքերի համար չափազանց վտանգաւոր օճախի, ինչը եւ խիստ մտահոգիչ էր Բ. Դուան համար»:

Կոտորածների եւ աւերածութիւնների են ենթարկուած Քիլիսը, Բիրեջիկը, Նիզիբը, Ջիբիները: Բիրեջիկը թուրքերի կողմից յարձակման է ենթարկուած երկու անգամ՝ 1895 թ. Հոկտեմբերի 20-ին եւ Դեկտեմբերի 20-ին:

Ջարդերից խիստ տուժում են Ատանայի վիլայեթի Պայաս, Նա-

ջարլի, Օջախլի, Միսիս գիւղերը՝ ենթարկուելով թուրքերի, քրտերի եւ չերքեզների յարձակմանը: Տեղի ունեցած վայրագութիւնների մասին ակնատեսներից մէկը գրում էր. «Նրանք անասնձ կերպով կը վիրաւորեն, կը սպանեն, ամբողջ ինչքերնին, գոչքերնին, պարեննին, արմտիքնին եւ մետաքսի խոզաներնին կը յափշտակուեն, աւարի կու տան, գիւղերն ու ազարակները կայրեն»:

Միայն Նաջարլի գիւղում հրդեհում է 140 տուն: Չերքեզ հազարապետ Իսմայիլ բեյի հրոսակները սրի են քաշում տղամարդկանց, բռնաբարում կանանց եւ աղջիկներին:

Ծանր վիճակ էր ստեղծուել նաեւ Ատանայում, «ուր շատ-շատերը սպանուած են, ունեցուածքը՝ յափշտակուած»:

Ինչպէս նշում է ամենայն հայտք կաթողիկոս Մ. Խրիմեանը Ռուսաստանի արտաքին գործերի նախարարին յղած 1896 թ. Յունուարի 13-ի նամակում՝ «Տրապիզոնից եւ Էրզրումից, ողջ Անատոլիայով մինչեւ Կիլիկիա (Մարաշ, Միս եւ այլն) հայերի նկատմամբ իրականացուել են վայրագութիւններ, որոնք վաղորդ կազմակերպուած են եղել, տեղական իշխանութիւնները ոչինչ չեն արել կամ խրախուսել են հայերի կոտորածը եւ կողոպուտը, գորքերը մասնակցութիւն են ունեցել խժոժութիւններին ու կողոպուտներին... Ատանայում կանանց եւ աղջիկներին հաւաքել էին մի տեղ՝ գեղեցիկներին ընտրելու, միւսներին կոտորելու համար»:

1890-ական կոտորածներով, փաստօրէն, սկսուեց արեւմտահայութեան ցեղասպանութիւնը: Աւելի քան 300.000 հայ զոհուեց, նոյնքան էլ տարագրուեց կամ արտագաղթեց: Արտագաղթը մեծ հարուած էր հայութեանը: Փոխուած էր Արեւմտեան Հայաստանի եւ Կիլիկիայի, հայաբնակ շրջանների ժողովրդագրական պատկերը, քայքայուած էր տնտեսութիւնը, դժուարանում ազգային ազատագրութեան համար մղուող պայքարը. իրենց պայանական օճախները լքում էին մարդիկ, ովքեր հարկ եղած դէպքում կարող էին գէնք վերցնել եւ մարտնչել անարգ թշնամու դէմ: Գաղթը շարունակուած էր նաեւ 1897 թուականին: 1897 թ. Մայիսի 7-ին Կիլիկիայից Եւանդ Լուսինեանը Ապահին գրում էր, որ «... ամէն շաբաթ խումբ-խումբ գաղթականներ կը լեցուին յոյն եւ հայ: Մեր կողմերէն բաւական մեծ բազմութիւն մը եկաւ եւ տակաւին պիտի գան: Շատ ալ... կու գան Հալչպէն, Այնթապէն, Մարաշէն, Քիլիսէն եւ այլ կողմերէն. որի՞ն հասնենք չենք գիտեր»:

Նախերը, հայոց եկեղեցին՝ Մ. Խրիմեանի գլխաւորութեամբ: Կազմակերպուած են հանգանականութիւններ, գումարները նպատակաուղղուած են աղէտեալ վայրեր՝ վերաշինելու աւերուած բնակավայրերը, մասամբ հոգալու ծով կարիքները:

Սակայն գաղթականների վերադարձը հայրական օճախներ ընթանում էր դանդաղ տեմպերով, քանզի մահուան սարսափը, կոտորածների մղձաւանջը, հարազատների կորստի ցաւն ապրած մարդկանց խիստ դժուար էր վերադարձնել հայրենիք, որտեղ ամէն ինչ չի շէջնում էր ոչ վաղուցուայ արհաւիրքների մասին, առաւել եւս, որ բացակայում էին կեանքի եւ գոյքի ապահովութեան երաշխիքները: Ամէն դէպքում, ձեռնարկուած աշխատանքների արդիւնքում, զգալի թուով մարդիկ բռնեցին ետդարձի ճամբան: Այսպէս, Ֆարատի հաղորդման համաձայն՝ Կիլիկիայում, մասնաւորապէս Լարնակայում գտնուող գաղթական երկրացիներ՝ քիլիսեցի, մարաշացի բաւական երիտասարդութիւններ վերադարձան երկիր»:

Շատ հայեր փրկութեան ելքը տեսան մահամեղականութիւն կամ կաթոլիկութիւն ընդունելու մէջ՝ փաստօրէն օտարուելով հայրենիքից, հայկական ոգուց եւ կուժիկից: Համաձայն մի տեղեկութեան՝ 559 բնակավայրերում հայերը հաւատափոխ էին եղել: Միայն Բիրեջիքում մահամեղականութիւն էին ընդունել 200 տուն հայեր:

Ինչպէս արդէն նշել ենք՝ կիլիկիահայութիւնը, այլ շրջանների հայերի համեմատութեամբ, հիմնականում գերծ մնաց զանուածային ջարդերից: Դա ունէր իր օրիէկտիւ պատճառները, որոնցից, թերեւս, գլխաւորը Զէյթունի ապստամբութիւնն էր, որ ոչ միայն անուրանալի, հսկայական ազդեցութիւն ունեցաւ ազատագրական պայքարի առաւել ծաւալման առումով, այլեւ թրքական իշխանութիւններին հարկադրեց, Կիլիկայում համընդհանուր ապստամբութեան սպառնալիքն աչքի առաջ ունենալով, չտարածել ջարդերի ալիքը Ատանայի եւ Հալչպի վիլայեթներում: Հայերի հաւանական ըմբոստութիւնն աչքի առաջ ունենալով էր, որ օսմանեան իշխանութիւնները գնացին որոշակի գիշումներին. քրիստոնեայ կառավարիչ նշանակեցին ոչ միայն Զէյթունում, այլեւ Հաճընում: Իր ուրախութիւնը յայտնելով Զէյթունում յոյն կառավարչի նշանակման կապակցութեամբ, Ս. Դ. հնչակեան կուսակցութեան գործիչ, Զէյթունի հերոսներից Ապահ Պետրոսեանը Նազարէթ Նորաշխարհեանին 1896 թ. Յունիսի 4 (16)-ին յղած նամակում միամտօրէն գրում էր. «Պայմանագրի (նկատի ունի գէյթունցիների եւ թրքական իշխանութիւնների միջեւ կնքուած պայմանագիրը - Ռ.Գ.) 5-րդ յօդուածը գործադրուած տեսնելով՝ յոյս մեծ ունենք, որ մնացած յօդուածներն ալ հետգհետէ կը գործադրուին... կարելի չէ որ չի գործադրուին՝ որովհետեւ եւրոպական բոլոր մեծ տէրութիւնները շատ աշխատում են որ կնքուած պայմանները կէտ առ կէտ գործադրուին»:

Կանոց չառնելով Զէյթունի ապստամբութեան մանրամասների վրայ,

ՑԵՂԱՊԱՆՈՒԹԵԱՆ 95-ԱՄԵԱԿ

ՀԱՄԻՏԻ ՓՈՐՁԸ` ՀՆՉԱԿԵԱՆՆԵՐԸ ԿԱՇԱՌԵԼՈՒ

Դատավարու թեան վերջին օրն էր: Հնչակեան ցուցին ազդեցութիւնը տակաւին ուժեղ էր հասարակութեան վրայ: Պատահածը՝ մինչեւ այդ շտեմանուած, չերեւակայուած դէպք մըն էր:

Բայց հայր գլուխ վերցուցած էր եւ դարձած էր իրաւապահանջ: Երբ լսողի բնակիչները շատ աւելի ահաբեկած էին ցուցին, քան թուրք հասարակ ժողովուրդը:

Համիտ կատարած էր՝ լսելով որ պատրիարքարանի սրահի պատէն կախուած թրքական թուղթան վար առնուած ու կոխկըրտուած էր:

Ոստիկանական հսկողութիւնը ամէն տեղ, մասնաւորապէս պատրիարքարանի եւ մայր եկեղեցու շրջակայքը, շատ ուժեղ էր: Յայտնի եւ անյայտ լրտեսները՝ սակայն չէին յաջողած ձեռք ձգել ցուցին միւս ղեկավարները: Ձերբակալուած էր միայն ծանուկը, ցուցին օրը, մատնիչներ Մամբրէ եւ Տաճատ վարդապետներուն ցուցմունքներով:

Դէպքը արտակարգ էր, հետեւաբար դատավարութիւնն ալ եղաւ արտակարգ գինուորական ատեանով:

Պայագիտի հրապարակը, ամէն օր, շատ կանուխէն, նմանը չի տեսնուած երկսեռ բազմութիւն մը կը խոնտէր, առանց ցեղի եւ կրօնի խտրութեան:

Սպասարկութեան շէնքին առջեւ եւ լայնատարած բակը՝ հրացանակիր զինուորներ եւ սպաներ կը վիտային, ինչպէս եւ գաղտնի ոստիկաններ եւ լրտեսներ: Բազմութիւնը անձկանօք կ'ուզէր տեսնել այդ անանուն հերոսը, որ յանդգնած էր առաջնորդել ցուցարարները դէպի Երլտըզ... եւ պետական գինանշանը կոխկրտած...: Շատեր լսած էին հնչակ անունը, սակայն չէին տեսած կամ ճանչցած այդ անունով մէկը:

Այդ առաւօտ թուրք լրագիրները զգայացուց վերտառութիւններով դարձեալ անդրադարձած էին ցուցին եւ հրատարակած պաշտօնական գեկոյցը՝ պալատէն տրուած: Հակառակ դրուած արգելքին, կրկին հակայ բազմութիւն մը հաւաքուած էր գլխաւոր փողոցին վրայ, ուրկէ պիտի անցնէր օրուան հերոսը՝ առիւծասիրտ հնչակեանը...:

Երլտըզէն հասած նոր հրահանգի մը համաձայն, փոխանակ դատարանական շէնքի առջեւի, ետեւի դռնէն ներս տարուեցաւ ծանկիւնը՝ հազարապետի մը առաջնորդութեամբ, ենթասպայէ մը եւ վեց հրացանակիր զօրքերէ շրջապատուած:

Դատարահին մէջտեղ դրուած էր կանաչ չուխալով ծածկուած սեղան մը, որուն գլուխը նստած էր Սպարապետ Ալի Սաիպ Փաշա, անկէ մի քիչ հեռու՝ սուլթանի մասնաւոր ներկայացուցիչը՝ Տէրվիշ փաշա: Սեղանին երկու կողմերը նստած էին միւշիւր, Ֆէրիք եւ լիվա 12 փաշաներ. սեղանին վարի ծայրը նստած էր հուշակաւոր հարցաքննիչ Հիւսէյն Սըտգը եւ հարիւր ապետ մը՝ իբր քարտուղար:

Ծանկիւնը ներս մտաւ համարձակ քայլերով եւ Տէրվիշ փաշայի մօտ իրեն վերապահուած աթոռին վրայ նստեցաւ, առանց սպասելու «նստեցէ՛ք» հրամանին:

Բանտարկութիւնը, յաճախակի հարցաքննութիւնները եւ գիշերուայ քանակոծումները ֆիզիքապէս ընկճած էին ծանկիւնը,

սակայն կարողացած չէին անոր բարոյական կորովը ընկճել. ան մնացած էր անբեկանելի, կարելի է ըսել՝ աւելի խստացած էր, վասնզի իր յանդուգն արարքովը դրսեւորած էր հնչակեանութեան ոյժն ու հմայքը: Գիտէր որ վերջին օրն է դատավարութեան, եւ հետեւաբար, անգամ մը եւս ինքզինք հաւաքած եւ որոշած էր որ եթէ մեռցնելու ալ ըլլան գինք, ինք պիտի մնայ նոյնը, անդրդուելի, պիտի չի շեղի հնչակեանավայել կեցուածքէն, պիտի ցուց տայ որ հայ անկախութեան ուխտաւորները իրենց կարծած մարդոց նման չեն:

Դատավարութիւնը կը բացուի եւ հարցաքննութիւնը կը սկսի սովորականին նման: Յաճախ կրկնուած հարցումները նորէն եւ նորէն կը կրկնուին, որոնց պատասխանները կ'ըլլան նոյնը: Նորանոր սպառնալիքներու եւ մահուան պատիժի խօսքերը դարձեալ չեն կարող բեկել ծանկիւնը կորովը:

Տէրվիշ փաշա, որ շատ չէր խօսեր դատավարութեան ընթացքին, ծանկիւնը խիստ յամառ կեցուածքին հանդէպ կը վրդովուի, անհանգիստ շարժումներ կ'ընէ.

- Ըսել է ցուցը Հնչակի գործ չէ՞, եւ դուք անոր ղեկավարը չէ՞ք, կը գոռայ հարցաքննիչ Հիւսէյն Սըտգը փաշա:

- Հարցնելը աւելորդ է, պահանջագիրը ձեռք ձեռք չէ՞ միթէ, կ'ըլլայ ծանկիւնը կորուկ պատասխանը:

- Բայց ես քեզի դիւրին ըսելու կերպը գիտեմ:

- Ալ ինչո՞ւ կը սպասէք... Մինչեւ հիմա օգուտ մ'ունեցա՞ն գիտցած կերպերդ...:

- Այս անգամ եթէ չի խոստովանիս, քեզ շան նման կը սատկեցնեմ...:

- Մահէն ես վախ չունիմ: Դուք բռնակալներդ չէք ճանչցած հնչակեաններս...:

- Ձեզ բոլորդ ալ կը ճանչնամ, գոռաց Հիւսէյն Սըտգը, թոյլ չի տալով որ ծանկիւնը խօսքը լրացնէ: Շատ լաւ կը ճանչնամ սրիկաներդ... ըսաւ ոտքի ելնելով:

- Պայմանով որ ուրիշներ չի միջամտեն, անմիջապէս փոխադարձեց ծանկիւնը եւ ինքն ալ ոտքի ելաւ: Ես կրնամ ցուց տալ թէ ո՞վ է սրիկան:

Դատարանը իրար կ'անցնի: Տէրվիշ փաշա, որուն հանդէպ բոլորն ալ ակնածանք ունէին, Սուլթանին ներկայացուցիչը ըլլալուն համար, ակնարկով մը բոլորին կը հասկցնէ որ դուրս ելնեն եւ գինք առանձին ձգեն ծանկիւնը ներս հետ: Անմիջապէս, բոլորն ալ աջ կողմի սենեակը կ'անցնին:

- Հիւսէյն Սըտգը առաջին անգամը չէ որ ինձ հանդէպ այդպիսի վարմունք կ'ունենայ, կը խօսի ծանկիւնը՝ մօտենալով Տէրվիշ փաշայի: Ես իրեն նման փողոցային լեզուի վարժութիւն չունիմ: Եթէ համոզում գոյացուցած էք որ ես յանցաւոր եմ, տուէք ձեռք վճիռը, եթէ ոչ՝ ազատ արձակեցէք:

Տէրվիշ փաշա ոտքի կ'ելլէ, կ'առնէ ծանկիւնը թեւը եւ սրահի ձախ կողմի սենեակը կ'առաջնորդէ գինք՝ խիստ համակրական խօսքերով:

Տէրվիշ փաշայի այս անակնկալ ընթացքը գարմանալի կը թուի ծանկիւնը: Առաջին անգամն է որ Տէրվիշ փաշա կը գիշի իրեն հետ խօսելու անուշ խօսքերով: Ինչ բանի վերադրելը չէր գիտեր, միայն

ուշադրութեամբ նայեցաւ անոր աչքերուն, անոնց մէջ կարդալու համար հոգիին ծալքերը:

- Շատ կը մեղքանամ քո վրայ, շարունակեց Տէրվիշ փաշա, ձեռքը ձանկիւնը ուսին վրայ գնելով, երբ մանաւանդ լսելով որ մօրդ միակ նեցուկն ես: Շատ երիտասարդ ես եւ խելացի:

Դուն կարող ես փայլուն ապագայ ունենալ, դառնալ մեծ մարդ:

Մեր վեհապանս սուլթանն ալ ինձ նման խորհելով կը մեղքանայ վրդա...:

- Շատ շնորհակալ եմ, Տէրվիշ փաշա, ձեր այս համակրական խօսքերուն համար: Կը յուսամ որ հաւատացած էք իմ անմեղութեան, հետեւաբար ձեր ազդեցութիւնը պիտի բանեցնէք իմ ազատութիւնը ձեռք բերելու համար:

- Վստահ եղի՛ր, պիտի աշխատիմ այդ ուղղութեամբ, ըսաւ Տէրվիշ փաշա եւ գրպանէն թղթադրամի տրցակ մը հանելով ծանկիւնը ձեռք դրաւ, ըսելով որ այս հազար ոսկին սուլթանին առաջին նուէրն է:

Ծանկիւնը անմիջապէս հասկցաւ Տէրվիշ փաշայի նպատակը...: Չգաց որ երակներուն մէջ արիւնը սկսաւ աւելի արագ շրջան ընել...: Տէրվիշ փաշայի նպատակը վատօրէն կաշառել էր: Այդ նախատինքը սոսկալի կը գտնէր, բայց պահեց պաղարիւնութիւնը, զպեց բարկութիւնը եւ հարցուց միամտօրէն.

- Ի՞նչ ընելու եմ ասոնք:

- Ուզած կերպովդ կը գործածես, ընկերներուդ ալ բաժին հանելով, պատասխանեց Տէրվիշ փաշա ու նստաւ աթոռին վրայ գոհ երեւոյթով:

- Արդեօք այս գումարը ձեռք կողմէն կը տրուի թէ սուլթանին, հարցուց ծանկիւնը մօտենալով Տէրվիշ փաշայի:

- Կ'երդնում որ նորին վեհափառութիւնը տուած է: Ինչպէս գիտէք, ինք առատաձեռն է...: Նորէն պիտի տայ...: Ընկերներուդ ալ տալու խոստում տուած է, յետոյ տասը ոսկի ամսականով պաշտօններ ալ պիտի տրուին ո՛ր սեղը որ ուզելու ըլլաք...:

- Այս նուէրին շարժառիթն ի՞նչ է, Տէրվիշ փաշա, հարցուց ծանկիւնը ջանալով թագնեցնել զգուանքը:

- Սոսկ նուէր, ուրիշ ոչինչ, պատասխանեց Տէրվիշ փաշա՝ ուսերը շարժելով:

- Ուրեմն շնորհակալ եմ:

- Հիմա մնաց փոխարինութիւնը, անմիջապէս յարեց Տէրվիշ փաշա, գոհունակ երեւոյթով մը, կարծելով որ հասած է իր նպատակին:

- Ի՞նչ փոխարինութիւն, հարցուց ծանկիւնը գարմանքով մը:

- Ի՞նչ կայ ատկէ աւելի դիւրին բան որ մարդ չգիտնայ, մանաւանդ քեզի նման խելացի մը:

- Իրաւ որ չեմ գիտեր, պատասխանեց ծանկիւնը միամիտ ձեռով մը:

- Այդչափ բան չգիտնալ, ընկերներուդ անունները ըսել ու ազատիլ. տեսա՞ր որչափ դիւրին գործ է: 1000 ոսկիի եւ 10 ոսկի ամսականի փոխարէն...:

Ծանկիւնը անմիջապէս չի կրցաւ զգուանքն ու բարկութիւնը զսպել եւ անմիջապէս Տէրվիշ փաշայի երեսին պոռթկաց.

- Այսքան օրուան մէջ՝ ըսել է ձեր ապուշութեամբ չի կրցա՞ք ճանչնալ գիս. ես թէեւ աղքատ եմ, սակայն սրտով հարուստ եմ, բռնապետեղ աւելի: Հազար ոսկի չէ, մի քանի հարիւր հազարներով իսկ՝ չէք կարող կաշառել հնչակները, որոնք ուխտած են պայքարիլ ձեզ նման գեղձարարներու, բռնակալներու եւ այլոց իրաւունքները յափշտակողներու դէմ, արհամարհելով բանտերն ու կախաղանները: Ձանոնք կաշառելու միակ կերպն է արդարութիւն ի գործ դնել երկրի մէկ ծայրէն միւսը: Կրնա՞ք այդ ընել: Չեմ հաւատար, որովհետեւ դուք ի բնէ կաշառակեր, գեղձարար եւ բռնակալ էք...:

Տէրվիշ փաշա աթոռին մէջ ընկղմած, նախատինքներու տարափին տակ փոքրացած, սմբած էր: Կ'ուզէր ոտքի կանգնիլ եւ ճգմել ոտքերուն տակ Բայա հայր, սակայն կարծես աթոռին ամուր գամուած ըլլար, անկարող շարժելու:

Ծանկիւնը զգուանքով անդրադարձաւ որ թղթադրամի տրցակը դեռ իր ձեռքին մէջ սեղմած ունի. ցնցուեցաւ՝ որպէս թէ թունաւոր իժ մը բռնած ըլլար, բարկութեամբ նետեց գայն Տէրվիշ փաշայի երեսին ու անցաւ դատասարհ... լսելու համար իր մահուան վճիռը...:

Համադրեց՝ Ա. Շ.

ՆՈՐ ՍԵՐՈՒՆԴ
ՀԵՌՈՒՍՏՍԵՍԻԼԻ ՅԱՅՏԱԳԻՐԻ
ԺԱՄԱՆԱԿԱՑՈՅՑԸ
CHARTER CABLE 280-ՐԴ ԿԱՅԱՆ
(ԿԼԵՆՏԵՅԼ, ՊԵՐՊԵՆՔ, ԼԱ ՔՐԵՍԵՆԹԱ)
GLOABCAST SATELLITE
ՀԻՆԳՇԱԲԹԻ ԵՐԵՎՈՅԵԱՆ ԺԱՄԸ 10:00-11:00

ՔԱՉ ՆԱԶԱՐ
ՈՒՂԻՂ ԵԹԵՐ ՇՕ
Ամէն Կիրակի երեկոյեան
ժամը 10:00-ից 12:30
Կլէմտէյի 280-րդ կայանից

ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ 95-ԱՄԵԱԿ

ԹՈՒՐՔ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆՑ ԳՈՐԾԱԴՐԱԾ ՄԹԻՆ ԴԱԻԵՐՆ ՈՒ ԱԶԳԱՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՅԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԿՐԱՅ 1915 ԹՈՒԻՆ

ԹՈՐԳՈՄ ՓՕՍՏԱՃԵԱՆ

Մարդկային համայն պատմության մէջ՝ ամբողջ Ազգ մը բնաջնջելու անմարդկային որոշումն ու արարքը՝ առաջին անգամ յղացողներն ու գործադրողները եղան Օսմանեան թուրք իշխանութիւնները, ղեկավարութեամբ կառավարութեան տիրացած թուրք իթթիհատականները:

Հայ ժողովուրդի բնաջնջման՝ ահաւոր ոճրարարքն էր այդ որ թուրք իշխանութիւնները ծրագրեցին եւ գործադրեցին 1915 թուի Համաշխարհային Առաջին Պատերազմի նախօրեակին:

Այս աներեւակայելի ոճրագործութեան գլխաւոր հեղինակները եղան՝ Թալաթ, Էնվէր, Ճեմալ, Սաիտ Հալիմ, Պէհհետտին Շաքիր, Մէճիտ փաշաներ եւ տասնեակ մը այլանուն թուրք դահճապետներ:

Այս դահճապետներու առաջին գործը եղաւ անգլուխ ձգել հայ ժողովուրդը: Անոնք իրենց ոստիկանական ջոկատներով եւ զինուորական միջոցներով կալանքի տակ առին եւ աքսորեցին հայ ժողովուրդի հազարէ աւելի ղեկավար տարրերն ու մտաւորականները:

1915 թուի Ապրիլ 11-էն Ապրիլ 24՝ հայ ժողովուրդի բոլոր անուանի մտաւորականները, գրողներ, թերթերու խմբագիրներ, գիտնականներ, հոգեւորականներ եւ առաջնորդներ կալանաւորուեցան եւ կարճ ժամանակամիջոցէ մը ետք անոնց տարուեցան Անատոլի միջին վայրերը եւ հոն վարձկան չէթէներու եւ մարդասպաններու ձեռքով անգթօրէն սպաննուեցան:

Բացի հայ եկեղեցւոյ առաջնորդական պաշտօններու վրայ գտնուող քսանէ աւելի բարձրաստիճան հոգեւորականներէ՝ ինչպէս Սմբատ Եպս. Սաստիթեան, Խորէն Եպս. Դիմաքսեան, Յակոբ Եպս. Փաղիարեան, սպաննուեցան նաեւ հարիւրաւոր վարդապետներ եւ քահանայ հայրեր: Տարեգիրքերու անուանի խմբագիր գրագէտ Թէոդիկ հրատարակած է երկու յուշամատեան գրքեր, մին նուիրուած մեր նահատակ գրագէտ մտաւորականներու, իսկ միւսը նուիրուած նահատակուած հայ եկեղեցականներու:

Նահատակուած հայ հոգեւորականներու շարքին էին նաեւ Հայ Կաթոլիկ Եկեղեցւոյ նուիրեալ Առաջնորդ՝ Գերապայճառ Իգնատիոս Արք. Մալոյեանը, որուն սրբութիւն շնորհեց, Հոռովմէական եկեղեցւոյ Առաքելատիպ հովուապետ ձան Փօլ Երկրորդ Սրբազան Պապը: Նահատակուեցան նաեւ բազմաթիւ հայ կաթոլիկ հոգեւորականներ եւ 15 սրբակրօն միանձնուհիներ (Մայրապետներ) նահատակուեցան նաեւ տասնեակ մը հայ բողոքական պատուելիներ:

Կարեւոր կը նկատենք ներկայացնել հոս հայ գրականութեան երկու հանճարեղ հայ բանաստեղծներ՝ Դանիէլ Վարուժանի եւ Ռուբէն Սեւակի նահատակութեան տիտուր դրուագը՝ որ մէկն է միայն, հազարներէն:

ՍՐՏԱԿԵՂԷՔ

ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

1915 թուի Օգոստոս 26ին, Ռուբէն Սեւակ, Դանիէլ Վարուժան եւ երեք միւս մտաւորական ընկեր-

ներու հետ՝ Այաշ տարուելու պատրուակով, թուրք զինուորական հսկողութեան տակ՝ կառքով ճամբայ կը հանուին անձանօթ ուղղութեամբ:

Կառքը կանգ կ'առնէ Գալիփոլի թիւնէյ գիւղի մօտերը: Թուրք ոստիկան զինուորը կը հրամայէ ոստիկան զինուորը կը հրամայէ հինգ կալանաւորեալներուն վար իջնել կառքէն:

Չորս զինեալ ոճրագործ չէթէներ՝ մերձակայ ձորը կ'առաջնորդեն, անպաշտպան աքսորեալները:

Ռուբէն Սեւակ թախանձագին կը խնդրէ ոճրագործներէն որ խնայեն իրենց կեանքին, խոստանալով անոնց տալ իրենց մօտ գտնուող ամբողջ հարստութիւնն ու գոյքերը:

Հակառակ մեր հանճարեղ գոյգ բանաստեղծներ՝ Դանիէլ Վարու-

պիտի ծախեմ եւ հեռանամ այս քաղաքէն...»:

ԱՅԼ ԴԱԻԱԴԻՐ ԱՐԱՐՔՆԵՐ

Թուրք իշխանութիւններ կատարեցին նաեւ այլ ապշեցուցիչ բռնարարքներ: Պաշտօնակ ըրին Պոլսոյ Հայոց Պատրիարք Զաւէն Արք. Եղիայեանը եւ աքսորեցին զինք Պաղատա:

Պարտադրեցին որ բոլոր հայ եկեղեցիները իրենց կապը ընդմիշտ խզեն Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսէն:

Անոնք Կիլիկիոյ Հայոց Կաթողիկոս՝ Սահակ Խապայեանը աքսորեցին Երուսաղէմ: Ընդմիշտ արգիլեցին անոր Կիլիկիա մուտքը:

Թուրք դահիճ ղեկավարներ պարտադրեցին նաեւ որ Սահակ Կիլիկիկիոյ Կաթողիկոս Խապայեան-

Հայ ազգիմ թուրք մեծ դահճապետները

ժանի եւ Ռուբէն Սեւակի, նաեւ՝ իրենց ընկերակցող մեր միւս երեք անուանի մտաւորականներու աղիողորմ պաղատանքներուն՝ անուպայ այդ ոճրագործները ձորի եզրին վտակի մօտ՝ կը մերկացնեն զիրենք եւ սուր դաշոյններով կը սկսին ծակծակել անոնց մերկ մարմինները: Անոնք անգթօրէն կը բզկտեն եւ կ'անդամահատեն անոնց անպատար մարմինները: Միայն Դանիէլ Վարուժան կը փորձէ անձնապաշտպանութեան դիմել, որուն իբրեւ հետեւանք՝ ոճրագործները դաշոյն մը կը խրեն անոր փորտիքին եւ կը հանեն բանաստեղծին աչքերը:

Նահատակեալներու սպաննութեան էտք, ոճրագործները Ռուբէն Սեւակի եւ միւս զոհերու զգեստներու երիզներու մէջէն 450 հնչիւն օսմանեան ոսկի կը հանեն եւ այլ գոյքերու հետ կը բաժնեն իրենց միջեւ: Հուսկ ապա այդ հրէշածին մարդասպանները, կը հրամայեն կառապաններուն վերադառնալ Չանկըրը առանց շեղելու:

Ոճիրին ակնաստեա երիտասարդ կառապանը՝ տեսնելէք էտք կատարուած աներեւակայելիօրէն անգութ եւ անմարդկային այդ սպաննութիւնները, խորապէս կը ցնցուի, ան հոգեպէս կ'ազդուի: Չանկըրը վերադառնալէք էտք, երիտասարդ այդ կառապանը՝ աքսորաւարը գտնուող Գրիգորիս Եպս. Պալաքեանին կը պատմէ կատարուած այդ ահաւոր ոճրագործութիւնները՝ բոլոր մանրամասնութիւններով, նաեւ չկրնալով զսպել իր արցունքներն ու յուզումը՝ կ'ըսէ հետեւեալը. «Ասանկ արհեստը գետնին տակն անցնի, ինծի պէտք չէ ասանկ շահը... Ես կառքս եւ ձիերս

նը ճանչցուի նաեւ որպէս «Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց»:

Յատակ է որ թուրք իշխանութիւններու նպատակը Կիլիկիոյ Սահակ Կաթողիկոսը՝ նորանոր պաշտօններով օժտելը չէր: Անոնց նպատակը հայ եկեղեցական թեմերը անգլուխ ձգելն էր: Որովհետեւ Արեւմտեան Հայաստանի, Աղթամարի եւ Կիլիկիոյ թեմերու մէջ կային 2621 հայ եկեղեցիներ եւ 3324 հայկական թաղեր: Կային նաեւ 286 Հայ Կաթոլիկ եկեղեցիներ եւ 134 Հայ Բողոքական ժողովարաններ:

Այս թիւերը ստոյգ են եւ վաւերական որովհետեւ առնուած են Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքարանի վիճակագրական աղբիւրներէն:

Շատ յստակ էր թուրք իշխանութիւններու մտադրութիւնը: Անոնք կ'ուզէին այս բոլոր եկեղեցիներու հաւատացեալ ժողովուրդը անջատել իրենց եկեղեցական վերին մարմիններէն եւ հոգեւորական առաջնորդներէն եւ դասէն:

Անոնց նպատակը՝ Հայ ժողովուրդը անգլուխ եւ անտէր ձգելն էր որպէսզի աւելի դիւրին ըլլար զիրենք իրենց տուններէն տեղահան ընելը, տարագրելն ու բնաջնջելը: Ճիշտ այդ էր որ ըրին անոնք տարաբախտաբար: Արեւմտեան Հայաստանի եօթը հայկական բնագաւառներու, Պոլսոյ եւ Փոքր Ասիոյ այլեւ այլ հայաբնակ քաղաքներու

եւ Կիլիկիոյ մէջ ապրող հայ ազգաբնակչութեան թիւը եղած էր ըստ հետեւեալին.

Արեւմտեան Հայաստանի եօթը հայկական գաւառներուն մէջ բնակող հայերու թիւը եղած է 1,710,000: Պոլսոյ եւ Փոքր Ասիոյ հայաբնակ քաղաքներու մէջ բնակող հայերու թիւը եղած է 813,000: Կիլիկիոյ մէջ ապրող հայերու ստոյգ թիւը եղած է 452,000:

Հայ ժողովուրդի վրայ գործադրուած ազգասպանութեան նախապատեմ ընդհանուր թիւը եղած էր 2,975,000: Շեշտել պարտինք որ հայկական բնագաւառներու եւ Կիլիկիոյ ընդհանուր բնակչութեան եօթանասուն առ հարիւրը հայեր էին: Այս թիւերու ստուգութիւնը հաստատած ենք թէ Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքարանի վիճակագրական աղբիւրներէն եւ թէ պատմաբան Պրն. Բիւզանդ Եղիայեանի պատրաստած վաւերագրական աղբիւրներու բժախնդիր ուսումնասիրութեանց վրայ:

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԿՐԱՅ ՍՏՈՅԳ ԿՈՐՈՒՍՏԸ ԹՈՒՐՔ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆՑ ԳՈՐԾԱԴՐԱԾ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՈՐՊԷՍ ՀԵՏԵՒԱՆՔ

1915 թուին մինչեւ 1919 տարեթիւը թուրք իթթիհատականներու ձեռքով նահատակուեցան 1,870,000 անմեղ հայեր: Այս թիւին վրայ հարկ է որ աւելցնենք նաեւ Սուլթան Համիտի գործադրած ջարդերը հայերու վրայ, 1896-ին 350,000 էր: Այդ թիւով հայեր կոտորուեցան ներքին նահանգներու մէջ: Աւելորդ կը սեպենք հոս չիշել նաեւ Սասնոյ եւ Պոլսոյ կոտորածները: Թուրք իթթիհատականներու առաջին ցեղասպանական արարքը գործադրուեցաւ 1909 թուին Ատանայի եւ Կիլիկիոյ մէջ որուն զոհ գացին շուրջ 40,000 անմեղ հայեր:

Ներկայացուող այդ թիւերէն եթէ մենք միայն 340,000 աւելցնենք ցեղասպանութեան տարիներուն կատարուած նահատակութիւններու 1,870,000 թիւին վրայ, այն ատեն հայ ժողովուրդի մարդկային կորստեան ստոյգ թիւը պէտք է նկատենք 2,210,000:

Մենք ազգովին այս թիւն է որ պարտինք յայտարարել աշխարհին որպէս ցեղասպանութեան ճշգրիտ թիւ:

Բացի մարդկային վերոյիշեալ կորուստին մենք կորսնցուցինք նաեւ շուրջ 3000 հայ եկեղեցիներն ու վանքերը: Կորսնցուցինք մօտաւորապէս 3000 հայկական դպրոցներ հինգ հազարէ աւելի հայկական թաղեր ու ազգային կալուածներ:

Եւ որ ամենէն կարեւորն է կորսնցուցինք Արեւմտահայաստանն ու Կիլիկիան: Կորսնցուցինք մեր Հայրենիքը:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՏԵՂԱՎԱՆՈՒԹԵԱՆ

Թուրք իշխանութիւններ ոստիկանական եւ զինուորական բիրտ ուժերով ստիպեցին եւ բռնադատեցին հայ բնակիչներուն լքել իրենց հօրենական օճախը: Լքել իրենց չորահազարամեայ հայրենի-

ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳՏԱՄԵԱԿ

ԹՈՒՐԲ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆՑ ԳՈՐԾԱԴՐԱԾ ՄԹԻՆ ԴԱԻԵՐՆ ՈՒ ԱԶԳԱՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՎՐԱՅ 1915 ԹՈՒԻՆ

Շարունակում էք 25-ին

քը եւ հարիւրաւոր մղոններ քալել ստիպւոյ տարին զիրենք դէպի Սուրիոյ անապատները, դէպի տեղահանեալ հայերու վերջին սպանդավայրը, դէպի Տէր Զօր:

Պատահած է դպէք երբ տեղահանուելի չուզող շատ մը հայեր ապաստանած են հայ եկեղեցւոյ մը մէջ, բայց թուրք դահիճ ոստիկաններ դիւանդին հրէշայնութեամբ եկեղեցւոյ մէջ հրկիզմամբ սպաննած էին այդ հաւատացեալ հայերը:

Այս տաժանելի տարագրական ճամբորդութեան ընթացինք շատ էր թիւը անոնց որոնք սնունդի եւ ջուրի պակասէն կը մահանային ճամբու ընթացքին:

Շատ էր թիւը անոնց որոնք գետնամոյն կ'ըլլային: Նաեւ շատեր որոնք չղիմանալով յարուցած տառապանքներուն կամուրջ կերպով ինքզինքնին գետը կը նետէին:

Դժուար պիտի ըլլայ նկարագրել այն գազանային ոճրարքները որ թուրք ճիւղներ գործադրեցին հայ անմեղ ժողովուրդի վրայ:

Պատահականօրէն մեզի հասած են օտարներու կողմէ առնուած շարք մը նկարներ, ուր կ'երեւին երիտասարդ հայ մայրեր իրենց մանկատի երեխաներուն հետ անթուրթեան մահացած: Նկարներ կան գլխատուած հայերու, գետնամոյն եղած կիներու, հրացանագարկ դարձած հայ մարդոց:

Մեզի հասած բոլոր նկարներու մէջ ամենէն սահմրկեցուցիչը խաչուած տամեակ մը մատաղատի հայ անմեղ աղջիկներու նկարներն էին: Այս անմեղ հայ աղջիկները որովհետեւ մերժած էին ենթարկուելի ստահակ թուրք ոստիկաններու քմահաճոքներուն, այդ պատճառով ալ աներեւակայելի անգթութեամբ եւ ստորնութեամբ մը որուն նմանը դժուար է պատկերացնել այդ թուրք ճիւղները խաչափայտերու վրայ քամած էին այդ անմեղ հայ կոյս աղջիկները, եւ ապա խաչ հանած էին զիրենք:

Շուրջ երկու միլիոն հայերու տեղահանութեան աղեխարշ եւ տառապալից դրուագներէն մէկն ալ հայ «մանուկներու վաճառումը»ն է:

Սարսուզդեցիկ եւ սիրտ բզկտող այդ եղբերական պատահարները դժուար է նոյնիսկ երեւակայել որ կրնան տեղի ունենալ:

«Սէպիլի վրաններուն տակ» վերնագրի տակ մեր ականաւոր եւ մեծատաղանդ գրագէտ Երուսանդ Օտեան նկարագրած է այդ կսկծալի դէպքը գրական դիւրագագ տողերով եւ ականատեսի վկայութիւններով:

Կը ներկայացնէք հոս այդ տխուր դրուագը եւ ինչպէս մեծանուն գրողը ինք կը նշէ կարելի չէ կարդալ գայն, առանց «տառապելու»:

ՍԷՊԻԼԻ ՎՐԱՆՆԵՐՈՒ ՏԱԿ ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

Տարագրութեան արհաւիրքներէն յիշողութեան մէջ անջնջելի մնացած սարսուցեցիչ եղբերապատկերներէն մին է մանուկներու վաճառումը Սէպիլի վրաններուն տակ:

Սէպիլ... այդ անունը ինչ անդոսական սարսափով կը համակէր հէպտարագիրներու հոգիները: Հալչպէն մէկ ժամ հուռ, դէպի Արեւելք, ընդարձակ դաշտ մըն էր

Սէպիլը ուր կը դրուէին Հալչպ հասնող տարագիրները, հոնկէ ալ Տէր Զօր քշուելու համար: Դէպի դժոխք տանող առաջին կայարանն էր ան:

1915 Դեկտեմբերի վերջերը երբ հասաւ Սէպիլ, դաշտը ծածկուած էր հազարաւոր վրաններով, որոնց մէջ խճողուած էին տարագիրները, խարբերդի, Մալաթիոյ, Տիգրանակերտի, Պարտիզակի, Ատաբազարի, Պրուսայի, Ա. Պոլսոյ, Ռոտոսթոյի, Ատանայի, Այնթապի, Քիլիսի, Գոնեայի եւ էնկիւրիի կողմերէն քշուած: Շատերը ճամբան կողոպտուած էին քիւրտներու, արաբներու կամ թուրք չէթէներու կողմէ, եւ ոմանք մնացած էին մօրէ մերկ վիճակի մէջ:

Թիֆլիսը, թանչքը, Չերմը կատաղօրէն կը հնձէին օրական 5-600 կեանքեր: Աղբահաւաք կառքերու առուուրէն մինչեւ իրիկուն, վրանէ վրան կը պտտէին, մեռել ժողովելու: Ամէն մէկ կառքի մէջ 10-12 դիակ կը դիզուէր: Եւ կը պատահէր որ հովեվարքներ մեռելներու հետ խառն ի խառն կառք կը նետուէին, իրենց իսկ տէրերուն հաւանութեամբ: Շատ բարակը նայելու ատենը չէր... քանի մը ժամէն անանկ ալ պիտի մեռնէր, անանկ ալ... մութը կը կոխէր ու կառքերը պիտի դադրեցնէին իրենց երթեւեկը, պէտք էր օգտուել առիթէն:

Եւ որովհետեւ հագուստի ու ճերմակեղէնի պէտք կար, մեռելները կը մերկացուէին ու այնպէս կը նետուէին կառքերու մէջ: Ու այս անուշիւրէն եղբերական բաները կ'ըլլային ամէնուս աչքին առջեւ, անբանացած անտարբերութեան մը մէջ:

Բայց ամենէն սոսկալին մանուկներու վաճառումն էր: Գնորդները կառքով Հալչպէն կու գային եւ ընդհանրապէս արաբ եւ հրեայ կիներ էին: Կառքէն կ'իջնէին ու վրանները կը շրջէին հարցնելով. - Ծախու տղայ կա՞ն...

Մայրեր որոնք տակաւին պատառ մը հաց ունէին ուտելիք, սոսկումով կը վանէին զանոնք. բայց ուրիշներ անօթիներ, լացուկոծով, անէծքով իրենց զաւակները կը յանձնէին քանի մը մէծիտիլէի փոխարէն: Գնորդները որոնք հետեւին նարինջ ու սիմիթ բերած էին, փոքրիկ աղջկան ձեռքը նարինջ մը կուտային որովհետեւ այդ կիները միշտ աղջիկներ ծախու կ'առնէին ու խեղճ անօթի փոքրիկը կը յարձակէր նարինջի փոքրիկը կը սկսէր կեղեւով միասին կրծել: Իսկ սիմիթը ցոյց կու տային միայն, ու կ'ըսէին.

- Այս սիմիթն ալ կառքին մէջը կ'ուտես:

Ու սովահար աղջնակը, գառնուկի մը պէս որ բուռ մը խոտին ետեւէն կ'երթայ, կը հետեւէր կիներուն, մանաւանդ սիմիթին, լալով, եւ ատեն ատեն ետին մայրիկին նայելով...

Քանի քանի անգամներ խելաչեղ մայրը իր զաւակը վաճառելէ ետքը, վագած ու կառքին մէջէն ետ յափշտակած էր գայն, դրամը գնորդներուն երեսին նետելով: Բայց աւելի յաճախ գոհացած էր ցաւին մէջ զալարուելով, եւ թողած որ կառքը հեռանայ իր մայրական սրտին ու աղիքներուն վրայէն թաւալելով:

Տեսայ մայր մը որ իր երկու զաւակները վաճառելէ քիչ վերջը

խենթեցաւ եւ ստիպուեցան հիւանդանոց փոխադրել:

Տարագրութեան չարչարանքներուն ամենէն տաժանականը մանուկներու այս խլումն էր իրենց մայրական ծոցերէն: Եւ այն մայրերը որոնց զաւակները յափշտակած էին բռնի, այնքան չէին ազդուած՝ որքան անոնք որ, իբր թէ կամովին, իրենց տղաքը կը վաճառէին:

Անոնք որ տարագրութեան այս անարկու կեանքը ապրեցան կրնան ըսել Երեմիա Մարգարէին պէս. «Ես այն մարդն եմ որ Տառապանքը տեսայ»:

ՏԵՐ ԶՕՐ (ՏԵՐ ԷԶԶՕՐ)

Տեղահանուած երկու միլիոնէ աւելի հայ ժողովուրդի դէպի Տէր Զօր ուղեւորութիւնը լի էր անվերջ մահերով եւ ծրագրուած սպաննութիւններով, թուրք իշխանութեանց ենթակայ չարադարաներու եւ ոճրագործներու ձեռքով:

Անվերջ քալելու անկարող տարագիր ուղեւորներէն ամէն օր հարիւրաւորներ կը մահանային: Բազմահարիւր այլ աքտորեալներ եւս կը մահանային ամէն օր հիւանդութիւններէ, սնունդի եւ ջուրի չգո-

յութենէ:

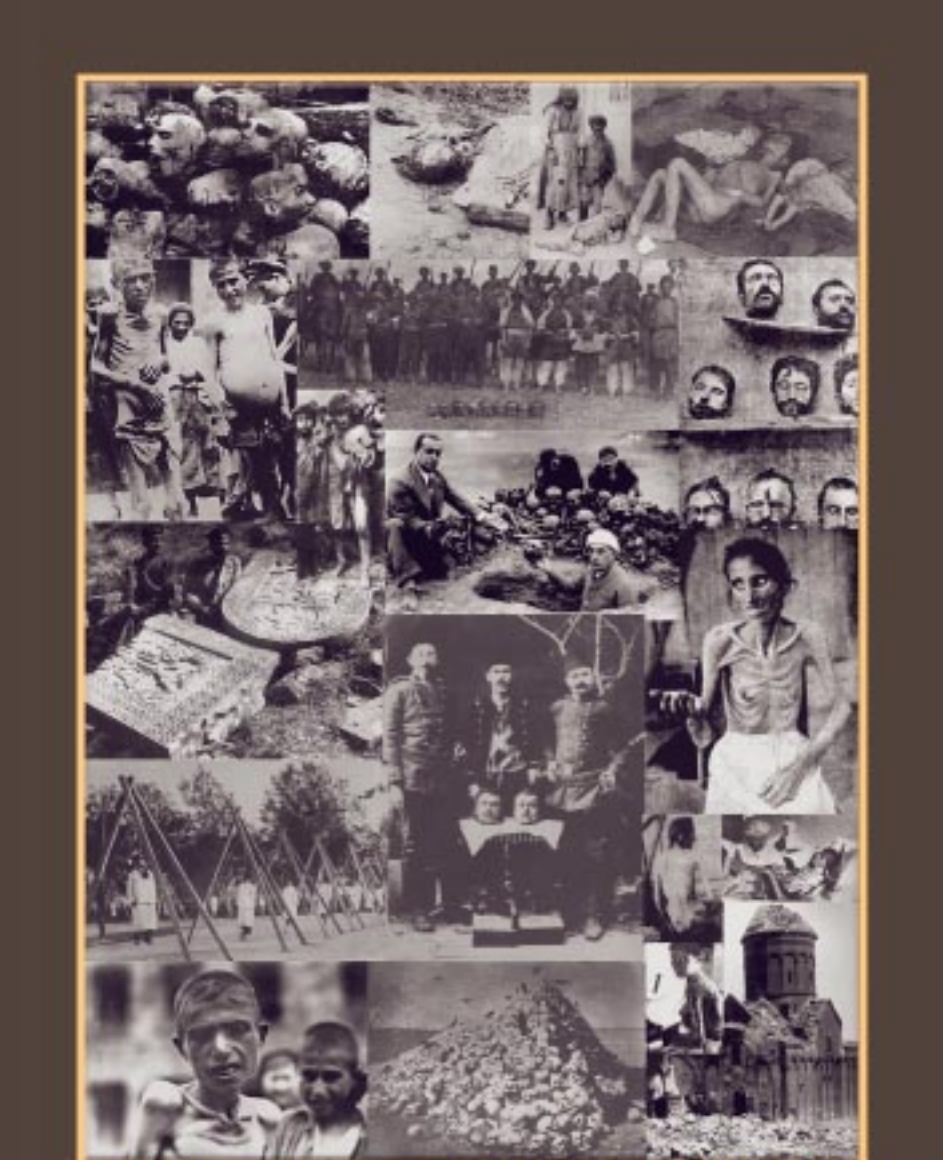
Ամէն օր կրկնուող այս բազմահազար հայ տարագրեալներու մահերն ու սպաննութիւնները եղան պատճառ որ երկու միլիոն տարագրեալ հայերուն միայն տասը առ հարիւրը համին Սուրիոյ անապատները եւ Տէր Զօր: Մօտաւորապէս երկու հարիւր հազար էր թիւը հոն հասած դժբախտ եւ անպաշտպան մեր հայ եղբայրներուն եւ քոյրերուն: Այս տարաբախտները Եփրատ գետի վրայ հաստատուած կամուրջին երկու կողմերը գտնուող անապատներու մէջ անխնայ անգթութիւններով սպաննուեցան, թուրք ոստիկաններու եւ ստորին մարդասպաններու ձեռքով:

Երկու միլիոնէ աւելի այս տարագրեալներէն ողջ մնացին հազար հինգ հարիւր որբեր եւ կիներ միայն:

«ԱՐՇԱԼՈՅՍԻՆ ՄԱՅՐԸ»

Տէր Զօրի մէջ պատահած այս սիրտ ճմլող տխուր դրուագին ականատես գրողն է մեր մեծատաղանդ գրող Երուսանդ Օտեանը: Տէր

Շար.ք էք 31

"Turkey had nothing in its past to be ashamed of" Turkish Prime Minister Recep Tayyip Erdogan

ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳՏԱՍԵԱԿ

ՏԻՈՒՐ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ ԱՊՐԻԼ Է

ԼԻՏԱ ՏԵՐ ԵՂԻԱՅԵԱՆ

Ապրիլ է: 1915. Հայոց երկնակամարը կը մթազնի: Վստահ եմ իւրաքանչիւր հայ իր մէջ կը կրէ Հայոց Յեղասպանութենէն ողբերգական դէպքեր:

Կողակիցիս՝ Յակոբին, երկնազնացութենէն մէկ տարի ետք, կը վերջիչեմ իր նահապետական գերդաստանը, անոնց հաւատքն ու սէրը առ Աստուած, եւ խիզարի նահատակութիւնը Քրիստոսի սիրոյն:

Վառվառ, ամուսնացած էր Խարբերդի Խուլայ գիւղին աւագ քահանայ՝ Տէր Եղիա Տէր Եղիայեանի հինգերորդ որդւոյն՝ Յարութիւնին հետ: Քահանային չորրորդ զաւակը, Կարապետ (Կեսարայր) Ամերիկա մեկնած էր աշխատելու, իր կինը եւ երկու զաւակները յանձնելով ընտանիքին խնամքին:

Հինգ հարսեր եւ զաւակներ շատ սիրով կ'ապրին այս նահատակական տան մէջ, ամէն ոք ունէր իր գործը: Քահանան շատ սիրուած եւ յարգուած էր, իր ընտանիքէն եւ իր ժողովուրդէն:

1915, Ապրիլ, վախ ու սարսափ կը տիրէ ամէն կողմ: զանգուածային կոտորած: Ծրագրուած էր Հայ ազգը բնաջնջել: Թուրքեր կը մտնեն հայ տուններէ ներս, եւ կը հաւաքեն, այլ-մարդիկը: Վառվառ կը պահէ իր ամուսինը, իրենց տան կից եկեղեցիին խորանին ետեւ, միւս տղաքն ալ կը պահուին տարբեր անկիւններ:

Թուրքերը կը կոտրեն այս տան դուռը, կը պոռան, քահանային երեսին, «Դուրս հանէ տղաքդ, եթէ ոչ կը մեռցնենք քեզ»: Հայր իմ, ինչպէս կրնար յանձնել իր զաւակները անգուլթ, անխիղճ մարդոց սեւ ձեռքերուն: Թուրքերը կը փնտռեն այս տան ամէն անկիւնները, չեսոյ կը մտնեն եկեղեցի, կը գտնեն տղաքը, դուրս կը հանեն, պատին քով կը շարեն: Անոնց աչքերը կը կապեն, հարուածներ կ'իջեցնեն, կը չաչարեն այս անմեղները: Ապա կը գնդակահարեն: Վառվառ կը շարունակէ պատմել դէպքը. ահաւոր է, իր ողբերգական, ցնցող մանրամասնութիւններուն մէջ. «Բոլորս հոն էինք, բարձրաձայն կը հեծկլտայինք: Քահանան «Չաւակներս» կը պոռար, փոքրիկները «Հայրիկ, կ'աղաղակէին: Հարսերը կ'ողբային, մինչ անոնց անշունչ մարմինները ինկած էին գետին»: Թուրքին գոռ ձայնն էր, «Ամէն բան թողուցէք ու ետեւէս քալեցէք»:

Ինչպէս կրնար քալել հայր մը, երբ սրտահատորներուն դիակները փռուած էին փողոցը: Ինք, որ այնքան մեռելներ թաղած էր, անթաղ մնացին իր անուշ զաւակները:

Կը քալէ ժողովուրդը, կորաքամակ ձերուներ, կորիճ երիտասարդներ, մտաւորականներ, մեծեր ու փոքրիկներ: Օրօրոցի մանուկներ երբեմն կը խլուէին մայրական գիրկերէն: Ժողովուրդը յոգնած, անօթի ու ծարաւ է, չեն գիտեր ո՞ւր կ'երթան: Կը հասնին գետի մը եզրերը: Թուրքը կը գլանայ կաթիլ մը ջուր գնելու իրենց ծարաւած բերնին, կ'իջնան գետեզրերը ու ժասպառ:

Այս միջոցին, երիտասարդ մը վազելով կու գայ քահանային քով եւ կ'ըսէ. «Քէշիչ Պէյ, լսեցի ձեր մասին, եկայ որ ձեզ ազատեմ: Ես,

այն պատանին եմ, որ վրաս աղօթեցիր եւ ես բժշկուեցայ, միայն թէ ուրացիր Քրիստոսը»: Քահանան մնացած ոչժը հաւաքելով ոտքի կ'ելլէ ու կ'ըսէ. «Ո՛վ անգուլթ, Թուրքի զաւակ, գնա՛ հեռացիր, աչքերուս առջեւէն, ի՞նչպէս կրցաք չարչարել եւ գնդակահարել իմ չորս անմեղ զաւակներս, որոնց դիակները փողոցն են դեռ: Մենք չենք ուրանար Քրիստոսը, մահը անոյշ է ինձի»:

Դահիճները հոն են, կը յարձակին քահանային վրայ, կը ծեծեն գինք, մօրուքը կը փետտեն: Ինք լողալ գիտէր, նախ մէկ թեւը, ապա միւսը կ'անջատեն մարմինէն: Արիւնը կը հոսի, բոլոր ժողովուրդը եւ իր ընտանիքը կուլ լային, քահանան կ'ըսէ. «Ո՛վ հարսերս, թողնիկներս եւ ժողովուրդս, ձեր հաւատքը մի՛ մոռնաք, Քրիստոսը մի՛ ուրանաք, մնացէ՛ք հայ, մնացէ՛ք Քրիստոնեայ»: Վերը, երկինքը, կը տեսնուինք»: Եւ Թուրք գինուորը գինք կը նետէ Եփրատ գետի ջուրերուն: Վառվառ կը շարունակէ պատմել խեղդուած ձայնով, ամուր, ձեռքս սեղմելով, չենած իր ձեռնափայտին եւ պարբերաբար ձախ ձեռքով չորդառատ արցունքները սրբելով, կ'ըսէ. «Յանկարծ քահանային գլուխը տեսանք ջրուրերուն վրայէն եւ ըսաւ. «Քրիստոսը մի՛ ուրանաք»: Այդ ձայնը մի՛նչեւ այսօր ականջներուս մէջ է»: Մեծ հարսը չի կրնար դիմանալ այսքան «գուլթ»ին, իր երկու փոքրիկներուն ձեռքէն բռնած կ'ըսէ. «Յանուն Հօր եւ Որդւոյն եւ Հոգւոյն Սրբոյ ամէն», եւ կը նետուի գետը: Իրեն կը հետեւին շատեր: Անգուլթ թուրքին գոռ ձայնն է. «Քալեցէք»: 35 տարեկան Վառվառ, գիրկը

Տէր Եղիայեան ընտանիքը

ունէր վեց ամսուան զաւակը՝ Գոհարիկը: Կաթը քաշուած էր: Մանուկը կու լար, կը պաղէր, անօթի ու ծարաւի էր: Ճամբուն եզերքը դիակներ կային, կամաց մը, շարքէն դուրս ելաւ, մօտեցաւ անոնցմէ մէկուն որ լաթ մը առնէ իր ձագուկը ծածկէ: Խեղդուակ ձայն մը կը լսէ. «Վառվառ, իմ լաթս մի առներ, կը մսիմ»: Կը ծռի տեսնելու, թէ ո՞վ էր: Ինչ տեսնէ, իր ներք, Խուճարն էր, որ վերջին շունչը կը փչէր: Արցունքով կը հեռանայ անոր քովէն:

Գոհարիկ տօգոյն էր: Մահը մօտ էր, կը դողար: Հոն ծառ մը կար, անոր շուքին կը պառկեցնէ մանուկը, կը խաչակնքէ եւ կ'աղօթէ: Տէր Յիսուս Քրիստոս, քեզի կը յանձնեմ հրեշտականման ձագուկս, գիտեմ իրեն լաւ հոգ պիտի տանիս: Երանի ես ալ հետը մեռնէի, քեզի եւ գերդաստանիս միանայինք միասին: Կը համբուրէ մանուկին պաղ ձակատը: Երկու թուրք գինուորներ գինք կը տեսնեն, եւ շարքէն ներս կը հրեն:

1919 զինադադար կը հռչակուի: Կարապետ, Ամերիկայէն կը վերադառնայ: Երկար փնտրութիւն ետք կը գտնէ եղբօր կինը եւ ազգական մը, Ուրֆայի որբանոցին մէջ: Կ'ամուսնանայ Խարբերդցի քահանայի մը աղջկան հետ՝ Նուարդ Տէր Պողոսեան, որ մէկը չունէր: Աստուած կ'օրհնէ այս ընտանիքը, մանչ զաւակով մը, Յակոբ Տէր Եղիայեանով: Կարապետ կը լծուի գործի, Ամերիկայէն բերած դրամով շատ հաջեր կ'ազատէ Թուրք տուններէն: Վառվառ, նախ Հայկազ կու գայ, ապա Ամերիկա կը հաստատուի: Այս հաւատացեալ մամիկը, 108 տարեկանին, մեկնեցաւ այս աշխարհէն, երկինք: Իր կեանքին վերջին չորս տարիները ապրեցաւ մեր տան մէջ: Իր ներկայութիւնը մեզի, մեր զաւակներուն եւ իրենց ընտանիքներուն՝ օրհնութիւն էր: Ինք ալ վայելեց մեր բոլորին սէրն ու յարգանքը: Յաճախ կը պարպէր իր սիրտը անցեալի սահմուկեցուցիչ

Շաք-ը էջ 29

ՅԵՂԱՊԱՆՈՒԹԵԱՆ 95-ԱՄԵԱԿ

ԱՐԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ԵՐԿՐԻ ԿՈՐԾԱՆՈՒՄԸ

ՊՕՂՈՍԼԱԳԻՍԵԱՆ

Մարդկային մշակույթի արարման հնագույն օրրաններից՝ Միջագետքի Սուժերները, իրենց արձանագրություններում վկայել էին, որ դիմած էին եղել հիւսիսի լեռնաշխարհի «Դրախտի Երկրի» մարդկանց իրենց փրկելու թշնամիներից:

Լեռների երկիր Հայկական Սրբազան լեռնաշխարհը, բարձրացել է դէպի երկինք աստղերից լոյս քաղելու, արեւի կրակը բերել իր աշխարհում հրաբուխներ վառելու Սիփանի, Նեմրուծի, Թոնտրակի գագաթներին: Լեռների լանջերին, ստորոտներին դաշտեր էին բացուել: Երկնքի աստղերից հազար ու մի հունտեր էին թափուել, որ ցորեն ծլէր այնտեղ, ծիրանների, խաղողի որթատունկ բուսնէին այնտեղ, ծաղիկ լինէր այնտեղ, անմահութեան ծաղիկ՝ Փրափոն, հուրճէր լեռների լանջերին: Աստուածները, տիեզերքի իրենց տաճարներից «Կենաց Ծառ» էին բերել այդ լեռնաշխարհի, որ նրա մարդիկ անմահ լինէին: Ջուր էր ժայթքել լեռների կողերից, հոսել հարաւ, մայրացնելու հողը նրա արտերի: Դրախտի գետեր էին յորջորջել նրանց:

Աստուածները, Աստուծոյ արարչութիւն եղաւ այնտեղ, դրախտ արարուեց, մարդ եղեւ այնտեղ: Դաշտերում ցորենի արտեր ծփացին: Ծաղկունքի ծիածան վառուեց լեռների լանջերին: Ծառեր յառնեցին, Ծիր կաթինի արեւներից ծիրանների եկաւ նրա դաշտերին: Խաղող հասունացաւ, որ նրանով արբենային, իրենց արարիչին փառաբանէին:

Բազմացան մարդիկ, մի խօսքով բարբառեցին: գնացին ուրիշ աշխարհներ: Այդ դրախտիկ լեռնաշխարհի սրտում մարդիկ շարունակեցին կառուցած մնալ նրա լեռներին, դաշտերին, հողին: Աստուածները արարման ոգու հեք հոսեցին նրանց արտերին: հող մշակեցին, լեռների կողերի ապարներից մետաղներ ձուլեցին: Լեռների լանջերին, դաշտերում տներ պատեցին, շէներ արարեցին:

Արարչութեան երկիր: Տիեզերքից աստուածներ էին իջել, որ պողաբերութեան արարում լինէր այնտեղ: Մայրութեան լոյս վառուէր այնտեղ, որ մայրանար հողը, մայրանային ծառեր, պարմանուհիներ: իրենց սրտերում սիրոյ գեղում լինէր, քաջութիւն յորդէր, իմաստութիւն հոսէր իրենց մտքերին: Ճշմարտութիւն, բարութիւն լինէր իրենց աշխարհում: Երգ ու բանաստեղծութիւն երկնէին, որ փառաբանէին աստուածների արարչութիւնը:

Այդ մարդիկ հազար, հազար տարիներ արարման հեւքով արբեցան իրենց լեռների աշխարհում: Արքաները յիշատակութեան արժանի քաջութեան բազում գործեր կատարեցին: իրենց լեռնաշխարհի սահմանները տարան այնտեղ, որտեղ իրենց քաջերի գէնքերը կը հասնէին: Յաղթական ճակատամարտեր մղեցին իրենց լեռներ հասած թշնամու դէմ: Ազատութեան կռուի ելան, իրենց յաղթական առաջնորդի անունով

«Հայ» կոչեցին իրենց, լեռնաշխարհը «Հայաստան Երկիր Դրախտավայր»: իրենց, լոյսի ու ճշմարտութեան աստուծոյ «Արեւորդիներ» կոչեցին:

Ասիայի տափաստաններից, անապատի դաժանութիւնը իրենց սրտերում խաշնառած ցեղի մարդիկ արշաւում էին արեւմուտք, հրդեհում իրենց ճանապարհը: Հասել էին հայոց Սրբազան Լեռնաշխարհ, տիրել նրա դաշտերին, շէներին:

Այդ ցեղի գորչ ստուերը պատեց երկիրն հայոց սրբազան Լեռնաշխարհի: Դաժան էին, Աստուած նրանց սրտերին մի պողոնց իսկ գութ չէ կաթել: Հազար, հազար շէների մարդկանց արարման հեքն էին յափշտակել: Ստրկացրել էին «Վերածնունդ» արարած աշխարհի մարդիկ: Ջուրկ դատկաան ատենաներում վկայութիւն տալու իրաւունքից, յանցապարտ համարուել իրենց ցեղի երկու մարդկանց վկայութեամբ: Հարկ, որ աշխարհում որեւէ երկրում, որեւէ ժամանակ գոյութիւն չէր ունեցել, «Որդու» հարկ էին սահմանած եղել: Նրանց տարել «Մետրեաններ», գինուոր, «Ենիշէրի» գինուոր դարձրել:

Պայթեց հայոց ընդվզման ոգին, Վահագնի եղեգան բոցի կրակալոյսի ջահեր վառուեցին իրենց հոգիներում: Իրենց ցեղի Նահապետի ոգու կանչով Վասպուրական, Տարօն աշխարհներում ազատութեան շնորհներ հնչեցրին: Շինականները գէնք վերցրին, Սասունի, Մուշի, Շատախի լեռներում ընդվզման կռիւ եղաւ: Ջարկին թշնամուն, ընկան, մարտն էր անհաւասար: Սուլթանը երեք հարիւր հազար հայերի արեամբ կարմրեցրեց Սասուն ու Մուշ լեռները: «Կարմիր» կոչեցին նրան: Իսկ ինչո՞ւ իր իսկ արեամբ նրան չկարմրեցրին:

Իրենց «Երիտասարդ Թուրքեր» յորջորջած խառնածին հրեայ թուրքեր, գնչու թուրքեր տապալել էին Սուլթանին: «Հաւասարութիւն, Եղբայրութիւն, Ազատութիւն» նշանաբանով գաւթել իշխանութիւնը: Հայեր հաւատացին թուրքին, ափսոս: Այդ ինչպէ՞ս եղաւ, որ իրենց խոհուն «Մեծեր» ի մասստութիւնը չկարողացաւ կանխորոշել նրանց խարդաւանքը: Նրանցից մէկը պիտի ասէր, որ «Խաբուեցինք»: Եւ տանուլ տուին...:

Աշխարհի ազգեր պատերազմի դաշտերում յօշոտում էին իրար, թուրքն էր պատերազմում Գերմանի կողքին: Պահն էր յարմար իրագործելու իշխանութիւն եկած շնագայլերի վոհմակի 1912 թուականի Սելանիկի ժողովում ծրագրուած որոշումը, հային արմատախիլ անել իր բնօրրանից, արմէնների ցեղը սպաննել: Իսկ հայ մեծեր, թողած հայոց աշխարհի շէները իրենց կամքին, գինարբուքի էին նստած եղել նրանց հետ, կռիւ արել նրանց խորհրդարանի մի քանի աթոռների համար:

Գարնան մի գիշեր կալանեցին հայոց իմաստուններին, իրենց վառման սրտերում դեռ լեցուն քերթուածներ արարող բանաստեղծներին: Տարան բանտեր, առանց դատի սպաննեցին: Ներքին Գործերի նախարար Թալէաթը հրովարտակ

էր արձակել, հեռագիրներ յղել կառավարիչներին մարելու հայոց շէների ծխանների լոյսը: Առանց խղճահարութեան ու գութի տեղահանել նրանց բնակիչներին, կարաւաններ դարձրած տանել անապատներ: Քայլեցին, ընկան, սպանուեցին: Ում սրտում քաջի արիւն էր հոսում, ով կարողացել խաղի բերել թշնամուն, ողջ էր մնացել: Կարմիր ձիւն էր տեղում հայոց լեռնաշխարհում, մթնել էին լեռները, խաւարել էին շէները հայոց: Ո՞վ էր փրկելու իրենց, սպաննած էին եղել իրենց աշխարհին արարչութիւն հոսած հին աստուածներին, ափսոս:

Գարուն էր, ո՞ւր էիք գնում: Ձեր սրտերում գարնան արեւի կրակը չէ՞ր շառաչում: Գարուն էր իջել ձեր աշխարհին, դաշտերում ցորենի ծովեր էին, այգիներին ծիածան էր իջել: Արմէնների քաջութեան ու կռուի Վահագնի ակների կրակալոյսը չէ՞ր վառում ձեր հոգիներում: Ինչո՞ւ ձեր հոգիներում հանգեր էր նախնիների կռուի կորովը: Ինչո՞ւ ձեր լեռներում կռուի շնորհներ հնչեցնելու փոխարէն փակուեցիք ձեր նոր հաւատքի տաճարներում: Եւ ողջակիցուեցիք խաչերի հետ, խաչի պաշտամունքի հետ, խաչուեց երկիրը հայոց... սուրն աւելի արդար չէ՞ր քան խաչը: Ինչո՞ւ ձեր պատած տները որպէս վահան գրկած չմարտնչեցիք, այրէիք նրանց, այրուէիք նրանց պաշտպանական կռիւներում, յաւիտեան միաձուլէիք մայր հողին: Կռուի բոցերում թող այրուէին շէները հայոց աշխարհի, արմէնների քաջութեան ոգին թեւածէր աշխարհներ: Եւ դեռ կանչում ենք աշխարհին, որ ջարդել են մեզ, ցեղ մեր սպաննել: Ինչպէ՞ս են միլիոններ սպանուել առանց կռուի ելնելու... ափսոս, ինչո՞ւ այդպէս:

Հայոց լեռներին խաւար էր իջել: Շէները չէին թարթում լոյսով, նրանց տների ծխանները մարել էին, կոտրել էին «Գերանները», փլել էին որմերը, բաց պատահաններից սուլում էր քամին: Դաշտերն էին լերկ, քամին հողը շալկած տանում հեռուներ, կոտրատուած այգիներ, սպաննուած ծառեր: Գետերն էին վազում կարմիր կապած: Լուել էին եկեղեցիների գանգերի ղողանջները, մարել էին արարիչին փառաբանելու սրբազան վարդապետների շարականների տիեզերաշունչ երգերի հնչիւնները, բակերում այրուած մատենաներ: Շէների հազար, հազար դպրոցները լուռ էին, մանչեր չէին վազում նրանց բակերում: Կործանել էին արարչութիւնը երկրի, կործանուել էր հազար, հազար տարիների հայոց լեռնաշխարհի արարչութեան ոգու հէքեթը: Ինչո՞ւ այդպէս եղաւ, ափսոս: «Դրախտիկ Երկիր», անցորդ երբ անցնես նրա ճամբաներով, գնայ փրած վանքերի, կործանուած շէներին պատերին հայիր, սրբիր նրանց որմերի արցունքը, համբոյր շաղիր նրանց

վէմերին, մեղմիր ցաւը նրանց, արդեօք կը ներե՞ս քեզ...:

Հայեր պահանջում են իրենց լեռները, Նեմրուծի գագաթին իրենց հին աստուածների սրբավայրը, իրենց Հայկ Նահապետի ժառանգ թողած հողը: Պահանջում ենք նրանց, ովքեր դեռ պիտի գային իրենց աշխարհ, որ այն լցուէր միլիոն, միլիոն հայերի արարման հեւքով: Եւ ո՞վ իմանար դեռ քանի իմաստուններ կը գային արմէնների հանձարի լոյսը փայլատակելու այս մոլորակին: Աստուածացած Հայկ նահապետը իր Ծիր կաթինի աստղաբոյլից աստղ է ճամբել հայոց աշխարհ տիեզերական ներուժ հոսելու: Իրենց տուն են բերել գերուած մի որդուն, եւ ո՞վ իմանայ երբ են կարաւաններ դարձած վերադառնան երկիր: Իրենց պատմութիւնը դեռ աւարտուած չէ, հայոց սահմանը այդ է, որ ճանաչենք, նրա սահմանները ամէն հայ իմանում է որտեղ է վերջանում, ոչ...: «Բաբո, ո՞րն է մեր հայրենիք, սահմանը նրա» հարցնում էր հայ իմաստունը, երեւի պիտի պատասխանէին՝ որտեղ որ հայու արարման լոյսն է շողում:

Լուել էին թնդանթները, խորտակուել էր Օսմանի կայսրութիւնը: Մարդու հանդէպ յանցագործութիւն կատարած ճիւղները փախել էին: Հայ վրիժառու քաջեր, գնացին նրանց հետքերով, գտան նրանց իրենց Սթանպուլում, Հոլմում, Թիֆլիսում, Պերլինում, գարկին նրանց, շառագունեցին նրանց ճակատները իրենց պիղծ արիւնով: Երկնքում աստղիկներ դարձած նահատակների հոգիները իրենց թրթուուն ժպիտների լոյսերը ցողեցին նրանց սրտերին:

Ապրիլ 24, աշխարհի հայեր լոյս են վառում իրենց ցեղի նահատակների հոգիներին: Իրենց մայր ոստանի բլուրի գագաթին երկինք նայող քարէ բաց խորան են պատել: Հայոց տասնըերկու աշխարհների սիւներն են խոնարհուել խորանում վառուող կրակին: Մայր ոստանի միլիոն հայեր լուռ քայլում են, գնում խորան իջնում, ոչ թէ աղօթելու, այլ պատարագելու մարտիրոսացած հոգիների տառապանքը: Յուշի պատարագի եկած հայերի դէմքերին ճամբաներին ընկած նահատակների, մանչերի տառապանքի ցաւի խոհն է իջած: Կրակի շուրջը մարդահասակ ծաղիկներ, ժպտում են լոյսին, ժպտում այնտեղ իջած նահատակների ստուերներին: Ո՞րտեղ են տանել այդքան ծաղիկներ: Հայոց հին աստուածները, Նեմրուծի գագաթի սրբավայրից բարձրացել են հայոց քարէ սիրտ Արարատի գագաթ՝ բուռ, բուռ ձիւն նետում հայերի վրայ, որ հովանար նրանց սրտերի մըմուռը:

Քարէ սիւների կողքին, հայոց յաւերժութեան արեւը գրկած արծաթափայլ սիւն է ճախրում դէպի իրենց Հայկ Նահապետի համաստեղութեան աստղեր:

ԱՊՐԻԼ Է

Շարունակուած էջ 27-էն

պատահարներուն մասին խօսելով, որոնք անմոռանալի են, մեր սրտին եւ մտքին մէջ:

Քիրստոսով ննջած մեր նահատակներուն յիշատակը միշտ վառ պիտի մնայ ամէն հայու սրտին մէջ: Յարգանք իրենց եւ յարգանք նահապետական Տէր

եղիայեան գերդաստանի բոլոր նահատակներուն:

Մեր Փրկիչը կ'ապրի, եւ բոլորս իրեն հետ պիտի ապրինք դարեր անվախճան: Իր շնորհքով երկնից փառքին մէջ: Ալէլուիա ամէն:

Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց: Օրհնեալ է յարութիւնն Քրիստոսի:

ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ 95-ԱՄԵԱԿ

ՅՈՎԱԵՓԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐՈՒ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՈԳԵՇՆՉՈՂ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ծ.Ն. Փաստահանայի Յովսէփեան վարժարանի աշակերտներու շարադրական մրցանքին գնահատական մրցանակներու արժանացած են Հայոց Ցեղասպանութիւնը ոգեշնչող շարք մը գրութիւններ: Կու տանք լաւագոյնները եւ կը շնորհաւորենք մեր դեռատի գրողները:

Կրէյս Խանլեան Ը. կարգ Առաջին հանդիսացող Ծարադրութիւնը

Հայ կը նշանակէ Հայ ազգին պատկանող անձ մը: Ես հայ աղջնակ մըն եմ, որ Յովսէփեան Վարժարանը կը լաւախեմ: Այսօր, 95 տարիներ անցած են Հայկական Ցեղասպանութենէն: Ապրիլ 24, 1915ին թուրքերը մէկ ու կէս միլիոն հայեր ջարդեցին: Մինչեւ այսօր տակաւին այս ահաւոր դէպքը կը յիշենք:

Ես այս դպրոցը տասը տարիներէ ի վեր կը լաւախեմ: Իմ ծնողքս շատ ջանք կը թափէ, որ ինձի եւ քրոջս հայկական վարժարան դրկէ: Առտու իրիկուն կ'աշխատին, որ ես լաւ հայերէն սորվիմ ու բնաւ չմոռնամ: Այս իրենց ամենէն կարեւոր նպատակներէն մէկն է: Մենքփ հայերս նման ենք շէնքի մը, որ ամուր եւ հաստատ կը մնայ, հպարտօրէն բարձր պահելով իր գլուխըփ հայ կոչուելուն համար: Այո, ճիշդ է որ կը հիմնանք, բայց եթէ շարունակենք հայերէն սորվիլ ու կարդալ, կը նորոգուինք: Հայկական Ցեղասպանութիւնը ճիշդ զօրաւոր երկրաշարժի մը նման ցնցեց շէնքը, բայց մենք դեռ կըրցանք ապրիլ: Հիմա մենք աշխարհին ամէն կողմն ենք ու տակաւին կը շարունակենք սորվիլ: Չորս կարեւոր կէտեր կան, որոնց բոլոր հայերս պէտք է հետեւինք, ա.- Հայկական մշակոյթն ու քաղաքակրթութիւնը շարունակել

- բ.- Հայերէն կարդալ
- գ.- Հայերէն գրել
- դ.- Ինքնաճանաչումի իբրեւ հայ անհատ

Գիր ու գրականութիւն շատ կարեւոր են: Մեծ թիով հայ գրագէտներ կորսնցուցած ենք ցեղասպանութեան ընթացքին: Ես վստահ եմի 100 տոկոսով, որ հայերէն լեզուով նոր գրողներ պիտի ըլլան: Մենք պէտք է հաւատք ունենանք, որ կարելի ըլլայ ասոր իրականացումը: Եթէ միանանք մենք իբրեւ ազգ եւ հաւատանք, նոյնիսկ կրնանք մեր Պատմական Հայաստանին ալ ետ տիրանալ: Մեր գեղեցիկ Հայաստանին բնութեան իրաքանչիւր մասը խորհրդանշէ մըն է մեր նկարագրին: Բարձր լեռները ցոյց կու տան, որ մենք զարգացած ենք եւ ամպերուն հասած ենք: Հայաստանի գետերը շատ հեռու տեղեր կը հոսին, ինչպէս որ մենք ամբողջ աշխարհին շուրջ թափառական ենք: Դաշտերուն վայրի ծ աղիկները ցոյց կու տան, որ մենք բազմաթիւ ենք ու մեր թիւը բնաւ պիտի չպակսի: Գիտեմ, որ շատ հայ երեխաներ օտար դպրոցներ կը լաւախեն, բայց չձուլուելու համար անոնք ալ պէտք է հպարտ զգան իրենց ինքնութեամբ եւ փորձեն հայ մնալ:

Հայկական դպրոցները պարտաճանաչ են եւ իրենց կարելի կ'ընեն, որ մեզի փոխանցեն կարեւոր գիտելիքներ: Ես հպարտօրէն ամէն օր ժպտերես կու գամ դպրոց եւ գիտակից եմ, որ պէտք է շարունակեմ հայ սերունդին պահպանումը: Հայկական Ցեղասպանութիւնը աւելիով կ'ամրապնդէ ինձի: Մեր գոհուած երկու բանաստեղծներուն՝ Սիամանթոյի ու Դանիէլ Վարուժանի պատգամը կատարած կ'ըլլանք պահպանելով մեր

Լոռի Ծիկերեան Ը. կարգ երկրորդ հանդիսացած Ծարադրութիւնը

95 տարիներէ ի վեր մենք հայերս պայքարած ենք Հայկական Ցեղասպանութիւնը աշխարհին ծանօթացնելու համար: Թուրքերը 1895 թուականէն սկսեալ գաղափար մը ունեցան, հայ ժողովուրդը բնաջնջելու եւ միայն մէկ հայ պահելու եւ այդ ալ թանգարանին մէջ դնելով եւ ըսելու որ Արմէն անունով ցեղ մը կար: Ծատեր նահատակուեցան եւ քիչեր փախան Եղեռնէն ու ցրուեցան աշխարհին շորս կողմը: Ծատեր նաեւ ձուլուեցան, որդեգրուելով տարբեր ազգերու կողմէ, իսկ ոմանք ալ նոյնիսկ թրքացան իրենց կեանքը ապահովելու համար:

Այս բոլորը եղաւ, բայց թուրքը չյաջողեցաւ հասնելու իր նպատակին: Չյաջողեցաւ, որովհետեւ մենք 95 տարիներէ ի վեր կը պայքարինք մեր դատը պաշտպանելով եւ ծանօթացնելով ամբողջ աշխարհին եւ չենք լուսահատիր: Չճախողեցանք, որովհետեւ մեր պատմութիւնն ու հայրենիքը բնաւ չենք մոռնար, պատմութիւնը կը սորվինք եւ հայրենիքն ալ կը պաշտպանենք: Եւ ահաասիկ մեր այս դասարանին մէջ նստած ենք մենքփ հայ պատանիներս, որ վերապրողներուն ժառանգորդներն ենք:

Դժբախտաբար կան հայեր, որոնք չեն խօսիր, չեն կարդար ու չեն գրեր հայերէն եւ եթէ այսպէս շարունակուի կրնանք այն ատեն ըսել, որ թուրքը յաջողած կ'ըլլայ եւ կը հասնի իր նպատակին:

Հայ մայրերն ու հայրերը պատասխանատուութիւն պէտք է զգան օր ու գիշեր յիշեցնելու իրենց զաւակներուն հայերէն լեզուի կարեւորութիւնը եւ իրենցմէ պահանջեն, որ միշտ հայերէն խօսին ու հայկական թեթրեր կարդան: Պէտք է պատրաստենք սերունդ մը, որմէ վստահ ըլլանք որ պիտի կարենայ շարունակել մեր դատի ծանօթացումը եւ հասնիլ արդար լուծումին: Պէտք է հայապահպանման կարեւորութիւնը ամուր թիմերով դրօշմուած ըլլայ մեր յաջորդ սերունդին մօտ: Այս ձեւով կարելի պիտի ըլլայ հասնիլ Մասիս լեռան գագաթին: Հայ երեխաները երբ շարունակեն թրթովել հայերէն լեզուն, իրապէս յաղթած կ'ըլլանք մեր դարաւոր թշնամիին: Միշտ պէտք է յիշենք մեր բանաստեղծուհի Սիվա Կապուտիկեանի պատգամը.-

«Որդի՛ս, ո՛րք էլ լինես, այս լուսնի տակ ո՛րք էլ գնաս, թէ մօրդ անգամ մտքից հանես, քո մայր լեզուն չմոռանա՛ս»:

Անտրէ Նալպանտեան Դ. կարգ Առաջին հանդիսացող Ծարադրութիւնը

Սիրելի Օրատեսարակ,
Ես Պատմական Հայաստանի մէջն եմ: Պատերազմ կայ: Թուրքերը հայերը կը ջարդեն: Ես չեմ հասկցած ինչո՞ւ այսպէս կ'ընեն: Պապաս կը փնտռէի, բայց տունը չէր: Եղբայրս ըսաւ.-

« Դուրս առանձին մի՛ երթար, ես ալ կու գամ հետդ եւ միասին կը փնտռենք պապան:» Եղբայրս շատ վախցած էր եւ կը դողար:

Բարեբախտաբար շուտով գտանք պապաս: Ես իրեն ալ նույն հարցումը հարցուցի եւ ան ըսաւ.- «Թուրքերը որոշած են բոլոր հայերը սպաննել եւ միայն մէկ հայ պահել եւ այդ ալ թանգարանին մէջը պիտի դնեն, որ բոլորը գիտնան որ հայեր այլեւս չկան»:

Ճամբուն վրայ քարայր մը գտանք եւ հոն մտնելով պահուլտեցանք ու քիչ մը պառկեցանք:

Յաջորդ օրը մամաս սկսանք փնտռել: Բաւական քալելէ ետք վերջապէս գտանք մամաս, վիրաւորուած եւ գետին ինկած: Մենք մօրս մեր պահուլտած քարայրը տարինք եւ փորձեցինք բուժել իրեն, բայց երեք ժամ վերջ մայրս մահացաւ:

Ռիչըրտ Վարդանեան Դ. կարգ երկրորդ հանդիսացած Ծարադրութիւնը

Ես տեսայ որ թուրքերը գրաւեցին Հայաստանը: Այս պատահեցաւ Ապրիլ 24, 1915ին: Թուրքերը ջարդեցին հայերը: Թուրքերը գրաւեցին մեր Պատմական Հայաստանի հողերը: Անոնք գրաւեցին հայերուն տուները եւ անոնց իրենց տուներէն դուրս վճարեցին: Հայերէն որոնք ազատած էին իրար հետ կ'ապրէին եւ բոլորն ալ ոտաբոսիկ եւ անտուն էին: Թուրքերը այս ըրին, որովհետեւ կ'ուզէին հայերուն իսլամ դարձնել, չէին ուզեր որ հայերը քրիստոնէայ մնան: Անոնք շատ հայեր սպաննեցին: 1,500,000 հայեր սպանուեցան 1915ին:

Յովիկ Մանոյեան Գ. կարգ Առաջին հանդիսացող Ծարադրութիւնը

Եթէ ես առիթը ունենայի թուրք նախագահին հետ խօսելու ես կ'ըսէի.- «Հայկական Ցեղասպանութիւնը իրաւ է: Մենք դեռ կը յիշենք ինչ որ դուք ըրիք մեր նախահայրերուն: Մէկ ու կէս միլիոն հայ մեռցուցիք, Արարատ լեռը գրաւեցիք եւ մեր երկիրը գրաւեցիք: Բայց դուք ձեր նպատակին չհասաք, ձեր նպատակն էր, որ միայն մէկ հատ հայ ձգէիք որ ապրէր եւ անոր ալ կենդանաբանական պարտէզին մէջ պիտի դնէիք:

Մի՛ ըսեր, որ պիտի չընէիք այս: Հայ մտաւորականներուն կախեցիք, որ չգրեն Հայկական Ցեղասպանութեան մասին: Դուք պէտք է գէշ զգաս, որ այս բաները քու ժողովուրդդ ըրած է:»

Ես ասոնք կ'ըսէի Թուրքիոյ նախագահին:

Նարեկ Տատուրեան Գ. կարգ երկրորդ հանդիսացած Ծարադրութիւնը

Մենք պէտք է յիշենք Հայերու Ցեղասպանութիւնը 95 տարիներ ետք, որովհետեւ այն օրը թուրքերը մեզի դուրս նետեցին մեր երկրէն:

Թուրքերը հայ խելացի մարդոց կախեցին: Մենք անոր համար յուշարձան կ'երթանք որ յիշենք անոնց, որոնք կոտուեցան եւ նահատակուեցան: Միշտ պէտք է յիշենք Ապրիլ 24, 1915ը:

Հայերու Ցեղասպանութիւնը տեղի ունեցաւ Ապրիլ 24, 1915ին: Այն ատեն Առաջին Համաշխարհային Պատերազմը եղաւ: Հայերուն համար շատ կարեւոր է այս թուականը:

Մենք պէտք է միշտ հայերէն խօսինք, կարդանք եւ գրենք, եթէ չխօսինք, չգրենք եւ չկարդանք, հայ չի մնար եւ թուրքերը կը յաղթեն մեզի:

Միշտ ազգը պահելու համար պէտք է հայերէն խօսինք, կարդանք եւ գրենք:

Լօրի Քէնտէրեան Ա. կարգ Առաջին հանդիսացող Ծարադրութիւնը

Հայկական Ցեղասպանութիւնը կարեւոր է յիշել, որովհետեւ թուրքերը կ'ուզէին որ հայերը թուրք դառնան: Անոնք կ'ուզէին միայն երկու հայ պահել, մէկ աղջիկ եւ մէկ տղայ: Եւ մենք ըսինք ո՛չ: Մէկ ու մէս միլիոն հայեր մեռան, բայց մենք յաղթած ենք: Քիչ հայեր ազատեցան ու փախան եւ թուրքերը չտեսան իրենց:

Լուսինէ Գէզալեան Ա. կարգ երկրորդ հանդիսացած Ծարադրութիւնը

95 տարիներ առաջ թուրքերը կոտուեցան հայերուն դէմ, որովհետեւ թուրքերը կ'ուզէին որ միայն երկու հայ մնայ աշխարհին վրայ: Ծատ հայեր մեռան եւ ըսին թուրքերուն.- « Մենք ձեր Աստուածին պիտի չաղօթենք, եւ պիտի չլսենք ձեր Աստուածին»: Եւ երբ կոխը եղաւ շատեր մեռան եւ քիչեր փախան:

ՑԵՂԱՊԱՆՈՒԹԵԱՆ 95-ԱՄԵԱԿ

ՀԱՅԵՐԻ ՑԵՂԱՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՇԱՐԿՈՒՄ ԵՆ

Շարունակում է 12-էն

Քիւրտ պատգամաւոր Մեհմեդ Նեզիր Քարաբաշ յայտարարել է, որ թուրքիայի խորհրդարանում պէտք է քննարկուի Հայերի ցեղասպանութեան հարցը: Վերջինս քննարկում է նոյնիսկ թրքական տարբեր հերոսակալայաններով:

Անկախ, բանաձեւերի ընդունումից խորհրդարանների կողմից, դրանց քննարկումն արդէն ապացուցում է, որ Հայերի ցեղասպանութեան միջազգային ճանաչման գործընթացը սկսում է շարժուել տեղից: Սա նշանակում է, որ միջազգային հանրութիւնը վստահ է իր պատմական գիտելիքների վրա եւ չընդունելով Հայերի ցեղասպանութեան իրողութեան թուրքիայի ուրացումները, աշխատում է աջակցել հայ ժողովրդի արդար դատին:

Դժբախտաբար, ինչպէս նշուեց վերեւում, գերպետութիւնները, որոնք եւ իրենց բարեսիրական ու եկեղեցական կազմակերպութիւնները անսպառ փաստեր ունեն (յուշեր եւ լուսանկարներ) Հայերի ցեղասպանութեան մասին, իրենց շահերի համար ուրանում կամ շահարկում են այն իրենց նպատակներն իրականացնելու համար:

Հայերի ցեղասպանութեան շահարկումը պէտք է կասեցնի ինքը՝ հայ ժողովուրդը, աշխատե-

լով դառնալ կուռ բռունցք, որի համար առաջին հերթին պէտք է միասնութիւն ստեղծուի Հայաստանի ներսում. արդար ընտրութիւններով ընտրուի նախագահ, վերջ տրուի կոռուպցիային, կաշառակերութեանը, թալանին, ազատ արձակուեն կեղծ պատրուակով բանտարկուած՝ իրենց կեանքի գնով Արցախն ազատագրած հերոսները, իրաւական դաշտը բարելաւուի եւ ժողովրդավարական երկիր ստեղծուի, որից յետոյ սփիւռքը ամուր նեցուկ կը կանգնի Հայաստանին, իր ուժերը կը ներդնի տնտեսութեան զարգացման գործում, որի արդիւնքում կ'ունենանք բարգաւաճ ու հզօր Հայաստան:

Այսօր ոչ միայն Հայաստանի սահմաններն են փակ Ատրպէյճանի ու թուրքիայի կողմից, այլ նաեւ քաղաքական շրջափակման մէջ է Հայաստանը եւ չգիտի ինչպէս դուրս գալ այդ վիճակից: Ամէն փակուղուց դուրս գալու ելք կարելի է գտնել, եթէ միասնական ճակատ ստեղծուի, որն անհրաժեշտ է Հայաստանին օդի ու ջրի նման:

Հայերի ցեղասպանութեան 95-ամեակի առթիւ խոնարհուենք 1915 թ. նահատակների յիշատակի առջև եւ համախմբուենք ու ստեղծենք բոլոր հայերի համար ցանկալի հզօր հայրենիքը, որը շարունակի իր երթը պատմութեան արահետներով:

ԿԻԼԿԻԱՅՈՒԹԵԱՆ ԿՈՏՈՐԱԾՆԵՐԸ ԵՒ ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՄԱՐՏԵՐԸ

Շարունակում է 23-էն

նշենք, որ միայն նման հերոսամարտերի միջոցով իւրաքանչիւր ժողովուրդ կարող է կուել իր ազատութիւնը, ձեռք բերել ապրելու եւ յարատեւելու իրաւունք:

1890-ական թթ. ինքնապաշտպանական մարտերի պատմութիւնում իր ուրոյն տեղն ունի Տէօրթ-Եոլի (Չորք Մարգպան) հայերի հերոսական պաշտպանութիւնը:

1895 թ. Հոկտեմբերին թուրք եւ չեքքեզ հրոսակները յարձակում են Տէօրթ-Եոլի հարեւանութեամբ գտնուող Օջախի եւ Էոզեյըլի գիւղերի վրայ, սկսում կոտորածը, կողոպուտն ու թալանը: Հայերը, դիմադրութիւն ցուց տալով, նահանջում են Չորք-Մարգպան: Յաջորդ օրը, Հոկտեմբերի 31-ին, թշնամու 2000 հոգուց բաղկացած խառնամբոխը յարձակում է Տէօրթ-Եոլի վրայ, բայց զարնուելով հայերի յամառ պաշտպանութեանը՝ նահանջում է: Յաջորդ գրոհը թշնամին կատարում է գիւղի արեւմտեան կողմից, բայց այստեղ եւս, հանդիպելով պաշտպանների մահասփիւռ գնդակներին, հարկադրուած նահանջում է: Մարտում աչքի են ընկնում Մկրտիչ եւ Արիստակէս Պալեանները, Համբարձում Ռուբինեանը եւ ուրիշներ: Նոյն երեկոյ եւ յաջորդ օրը թշնամին համալրում է ստանում: Դէպի Տէօրթ-Եոլ են շարժում ոչ միայն շրջակայ բնակավայրերի մահաճեղականները, այլեւ զինուորական եւ ոստիկանական ուժերը: Դէպքերի ականատեսը եւ մասնակիցը յիշում է, որ «գօրք եւ թուրք, քիւրտ եւ չեքքեզ հազարաւոր բաշիբոզուկ կատաղած խուժանն երկու կուսակալութեան նահանգներից (Ատանայի եւ Հալէպի - Ռ.Գ.), Հաճընի գօրքը եւ շրջակայ բաշիբոզուկ թուրքը մեր վրայ եկան. մինչ իսկ Անտիոքի եւ շրջակայ գիւղերից խուժանն յարձակեցան մեր վրայ»:

Նոյեմբերի սկզբին, ուշքի գալով կրած հարուածներից, թուրքերը կրկին յարձակում են, բայց եւօրեայ ծանր մարտերում հայ բաշորդներին վերստին յաջողում է յետ մղել թշնամուն: «Կուռեցանք, քաջ կուռեցանք, յիշում է Ք. Տէրաէրեանը, - 8 օր

շարունակ մերթ անընդհատ եւ մերթ թեթեւակի հրացանաձգութեամբ: Մեր պատրաստած խմբակներով երիտասարդներն քաջապէս դիմադրեցին թշնամուն կարկուտի նման գնդակներին, յետ մղեցինք թշնամին ամթաճար, փախան անամթաբար, յուսախաբ, թողլով իրանց անյամար դիակներն»:

Շուտով Անտիոքից 400 զինուորներով Չորք-Մարգպան է գալիս նաեւ Ալի բեյը եւ, միանալով տեղում եղած ուժերին, անցնում յարձակման: Նոյեմբերի 6-ին նա վերջնազոր է ներկայացնում հայերին, պահանջելով յանձնել գէնքերը: Տեսնելով, որ ուժերը խիստ անհաւասար են, հայերը կուռելով դուրս են գալիս գիւղից, բարձրանում լեռները՝ փրկուելով թրքական եսթաղանին գոհ գնալուց: Հայերի հեռանալուց յետոյ թուրքերը կողոպուտում եւ աւերում են գիւղը: Տէօրթ-Եոլի պաշտպանութեան ոգին, շունչը եւ փաստական դեկավարը հնչական կուսակցութեան յայտնի գործիչ, մշեցի Մխո-Շահ Կիլիկիայի 1890-ական թթ. իրադարձութիւնների մասին խօսելիս հարկ է անդրադառնալ նաեւ Ս. Գ. հնչական կուսակցութեան գործունէութեանը, որ զգալի ազդեցութիւն եւ հեղինակութիւն էր ձեռք բերել կիլիկիական շրջանում, ստեղծելով կուսակցութեան տեղական կազմակերպութիւնների համեմատաբար լայն ցանց եւ կազմելով ֆիտայական ջոկատներ: 1895 թ. Կիպրոսից Կիլիկիա է մտնում հնչական գործիչների մի խումբ՝ Ապահը (Պետրոս Գրմբաճեան), Շաւարշը (Պօղոս Շիշմանեան), Մուրադը (Բաղդասար Գաւուզեան), Զելլաթը (Կարապետ Ղրփենիսեան), Մլեհը (Ասատուր Տամդաճեան), Մխո Շահենը (Մխիթար Սեֆերեան), Հրաչեայ Մարալը (Գրիգոր Ղարիբեան), Քեռին (Մարգիս Պելեան) եւ այլք, որոնց հայրենանուէր գործունէութիւնը չչապաղեց տալ իր պտուղները: Նրանք ինքնապաշտպանութեան պատրաստեցին եւ զինեցին Տէօրթ-Եոլը, Սոււտիան, Ֆունուզը, Զէյթունը՝ բազմաթիւ վայրերում յաղթելով թշնամուն փրկելով հայրենակիցների կեանքն ու պատիւը:

ԱՊԱՔԻՆՄԱՆ ՄԱՊԱՆՔ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԹԱՒՈՒՔՃԵԱՆ արտի վիրաբուժական յաջող գործողութեան մը ենթարկելէ ետք, այժմ իր ապաքինման շրջանը կը բոլորէ: Ս.Դ.Հ.Կ. Փարամազ մասնաճիւղի վարչութիւնն ու անդամները շուտափոյթ եւ արագ ապաքինում կը մաղթեն իրեն:

Հ.Բ.Ը.Մ. ԱՐՏԱՆԱԶԳԻ ԹԱՏԵՐԱՆՈՒՄԱԸ

Կը ներկայացնէ
Ճրանասական Երկու
Կապակերպութիւններ

Մոյլերի
ԱԿԱՄԱՅ ԲԺԻՇԿԸ

Լ. Հալեվիի եւ Հ. Մլշխաթի
ՊՐԱԶԻԼԻԱՅԻՆ

Բեմադրութիւն՝ **ԳՐԻԳՈՐ ՍԱԹԱՄԵԱՆ**

ԿԻՐԱԿԻ, ՅՈՒՆԻՍ 6 - ԿԱԿԱ - ԺԱՄԸ 5:00-իմ, \$50

Շաբաթ, Մայիս 15, 22, 29, 2010 - Ժամը 8:00-իմ
Կիրակի, Մայիս 16, 23, 30 - Ժամը 5:00-իմ
Շաբաթ, Յունիս 5, 12 - Ժամը 8:00-իմ

ՄՈՒՏՔԻ ՆՈՒԵՐ \$20
(Մայիս 15, Ուսանողական \$10)

Հ.Բ.Ը.Մ. Մանուկեան Կեդրոնի
Մշակութային Համալիր
2495 E. Mountain Street, Pasadena

Տոմսերը կարելի է ստանալ
ՀԲԸՄ Գրասենեակ 626-794-7942
Ապրիլ Գրատուն 818-243-4112
WWW.ITSMYSEAT.COM

ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Եթէ ձեր տրամադրութեան տակ ունիք հայերէն գիրքեր, եւ կը ցանկանաք զանոնք նուիրել Կայծ Երիտասարդական Միութեան գրադարանին՝ հաճեցէք կապ պահել մեզի հետ:

G.Y.O.
1060 N. ALLEN AVE.
PASADENA, CA 91104
Norserount@sbcglobal.net

REQUEST FOR PROPOSALS
(RFP# 7531)
AGENCY WIDE INTERNAL RISK ASSESSMENT AUDIT

The Housing Authority of the City of Los Angeles invites proposals from qualified firms to assess the effectiveness of risk management, controls and governance processes within its departments and programs. Copies of the RFP may be obtained beginning April 12, 2010 online at www.hacla.org/ps. Proposals will be accepted until 2:00 P.M., May 7, 2010, at 2600 Wilshire Blvd, #3100, Los Angeles, CA 90057.
4/22, 4/29/10
CNS-1838341#
MASSIS WEEKLY

ՈՉ ԵՄ Է ԱՐԱ ՏԵՐ ՎԱՐՂԱՆԵԱՆ

Յաւով տեղեկացանք որ Ապրիլ 8ի կեանքին հրաժեշտ տուած է նախկին իրանահայ մտաւորական, թարգմանիչ Արա Տ. Վարդանեան: Ան երկար տարիներ է վեր հաստատուած էր Միացեալ Նահանգներ: Ծնած էր 1926 թուին Թաւրիզ քաղաքին մէջ: Հանգուցեալը զաւակն էր Իրանի Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան վեթերան, Թաւրիզի կուսակցական վաստակաւոր գործիչ, կրթական երկարամեայ մշակ, Ատրպատականի Հնչակեան «Զանգ» եւ «Միտք» թերթերու խմբագիր եւ հրատարակիչ: Ալեքսան Տ. Վարդանեանի: Հանգուցեալին թաղման կարգը պիտի կատարուի Ուրբաթ, Ապրիլ 23-ին, Presbyterian Church 119 N. Avenida De La Estrella, San Clemente CA:

«Մասիս» իր խորին ցաւակցութիւնները կը յայտնէ հանգուցեալի այրիին՝ Տիկ. Անահիտին, զաւակներուն, թոռներուն եւ համայն պարագաներուն:

Ara Vartanian 1926-2010

Ara Vartanian has passed away on April 8, 2010. Born in Tabriz, Iran he was well respected Iranian-Armenian intellectual and translator. He was the son of Alexan D. Vartanian, veteran leader of SD Hunchakian party in Tabriz and editor of party organs "Zank" and Midk".

Ara Vartanian's requiem service will be held on Friday April 23, 2010 at the Presbyterian church, 119 N. Avenida De La Estrella, San Clemente, Ca.

Massis weekly and the SDHP family expresses its deepest condolences to the deceased family specially his wife Anahid, children and grandchildren

ՅԱՒԱԿՅԱԿԱՆ

ՎԱՐԴՈՒՀԻ ՍԻՍԼԵԱՆԻ մահուան տիտուր առիթով (մահացած Պէյրուսի), Նոր Սերունդ Մշակութային Միութեան Վարչութիւնն ու անդամները իրենց խորագրաց վշտակցութիւնները կը յայտնեն հանգուցեալի հարազատներուն, մասնաւոր ՆՍՄՄ-ի վարչութեան անդամ Տէր եւ Տիկ. Անահիտ եւ Սահակ Գթըֆեանին:

ԱՊՐԻԼԵԱՆ ՍԵՒ ՕՐԵՐԻ 95-ԱՄԵԱԿ ՆԵՐՍԷՍ Տ. ՄԵՆՐՈՊԵԱՆ

- Ապրիլեան օրեր
- Օրեր սպանդի
- Ողջ մարդկութիւնը
- Կենդանի վկայ
- Շինարար, արդար
- Մի բուռ ժողովուրդ
- Քայլեց Գողգոթա,
- Բայց տոկաց, ապրեց,
- Քանզի ծնուել էր
- Ապրելու համար...
- Եւ այսպէս,
- Ապրեց.
- Ապրում է
- Կ'ապրի:

ՎԱՐՁՈՒ ՏՈՒՆ

PALM SPRINGS ԱՐՉԱԿՈՒՐԴԻ ՔԵՍՅՈՂ ԳԱՅՐԵՆԱԿԻՑՆԵՐԻ ՈՒՇԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Փայլմ Սփրինգս գեղատեսիլ եւ կից լեռնային շրջանին, վարձու է տրուում լրիւ կահաւորուած մէկ ննջարան, մեծ նստասենեակ, խոհանոց՝ բոլոր յարմարութիւններով, մինչեւ 5-6 հոգի գիշերելու տարողութեամբ Condo: Ունի մեծ լողաւազան, ջաքուզի, թենիսի խաղադաշտ, կանաչազարդ փիքնիքի տարածք, իր յատուկ կրակարաններով եւ 24-ժամեայ ապահովութեան սիստեմ:

Մանրամասների համար հեռաձայնել՝ (818) 246-0125

Վարձման գներն են՝	
Ուրբաթ, Շաբաթ եւ Կիրակի՝	\$ 400
Long Weekend-ների համար՝	\$ 500
Մէկ շաբաթուայ համար՝	\$ 675
Մէկ ամսուայ համար՝	\$ 1450

ԹՈՒՐՔ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆՑ ԳՈՐԾԱԴՐԱԾ

Շարունակուած էջ 27-էն

Զօրի գետին միւս ափին, գերմանացիները անթել հեռագրի կայան մը հաստատած էին: Գերմանացիները պաշտօն տուած էին Երուանդ Օտեանին Տէր Զօրի մէկ ափէն միւսը երթալ գալու եւ ծառայելու իրենց որպէս թարգման, որովհետեւ քաջ լեզուագէտ մըն էր ան: Ահաւասիկ այդ դրուագը որ մէկն է միայն բազմահազար նման տիտուր դրուագներէ որոնք լաւագոյնս կը հաստատեն թուրք իշխանութեանց գործադրած անմարդկային ազգասպանութիւնը հայ ժողովուրդի վրայ:

ԱՐՇԱԼՈՅՍԻՆ ՄԱՅՐԸ ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

Տէր Զօր կամ աւելի ճիշդը Տէր Էգգօր, կը գտնուի Եփրատի ձախ եզերքին վրայ, Սուրիոյ հողամասին մէջ: Եփրատի աջ կողմը կը տարածուի Միջագետքը: Ճիշտ Տէր Էգգօրի դէմը, Եփրատի մէջ կը գտնուի բաւական ընդարձակ կղզեակ մը: Կղզեակին կողմը, կան պահականոցներ, եւ սուրնաւոր թուրք ոստիկաններ որոնք միշտ կը հսկեն անցորդներուն վրայ: Արաբները ազատօրէն կ'երթեւեկեն այդ կամուրջներէն, բայց հայերուն բացարձակապէս արգիլուած է առանց վէսիքայի կամ մասնաւոր արտօնութեամբ անցնիլ մեծ կամուրջէն:

Գերմանները երբ հանգրուան մը հաստատեցին Տէր Էգգօրի մէջ, ուզեցին անմիջապէս անթել հեռագրի կայան մը ունենալ, եւ ատոր համար ընտրեցին Միջագետքի եզրը, մեծ կամուրջին մօտ տեղ մը, աւագոտ անապատին մէջ: Ես այդ միջոցին գերման հանգրուանը կը գտնուէի իբրեւ զինուոր եւ իբրեւ թարգման: Ինծի վիճակուած էր ամէն օր, երբեք օրը երկու անգամ, անթել հեռագրի կայանը բերել զրկուելիք հեռագիրներու պատճէնը: Բնականաբար անարգել կ'անցնէի կամուրջներէն, քանի որ պահակ ոստիկանները կը ճանչնային զիս եւ զիտէին պաշտօնական դիրքս: Անթել հեռագրի կայանին մօ կը գտնուէին մէկ քանի արաբական վրաններ: Օր մը, երբ գործս աւարտած կը վերադառնայի կայանէն, այդ վրաններէն կին մը դուրս ելաւ եւ արագ քայլերով մօտեցաւ ինձ:

- «Դուն հայ ես, այնպէս չէ՞», հարցուց հայերէն:
- «Այո, պատասխանեցի, իսկ դուն ո՞ւր տեղացի ես»:
- «Խարբերոցի եմ, ըսաւ կինը. «ամէն օր կը տեսնեմ քու հոս գալ երթալը եւ դէմքէդ գուշակեցի որ հայ ես... խնդիրք մը ունիմ, Աստուծոյ սիրուն՝ մի մերժեր»:

- «Ըսէ տեսնեք...»: Եւ պատմեց: Հազարաւորներու սովորական պատմութիւնն էր: Խարբերոցի տեղահան եղած էին, ամուսինը ճամբան սպաննուած, մանչ զաւակն ալ քիւրտները յափշտակած: Հազիւ յաջողած էր երկու աղջիկները ազատել, որոնցմէ մին մեռած էր թիւֆիւսէ:

- Մէկ հատիկ աղջիկ մնացած էր քովս, շարունակեց, 12 տարեկան Արշալոյսս, աշխարհի մէջ իրմէ գատ ալ մէկը չունէի... Զարդէն Մարաթ կը գտնուէինք, հոսկէ 2-3 ժամ անդին. անթի մնացինք, ալ ճարս հատաւ, աղջիկս առի եկայ Տէր Զօր երթալու համար ուր կը յուսարի գործ մը գտնել: Կամուրջէն անցայ. երբ միւս ծայրը հասածս ոստիկանները կասկածեցան. մեզ բռնեցին, հարցաքննեցին, եւ երբ տեսան որ հայ էի՝ աղջիկս ձեռքս առին ու զիս ետ դրկեցին... Աստուծոյ սիրուն՝ աղջիկս ազատէ այդ հրէշներուն քովէն»:

Եւ խեղճ մայրը դառնօրէն արցունք կը թափէր:

- «Բայց ես ի՞նչ կրնամ ընել» կմկմացի յուզուած ու շուարած: «Դուն գերմանացիներուն հետ յարաբերութիւն ունիս. կը տեսնամ կոր, ամէն օր հոս կու գաս կ'երթաս, անոնց ձեռքով կրնաս բան մը ընել»:

Թշուառ կինը ինծի կը վերագրէր կարողութիւն մը զոր չունէի, փաստս: Այսուհանդերձ քանի մը յուսատու խօսքեր ըրի եւ հեռացայ քովէն: Հետեւեալը օրը նորէն եկաւ քովս:

- «Գերմանացիները չեն ուզեր միջամտել, ըսի, սպասէ տեսնենք, ուրիշ հնարք մը կը մտածենք...»: «Բայց չեմ կրնար սպասել, բացառանչեց, այս արաբներուն քով կը ծառայեմ չոր հացի մը փոխարէն, եւ 1-2 օրէն վրանը պիտի քակեն ու մեկնին... ստիպուած եմ կամ հետերնին երթալ կամ...»: Խօսքը չաւարտեց:

Ի՞նչ կրնայի ընել այս թշուառ կնոջ համար: Վերադարձիս պահականոց մտայ եւ հարցուցի թէ 12 տարեկան Արշալոյս անուան անուն աղջկան մը մասին տեղեկութիւն ունե՞ին:

- «Ատանք աղջիկ չենք ճանչնար» գոչեց ոստիկան մը կոշտութեամբ: - «Ի՞նչ պիտի ընես հարցու ուրիշ մը, քիչ մը աւելի քաղաքավար: - «Իր մօրեղբայրն եմ, իմացայ որ ձեր քովը կը գտնուի եղբի, կ'ուզեմ քովս առնել»:
- «Քեզի սխալ տեղեկութիւն տուեր են» պատասխանեց ոստիկանը:

Հետեւեալ օրը ոստիկաններուն հետ ունեցած խօսակցութիւնս պատմեցի Խարբերոցի կնոջը: Տարտամօրէն երեսս կը նայէր, առանց կարծես հասկնալու ըսածս: Միւս օր, երբ ըստ սովորութեան, գացի անթել հեռագրի կայանը, այնպէս եղած էին արաբական վրանները: Գերման սպան որուն յանձնեցի հեռագիրը, աղճատ ֆրանսերէնով մը ըսաւ.

- Այս առտու կին մը ինքզինքը գետը նետեց ու խեղդուեցաւ. աշխատեցանք ազատելու, բայց անկարելի եղաւ. կամուրջին ճիշդ մէջտեղէն նետուեցաւ, հոն ուր ջուրը շատ խոր է եւ յորձանքը գորաւոր:
- Ո՞վ էր այդ կինը, հարցուցի յուզուած ձայնով մը:

- Այն կինը, որ քանի մը անգամ քեզի հետ տեսնուեցաւ, ինչպէս նշմարեցի հոսկէ:
Արշալոյսին մայրն էր:

Ձեր Ծանուցումները Վստահեցեք

«Մասիս» Շաբաթաթերթին

T: (626) 797-7680 F: (626) 797-6863

massis2@earthlink.net

ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ 95-ԱՄԵԱԿ

April 24, 1915 NEVER AGAIN!

95TH YEAR COMMEMORATION OF THE ARMENIAN GENOCIDE

Co-Sponsored by the City of Pasadena, with the participation of all Armenian organizations, churches and schools.

Saturday, April 24, 2010 - 10 am - 12 noon

100 Garfield Ave. Pasadena Ca. 91101

For additional information please call (626) 399-1799 Armenian Identity Harvest - Khatchik Chahinian

Watch the Arroyo channel 32 all day, dedicated to the Armenian Genocide on Saturday, April 24.

Also, you can watch the program on the internet www.pasadenacommunitynetwork.com

ԱՊՐԻԼ 24, 1915

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՂԵՌՆԻ 95ԻՎ ՏԱՐՈՒԱՆ ՅՈՒՇԱՏՕՆ

Հովանավորությամբ՝ Փասատիկաչի Քաղաքապետարանի կողմէ:

Մասնակցությամբ Բոլոր Հայկական

Կազմակերպություններու, Եկեղեցիներու եւ Դպրոցներու:

Շաբաթ, Ապրիլ 24, 2010 - Առաւօտեան ժամը 10 -12

100 Garfield Ave. Pasadena Ca. 91101

Յաւելեալ մանրամասնութիւններու համար հաճեցէք հեռաձայնել
(626) 399-1799 թիւին, Հայ Ինքնութեան Հունձք - Խաչիկ Շահինեանին:

APRIL 24, 1915 - APRIL 24, 2010

